

ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕ-8

ਅੱਠਵੀਂ ਜਮਾਤ

ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ

ਪੜ੍ਹੋ ਸਾਰੇ ਵਧੋ ਸਾਰੇ

ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਉਪਰਾਲਾ

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ

© ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ

ਪਹਿਲਾ ਐਡੀਸ਼ਨ 2016.....	1,40,000 ਕਾਪੀਆਂ
ਦੂਜਾ ਐਡੀਸ਼ਨ 2018	7,087 ਕਾਪੀਆਂ
ਤੀਜਾ ਐਡੀਸ਼ਨ 2020.....	55,200 ਕਾਪੀਆਂ
ਚੌਥਾ ਐਡੀਸ਼ਨ 2021-22	16,000 ਕਾਪੀਆਂ

All rights, including those of translation, reproduction and annotation etc., are reserved by the Punjab Government.

ਚਿਤਾਵਨੀ

1. ਕੋਈ ਵੀ ਏਜੰਸੀ-ਹੋਲਡਰ ਵਾਧੂ ਪੈਸੇ ਵਸੂਲਣ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਤੇ ਜਿਲਦਸਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ (ਏਜੰਸੀ-ਹੋਲਡਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਧਾਰਾ ਨੰ. 7 ਅਨੁਸਾਰ)।
2. ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਛਪਾਈਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਜਾਲ੍ਹੀ/ਨਕਲੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ (ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ) ਦੀ ਛਪਾਈ, ਸਟਾਕ ਕਰਨਾ, ਜਮ੍ਹਾਂਬੋਰੀ ਜਾਂ ਵਿਕਰੀ ਆਦਿ ਕਰਨਾ ਭਾਰਤੀ ਦੰਡ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਫੌਜਦਾਰੀ ਜੁਰਮ ਹੈ। (ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਬੋਰਡ ਦੇ 'ਵਾਟਰ ਮਾਰਕ' ਵਾਲੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਉੱਪਰ ਹੀ ਛਪਵਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਵਿਕਰੀ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸਕੱਤਰ, ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ, ਵਿੱਦਿਆ ਭਵਨ, ਫੇਜ਼-8 ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ- 160002
ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਅਤੇ ਮੈਸ : ਮੌਡੇਸਟ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਰਾ ਛਾਪੀ ਗਈ।

ਦੋ ਸ਼ਬਦ

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜ-ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ-ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਪਾਠ-ਕ੍ਰਮਾਂ ਅਤੇ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਨਵਿਆਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹਬਲੀ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਅੱਠਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ (ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ) ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਐੱਨ. ਸੀ. ਐੱਫ. 2005 ਅਤੇ ਪੀ. ਸੀ. ਐੱਫ. 2013 ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਰੱਖਦਿਆਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾਵਾਂ, ਕਹਾਣੀਆਂ, ਜੀਵਨੀਆਂ, ਲੇਖ ਅਤੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਾਲੇ ਪਾਠ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਸੁੰਦਰ ਚਿੱਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮਨਮੋਹਣਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਅਭਿਆਸ-ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਅਕਾਦਮਿਕ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਪਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ ਵਿਸ਼ਾ-ਮਾਹਰ ਵੱਲੋਂ ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰਜੀਤ ਵਾਤਿਸ਼, ਸ਼੍ਰੀ ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ ਲੰਗੜੋਆ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਆਸ਼ਾ ਪੁਰੀ, ਸ਼੍ਰੀ ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸੁਨੀਲਮ ਮੰਡ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਵੱਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧੀਆ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਏ ਸੁਝਾਵਾਂ ਦਾ ਬੋਰਡ ਵੱਲੋਂ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਚੇਅਰਮੈਨ

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ

ਤਤਕਰਾ

ਲੜੀ ਨੰ.	ਪਾਠ		ਲੇਖਕ	ਪੰਨਾ ਨੰ.
1.	ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡਾ	ਕਵਿਤਾ	ਡਾ. ਹਰਨੇਕ ਸਿੰਘ ਕਲੇਰ	1-3
2.	ਜਿੱਥੇ ਨਾਨੀ — ਉੱਥੇ ਨਾਨਕੇ	ਲੇਖ	ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਬਨੂੜ	4-8
3.	ਕਬੱਡੀ ਦੀ ਖੇਡ	ਲੇਖ	ਪ੍ਰਿੰ. ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ	9-13
4.	ਰਾਕ-ਗਾਰਡਨ ਦਾ ਨਿਰਮਾਤਾ — ਨੇਕ ਚੰਦ	ਜੀਵਨੀ	ਕੌਮਲ ਸਿੰਘ	14-17
5.	ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਮੇਲਾ	ਕਵਿਤਾ	ਮਾਨ ਸਿੰਘ ਹਕੀਰ	18-20
6.	ਜਨਮ-ਦਿਨ ਦੀ ਪਾਰਟੀ	ਕਹਾਣੀ	ਡਾ. ਫਕੀਰ ਚੰਦ ਸ਼ੁਕਲਾ	21-26
7.	ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਸਫਲਤਾਵਾਂ	ਲੇਖ	ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਵਾਸਣ	27-30
8.	ਗੋਦੜੀ ਦਾ ਲਾਲ-ਯੋਗ ਰਾਜ	ਜੀਵਨੀ	ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦਿਆਲ	31-36
9.	ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ	ਕਵਿਤਾ	ਸੁਨੀਲਮ ਮੰਡ	37-39
10.	ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ	ਕਹਾਣੀ	ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ	40-47
11.	ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ	ਲੇਖ	ਪਵਨ ਕੁਮਾਰ	48-52
12.	ਸ਼ਹਿਦ ਰਾਜਗੁਰੂ	ਜੀਵਨੀ		53-59
13.	ਵਤਨ	ਕਵਿਤਾ		60-63
14.	ਜੜ੍ਹ	ਕਹਾਣੀ	ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਆਸ਼ਟ	64-68
15.	ਅਲੋਪ ਹੋ ਰਹੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਅਤੇ ਬਨਸਪਤੀ	ਲੇਖ	ਹਰੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਸੈਣੀ	69-74
16.	ਉਲੰਪਿਕ ਚੈਂਪੀਅਨ — ਅਭਿਨਵ ਬਿੰਦਰਾ	ਜੀਵਨੀ	ਪ੍ਰਿੰ. ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ	75-80
17.	ਪੰਜਾਬੀ	ਕਵਿਤਾ	ਸੁਰਜੀਤ ਸਖੀ	81-83
18.	ਆਓ ਕਸੌਲੀ ਚੱਲੀਏ	ਸੈਰ-ਸਫਰ	ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਬਨੂੜ	84-88
19.	ਗੀਤ	ਕਵਿਤਾ	ਪ੍ਰੋ. ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ	89-91
20.	ਈਦਗਾਹ	ਕਹਾਣੀ	ਮੁਨਸ਼ੀ ਪ੍ਰੇਮ ਚੰਦ	92-102
21.	ਡਾ. ਏ. ਪੀ. ਜੇ. ਅਬਦੁਲ ਕਲਾਮ	ਲੇਖ	ਡਾ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਧੀਰ	103-106
22.	ਅਸੀਂ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਾਂ	ਕਵਿਤਾ	ਰਾਜਮਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ	107-109
23.	ਪਹਿਲ	ਕਹਾਣੀ	ਸਤਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੜੌਲਵੀ	110-115
24.	ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਦੀ ਗੱਲ	ਲੇਖ	ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਦਿਆਲ	116-119
25.	ਘਰ ਦਾ ਜਿੰਦਰਾ	ਇਕਾਂਗੀ	ਡਾ. ਵਰਿੰਦਰਜੀਤ ਵਾਤਿਸ਼	120-124

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡਾ

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡਾ ਤਿਰੰਗਾ ਪਿਆਰਾ,
ਝੁੱਲੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਲੱਗਦਾ ਨਿਆਰਾ।

ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਏ ਸ਼ਾਨ ਨਿਰਾਲੀ,
ਖੇਤਾਂ ਬੰਨੇ ਖੇਡੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ।
ਸੋਨਾ ਉਪਜੇ ਹਰ ਖੇਤ ਦਾ ਕਿਆਰਾ,
ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡਾ ਤਿਰੰਗਾ ਪਿਆਰਾ।

ਅਮਨ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ, ਰੰਗ ਹੈ ਚਿੱਟਾ,
ਜੀਓ ਤੇ ਜੀਣ ਦਿਓ, ਮੇਵਾ ਹੈ ਮਿੱਠਾ।
ਵਗਦੀ ਰਹੇ ਸਦਾ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਧਾਰਾ,
ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡਾ ਤਿਰੰਗਾ ਪਿਆਰਾ।

ਕੇਸਰੀ ਰੰਗ ਹੈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਾਲਾ,
ਜੀਵੇ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦਾ ਰਖਵਾਲਾ।
ਸੂਰਜ ਬਣ ਕੇ ਚਮਕੇ, ਦੇਸ ਦਾ ਸਿਤਾਰਾ,
ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡਾ ਤਿਰੰਗਾ ਪਿਆਰਾ।

ਗੀਤ ਤਿਰੰਗੇ ਦੇ ਰਲ ਕੇ ਗਾਈਏ,
ਭਾਰਤ ਮਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਧਾਈਏ।
ਸਿਫਤਾਂ ਕਰਦਾ ਏ ਜੱਗ ਸਾਰਾ,
ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡਾ ਤਿਰੰਗਾ ਪਿਆਰਾ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

- (ੳ) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡੇ ਨੂੰ ਤਿਰੰਗਾ ਕਿਉਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ?
- (ਅ) ਹਰੇ ਰੰਗ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ?
- (ੲ) ਅਮਨ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਕਿਹੜਾ ਰੰਗ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ?
- (ਸ) ਕੇਸਰੀ ਰੰਗ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ?

2. ਖਾਲੀ ਸਥਾਨ ਭਰੋ :

- (ੳ) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡਾ -----ਪਿਆਰਾ।
- (ਅ) ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਏ ----- ,
- (ੲ) ----- ਰੰਗ ਹੈ ਚਿੱਟਾ,
- (ਸ) ਭਾਰਤ ਮਾਂ ਦੀ -----।
- (ਹ) ----- ਦੇਸ ਦਾ ਸਿਤਾਰਾ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਚੁਣੋ :-

ਤਿਰੰਗਾ
ਖੁਸ਼ਹਾਲ
ਨਿਸ਼ਾਨੀ
ਗੀਤ
ਸ਼ਾਨ
ਸੂਰਜ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ਼ ਰਲ਼ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

ਪਿਆਰਾ _____
ਨਿਰਾਲੀ _____
ਚਿੱਟਾ _____
ਸਿਤਾਰਾ _____
ਗਾਈਏ _____

5. ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

- (ੳ) ਹਰੇ, ਚਿੱਟੇ ਤੇ ਕੇਸਰੀ ਰੰਗ ਦੀ ਕੀ ਮਹੱਤਤਾ ਹੈ?
- (ਅ) ਕਵੀ ਨੇ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਪ੍ਰਤਿ ਪਿਆਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ?
- (ੲ) ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਕਿਵੇਂ ਟਹਿਕ ਰਹੀ ਹੈ?
- (ਸ) ਤੁਸੀਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡੇ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਕੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਹੋ?
- (ਹ) ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 6. 'ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡਾ' ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਰਲ ਕੇ ਗਾਓ।

* * *

ਜਿੱਥੇ ਨਾਨੀ—ਉੱਥੇ ਨਾਨਕੇ

ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਜੂਨ ਮਹੀਨੇ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਸਹਿਜ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰਾਂ-ਸ਼ੋਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਆਪਣਾ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁਕਾਉਣ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਮੁਕਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਨਕੇ ਘਰ ਜਾਣ ਦੀ ਕਾਹਲੀ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ।

ਸਿਮਰਨ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਟੋਕਦੀ ਹੋਈ ਕਹਿੰਦੀ, “ਸਹਿਜ ਵੀਰੇ! ਏਦਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦਾ ਕਿ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਇੱਕੋ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਨਿਬੇੜ ਦੇਈਏ। ਇਹ ਤਾਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਥੋੜ੍ਹਾ-ਥੋੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਮੁਕਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

ਸਹਿਜ ਨੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ, “ਬੱਸ, ਆਪਣਾ ਤਾਂ ਦੋ ਕਾਪੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਨਿਬੇੜ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਆਪਾਂ ਵਿਹਲੇ।”

ਸਿਮਰਨ ਸਹਿਜ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੰਮ ਮੁਕਾਉਣ ਦੀ ਕਾਹਲੀ ਸੀ। ਸਹਿਜ ਨੇ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਨਿਬੇੜ ਕੇ ਸਕੂਲ-ਬੈਗ ਕਿੱਲੀ ਉੱਤੇ ਟੰਗ ਦਿੱਤਾ।

ਸਿਮਰਨ ਨੇ ਸਮਾਂ-ਸਾਰਨੀ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਅੱਧਾ-ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਲਾ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ।

“ਮੰਮੀ, ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਆਪਾਂ ਕਦੋਂ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਨਾਨਕੇ?” ਸਹਿਜ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਦੇ ਲਾਗੇ ਬੈਠਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਸਹਿਜ, ਇਸ ਵਾਰ ਗਰਮੀ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਅਰਾਮ ਨਾਲ਼ ਘਰ ਬੈਠੋ। ਨਾਲ਼ੇ ਪਿੰਡ ਕਿੰਨਾ-ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਬਿਜਲੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਹਾਂ ਸੱਚ, ਨਾਲ਼ੇ ਸਿਮਰਨ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਸਾਰੇ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਸਕੂਲ ਦਾ ਕੰਮ ਦੋ

ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਿਬੇੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਛੁੱਟੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਨਿਬੇੜ ਲਵੇ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਮਹੀਨਾ ਵਿਹਲੇ ਰਹੇ। ਥੋੜ੍ਹਾ-ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੰਮ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂਕਿ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਰੁਚੀ ਬਣੀ ਰਹੇ,” ਸਹਿਜ ਦੀ ਮੰਮੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਮੰਮੀ, ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ,” ਸਿਮਰਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਕੋਲੋਂ ਸਵਾਲ ਸਮਝਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਸਹਿਜ ਨਾਨਕੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਰਲੇ-ਮੱਛੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਦੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਕਦੇ ਪਾਪਾ ਦੇ ਤਰਲੇ ਕੱਢਦਾ।

“ਪਾਪਾ, ਪਲੀਜ਼.....! ਮੈਨੂੰ ਨਾਨਕੇ ਛੱਡ ਆਓ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਮੁਕਾ ਲਿਆ ਹੈ।” ਸਹਿਜ ਨੇ ਪਾਪਾ ਨੂੰ ਲਾਡ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

“ਨਹੀਂ-ਨਹੀਂ, ਇਸ ਵਾਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਤੂੰ ਨਾਨਕੇ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਕੋਠੇ ਤੋਂ ਡਿਗ ਕੇ ਬਾਂਹ ਤੁੜਵਾ ਲਈ ਸੀ। ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਨਾ! ਇੱਕ ਮਹੀਨਾ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੰਜੇ 'ਤੇ।” ਸਹਿਜ ਦੇ ਪਾਪਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘੂਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। “ਨਹੀਂ ਪਾਪਾ, ਪਲੀਜ਼.....! ਇਸ ਵਾਰ ਸ਼ਰਾਰਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ।” ਸਹਿਜ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਸਿਮਰਨ ਪਾਪਾ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਹੈ ਵੀ ਬੜੀ ਸਿਆਣੀ ਸੀ, ਸਹਿਜ ਵਾਂਗ ਹਰ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ਿਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀ।

“ਮੰਮੀ, ਇਸ ਵਾਰ ਆਪਾਂ ਨਾਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਹੀ ਲੈ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਨਾਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਬੀਅਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਟੈਸਟ ਕਰਵਾ ਦੇਵਾਂਗੇ,” ਸਿਮਰਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਨਾਲ ਰਸੋਈ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਵਟਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਠੀਕ ਹੈ, ਆਪਾਂ ਤੇਰੇ ਪਾਪਾ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ,” ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਮੰਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਰਾਤੀਂ ਖਾਣੇ ਦੇ ਮੇਜ਼ ਦੁਆਲੇ ਬੈਠਦਿਆਂ ਸਹਿਜ ਦੇ ਪਾਪਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਸਿੰਮੀ! ਕੀ ਗੱਲ, ਅੱਜ ਸਹਿਜ ਦਾ ਮੂਡ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ।”

“ਹਾਂ ਪਾਪਾ, ਅੱਜ ਇਹਨੇ ਦੁਪਹਿਰੇ ਵੀ ਖਾਣਾ ਨਹੀਂ ਖਾਧਾ। ਬੱਸ ਨਾਨਕੇ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਿਦ ਫੜੀ ਹੋਈ ਹੈ,” ਸਿਮਰਨ ਨੇ ਪਾਪਾ ਨੂੰ ਖਾਣਾ ਪਰੋਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। “ਹਾਂ ਸੱਚ, ਪਾਪਾ! ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੰਮੀ ਨੇ ਇਹ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਾਰ ਅਸੀਂ ਨਾਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਹੀ ਲੈ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਨਾਲੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਵਾਈ ਵੀ ਦਿਵਾ ਦਿਆਂਗੇ।”

“ਠੀਕ ਹੈ ਪੁੱਤਰ, ਤੁਸੀਂ ਕੱਲ੍ਹ ਹੀ ਚਲੇ ਜਾਓ, ਨਾਲੇ ਸਹਿਜ ਦੀ ਜ਼ਿਦ ਵੀ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।”

ਨਾਨਕੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦੇਸਾਰ ਹੀ ਸਹਿਜ ਨੂੰ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਆਪਣੇ ਮੰਮੀ ਨਾਲ ਨਾਨਕੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਆਏ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਨਾਨੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਈ। ਉਸ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸਿਰ ਪਲੋਸਦਿਆਂ ਗੋਦੀ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾ ਲਿਆ।

“ਨਾਨੀ! ਬਿੱਲੂ ਤੇ ਰੋਜ਼ੀ ਕਿੱਥੇ ਨੇ?” ਸਹਿਜ ਨੇ ਕਮਰਿਆਂ 'ਚ ਘੁੰਮ ਕੇ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਨੀ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਪੁੱਤਰ, ਉਹ ਵੀ ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਾਨਕੇ ਗਏ ਹੋਏ ਨੇ। ਤੁਸੀਂ ਬੈਠੋ, ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਚਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹਾਂ,” ਨਾਨੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਸਹਿਜ ਦੇ ਮੰਮੀ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਨਾਨੀ ਨਾਲ ਹੀ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ।

ਸਹਿਜ ਰਿਮੋਟ ਫੜ ਕੇ ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਮੂਹਰੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਚੱਲਦਾ ਨਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਅਵਾਜ਼ ਮਾਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਨਾਨੀ ਜੀ! ਆਹ ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦਾ?”

“ਪੁੱਤ, ਰਾਤ ਦੀ ਬਿਜਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਤੂੰ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰ, ਆ ਜਾਂਦੀ ਐ ਹੁਣੇ, ਤੇਰਾ ਮਾਮਾ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਠੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਨੇ,” ਰਸੋਈ ਵਿੱਚੋਂ ਬੋਲਦਿਆਂ ਸਹਿਜ ਦੀ ਨਾਨੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਨਾ ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ, ਨਾ ਕੰਪਿਊਟਰ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਖੇਡਣ ਲਈ ਬਿੱਲੂ ਤੇ ਰੋਜ਼ੀ। ਸਹਿਜ ਦਾ ਨਾਨਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਾਰਾ ਚਾਅ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੱਠਾ ਪੈ ਗਿਆ।

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਉਹ ਨਾਨੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਆ ਗਏ।

“ਪਾਪਾ, ਇਹਨੂੰ ਸਮਝਾਓ, ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਇਹਨੇ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਥੋੜ੍ਹੀ-ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੁਹਰਾਈ ਕਰੇ,” ਸਿਮਰਨ ਨੇ ਸਕੂਲ-ਬੈਗ ਚੁੱਕ ਕੇ ਨਾਨੀ ਕੋਲ ਬੈਠਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਹਾਂ ਬਈ, ਸਹਿਜ! ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਦੀ ਕਹਿੰਦੀ ਐ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ।” ਸਹਿਜ ਦੇ ਪਾਪਾ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਖ਼ਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਠੀਕ ਹੈ, ਪਾਪਾ।” ਸਹਿਜ ਬੋਲਿਆ।

ਹੁਣ ਸਿਮਰਨ ਸਕੂਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਕੋਲ ਬੈਠ ਕੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕੰਮ ਦੀ ਦੁਹਰਾਈ ਕਰਦਾ। ਰਾਤੀਂ ਦੋਵੇਂ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਨ ਲਈ ਨਾਨੀ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਦੇਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਸਿਮਰਨ ਸਹਿਜ ਨੂੰ ਚਿੜਾਉਣ ਖ਼ਾਤਰ ਆਖਦੀ “ਹਾਂ ਵੀਰੇ! ਹੁਣ ਦੱਸ, ਜਾਣਾ ਨਾਨਕੇ?” ਸਹਿਜ ਹੱਸ ਕੇ ਬੋਲਦਾ, “ਜਿੱਥੇ ਨਾਨੀ— ਉੱਥੇ ਹੀ ਨਾਨਕੇ।”

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

- (ੳ) ਸਹਿਜ ਕਿੱਥੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਾਹਲਾ ਸੀ?
- (ਅ) ਸਿਮਰਨ ਸਹਿਜ ਨੂੰ ਕੀ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਸੀ?
- (ੲ) ਛੁੱਟੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਕਿਉਂ ਨਿਬੇੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?
- (ਸ) ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੱਲ ਰਿਹਾ?
- (ਹ) ਸਹਿਜ ਦਾ ਨਾਨਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਾਰਾ ਚਾਅ ਕਿਉਂ ਮੱਠਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ?

2. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

1. ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ _____ ਮਹੀਨੇ ਛੁੱਟੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। (ਮਈ, ਜੂਨ)
2. ਸਹਿਜ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ _____ ਕਰਦਾ। (ਧਿਆਨ ਨਾਲ, ਅਣਗੌਲਿਆਂ)
3. ਸਿਮਰਨ ਹਰ ਰੋਜ਼ _____ ਲਾ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ। (ਘੰਟਾ-ਘੰਟਾ, ਅੱਧਾ-ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ)
4. ਸਹਿਜ ਨੇ ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ _____ ਤੁੜਵਾ ਲਈ ਸੀ। (ਬਾਂਹ, ਲੱਤ)
5. ਸਹਿਜ ਨੇ _____ ਘਰ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਿਦ ਫੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। (ਨਾਨਕੇ, ਦਾਦਕੇ)

3. ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਦਿਓ :

- (1) ਸਿਮਰਨ ਸਹਿਜ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਟੋਕਦੀ ਸੀ?
- (2) ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਰੁਚੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਿਵੇਂ ਮੁਕਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?
- (3) ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸਹਿਜ ਨੂੰ ਕੀ ਘਾਟ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ?
- (4) ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਸਹਿਜ ਨੇ ਆਖ਼ਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਸੀ ਸਹਿਯੋਗ ਕੀਤਾ?
- (5) 'ਜਿੱਥੇ ਨਾਨੀ-ਉੱਥੇ ਹੀ ਨਾਨਕੇ' ਲੇਖਕ ਦਾ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?

4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

ਜਲਦੀ
ਥੋੜ੍ਹਾ-ਥੋੜ੍ਹਾ
ਵਿਹਲੇ
ਸਿਆਣੀ
ਸਖ਼ਤ

5. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਨਿਬੇੜ
ਪਲੋਸਦਿਆਂ
ਰੁਚੀ
ਚਿੜਾਉਣ
ਦੁਆਲੇ

6. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

ਟੋਕਦੀ, ਗਰਮੀ, ਮਤਲਬ, ਕਿੱਲੀ, ਜ਼ਿਦ

1. ਸਹਿਜ ਦੀ _____ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ।
2. ਸਿਮਰਨ ਸਹਿਜ ਨੂੰ _____ ਰਹਿੰਦੀ।
3. ਛੁੱਟੀਆਂ ਦਾ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ _____ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
4. ਜੂਨ ਵਿੱਚ _____ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
5. ਸਹਿਜ ਨੇ ਸਕੂਲ ਦਾ ਬੈਗ _____ 'ਤੇ ਟੰਗ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ :

	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
1. ਰੋਜ਼	ਰੋਜ਼	Daily
2. ਦਵਾਈ	_____	_____
3. ਚਾਅ	_____	_____
4. ਸਮਾਂ-ਸਾਰਨੀ	_____	_____
5. ਛੁੱਟੀਆਂ	_____	_____
6. ਰਸੋਈ	_____	_____

ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਇਸ ਵਾਰ ਕਿੱਥੇ ਬਤੀਤ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

* * *

ਕਬੱਡੀ ਦੀ ਖੇਡ

ਕਬੱਡੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਮਾਂ-ਖੇਡ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਖੇਡ ਖੇਡੀ, ਵੇਖੀ ਜਾਂ ਮਾਣੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅਜੋਕੇ ਪੇਂਡੂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਬੱਡੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰੀ ਖੇਡ ਹੈ।

ਕਬੱਡੀ ਦੀ ਖੇਡ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ 'ਚੋਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਪਜੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਸਦੀਆਂਬੱਧੀ ਹੱਲਿਆਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਠੱਲ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਬਣੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਬੱਡੀ ਦੀ ਖੇਡ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਖਿਡਾਰੀ ਕਬੱਡੀ ਪਾਉਣ ਜਾਂਦਾ 'ਧਾਵੀ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੱਲਾ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੋਂ ਕੋਈ ਖਿਡਾਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣ ਲਈ ਨਿੱਤਰਦਾ ਹੈ। ਧਾਵੀ ਤਕੜਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਡੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ਸੁੱਖੀਂ-ਸਾਂਦੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਰਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਾੜਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਖੁਦ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ।

ਜਿਹੜਾ ਹਮਲਾਵਰ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਜੇ ਉਹ ਤਕੜਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ - ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਜੇ ਮਾੜਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਕੋਹਿਆ ਤੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ।

ਜੇਕਰ ਕਬੱਡੀ ਖੇਡ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਤੇ ਅਮੀਰ ਖੇਡ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਦਮ, ਦੌੜ, ਚੁਸਤੀ-ਚਲਾਕੀ ਤੇ ਤਾਕਤ ਦਾ ਨਿਤਾਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕੋਸਾਹ ਕਬੱਡੀ-ਕਬੱਡੀ ਦਾ ਅਲਾਪ ਫੇਫੜਿਆਂ ਦੀ ਗੰਦੀ ਹਵਾ ਨਿਚੋੜ ਕੇ ਉਹਨਾਂ 'ਚ ਤਾਜ਼ੀ-ਨਿਰੋਈ ਹਵਾ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਦਾ ਦਰ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਸਾਹ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਿੰਨੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਘੁਲਦਿਆਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਹੰਢਣਸਾਰੀ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਸਾਹ ਨਾ ਟੁੱਟਣ ਦੇਣ ਦਾ ਸਿਰੜ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਔਖੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਿਊਣ ਦਾ ਵੱਲ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਕਬੱਡੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲਾਅ ਆ ਜਾਣ ਕਾਰਨ 'ਕਬੱਡੀ -ਕਬੱਡੀ' ਬੋਲ ਕੇ ਦਮ ਪਾਉਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਸਮਾਂਬੱਧ ਸਕਿੰਟਾਂ ਨਾਲ ਕਬੱਡੀ ਪੁਆਈ ਜਾਣ ਲਗੀ ਹੈ। ਸਿਆਲਾਂ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਕਬੱਡੀ ਦੇ ਟੂਰਨਾਮੈਂਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ 'ਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਖਿਡਾਰੀ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਲੱਖਾਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕਬੱਡੀ ਦੀ ਖੇਡ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸਮ 'ਸੌਂਚੀ ਪੱਕੀ' ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸੌਂਚੀ ਤੋਂ ਹੀ ਕਬੱਡੀ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਕਿਸਮ 'ਗੂੰਗੀ ਕੌਡੀ' ਜਾਂ 'ਚੁੱਪ ਕੌਡੀ' ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਅੰਬਰਸਰੀ ਕੌਡੀ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕੌਡੀ ਵਿੱਚ ਮਾਰ-ਕੁਟਾਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। 'ਅੰਬਾਲਵੀ ਕੌਡੀ' ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, 'ਲਾਹੌਰੀ ਕੌਡੀ' ਵਿੱਚ ਦਾਇਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲਾਇਲਪੁਰੀ ਕੌਡੀ ਵਿੱਚ ਖੇਡ ਦੌਰਾਨ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘੁੱਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੀਣ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। 'ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰੀ ਕੌਡੀ' ਵਿੱਚ ਖਿਡਾਰੀ ਹੱਥਿਆਂ ਉੱਤੇ ਖੜੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਪਾੜੇ ਉੱਤੇ ਖੜੋਂਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਕਿਸਮ 'ਸ਼ਮਲਿਆਂ ਵਾਲੀ ਕੌਡੀ' ਵੀ ਸੀ। 'ਪੀਰ ਕੌਡੀ' ਧਨ-ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਖੇਡੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਕੌਡੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਧਾਵੀ ਨੂੰ ਅੱਗਿਓਂ ਦੋ ਬੰਦੇ ਘੇਰਦੇ ਸਨ।

‘ਬੈਠਵੀਂ ਕੌਡੀ’, ‘ਘੋੜ-ਕਬੱਡੀ’, ‘ਚੀਰਵੀਂ ਕੌਡੀ’, ‘ਲੰਮੀ ਕਬੱਡੀ’, ‘ਦੋਧੇ’ ਤੇ ਬੁਰਜੀਆਂ ਵਾਲੀ ਕੌਡੀ ਆਦਿ ਕਬੱਡੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਥਾਨਿਕ ਵੰਨਗੀਆਂ ਵੀ ਸਨ ਪਰ ਹੁਣ ਸਾਰੀਆਂ ਕੌਡੀਆਂ ਨੇ ਅਜੋਕੀ ਦਾਇਰੇ ਵਾਲੀ ਕਬੱਡੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਕਬੱਡੀ ‘ਨੈਸ਼ਨਲ ਸਟਾਈਲ’ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਚਕੋਨਾ ਤੇ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ-ਕਬੱਡੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਦਾਇਰੇ ਵਾਲੀ ਕਬੱਡੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਧਾਵੀ ਨੂੰ ‘ਕੱਲੇ ਜਾਫੀ ਰਾਹੀਂ ਫੜਨ ਵਾਲੀ ਕਬੱਡੀ ਹੈ ਜਦਕਿ ‘ਨੈਸ਼ਨਲ ਸਟਾਈਲ’ ਕਬੱਡੀ ਵਿੱਚ ਧਾਵੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਟੀਮ ਰਲ ਕੇ ਵੀ ਫੜ ਸਕਦੀ ਹੈ।

‘ਪੰਜਾਬ-ਕਬੱਡੀ’ ਹੁਣ ਚਾਲੀ ਮੀਟਰ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਖੇਡੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਾਇਰੇ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ ਲਕੀਰ ਲਾ ਕੇ ਦੋ ਪਾਸੇ ਬਣਾ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦਸ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦੀ ਟੋਲੀ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦਸਾਂ ਦੀ ਹੀ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ। ਖੇਡ-ਪੁਸ਼ਾਕ ਸਿਰਫ਼ ਕੱਛਾ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਾਰੋ-ਵਾਰੀ ਕਬੱਡੀਆਂ ਪਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਮਿੰਟਾਂ ਦਾ ਅਰਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਆਇੰਟ ਬਰਾਬਰ ਰਹਿ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜਿਸ ਟੋਲੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁਆਇੰਟ ਲਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਜੇਤੂ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਖੇਡ ਖਿਡਾਉਣ ਲਈ ਦੋ ਨਿਗਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਗਿਣਤੀਆ ਤੇ ਇੱਕ-ਸਮਾਂ-ਪਾਲ਼। ਰੌਲੇ ਗੌਲੇ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਮਾਮਲਾ ਰੈਫਰੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ-ਗੋਚਰੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਬੱਡੀ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਖੇਡ ਬਣਨ ਦੇ ਰਾਹ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਇੱਧਰਲੇ ਤੇ ਉੱਧਰਲੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਹੋਰ ਪੰਜ-ਛੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਖੇਡੀ ਜਾਣ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾ ਵੱਸੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸੱਤ-ਅੱਠ ਕਬੱਡੀ-ਕਲੱਬ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰਪੁਰਬ ਤੇ ਹੋਰ ਦਿਨ-ਦਿਹਾਰਾਂ ਸਮੇਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮੈਚ ਖੇਡਦੇ ਹਨ। ਕ੍ਰਿਕਟ ਵਾਂਗ ਉਥੇ ਕਬੱਡੀ ਦਾ ਵੀ ‘ਸੀਜ਼ਨ’ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ‘ਚੋਂ ਕਬੱਡੀ ਖਿਡਾਰੀ ਸੱਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਬੱਡੀ ਦੀ ਹੁਣ ਏਨੀ ਕਦਰ ਹੈ ਕਿ ਚੰਗੇ ਕਬੱਡੀ ਖਿਡਾਰੀ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੇਸ ਕਬੱਡੀ ਖੇਡਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਬੱਡੀ ਦੇ ਜਗਤ-ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਖਿਡਾਰੀ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਫਿੱਝੂ ਨੇ ਕਈ ਦੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਕਬੱਡੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਵਿਖਾਏ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਦੇ ਇਨਾਮ-ਸਨਮਾਨ ਮਿਲੇ ਹਨ।

ਕਬੱਡੀ-ਮੈਚ ਭਾਵੇਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਲਾਹੌਰ, ਭਾਵੇਂ ਸਾਊਥਾਲ, ਭਾਵੇਂ ਯੂਬਾ ਸਿਟੀ, ਭਾਵੇਂ ਵੈਨਕੂਵਰ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ; ਹਰ ਥਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਧੱਕਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੌਰੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਖੇਡ ਹੈ ਜੀਹਨੂੰ ਓਵਰਟਾਈਮ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀ-ਦਿਹਾੜੀਆਂ ਭੰਨ ਕੇ ਵੀ ਵੇਖੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਖੇਡ ਭਾਰਤ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ, ਇੰਗਲੈਂਡ, ਅਮਰੀਕਾ, ਕਨੇਡਾ, ਕੀਨੀਆ ਤੇ ਮਲਾਇਆ-ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਵਿੱਚ ਬਾਕਾਇਦਾ ਖੇਡੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਗਏ ਹਨ, ਕਬੱਡੀ ਨੂੰ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਲੈ ਗਏ ਹਨ।

ਕਬੱਡੀ ਦਰਅਸਲ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਲਹੂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਬੱਡੀ ਦਾ ਸਾਹ ਆਮ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਲਈ ਜੀਵਨ-ਸੁਆਸ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਆਸ ਲਏ ਬਿਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਰਦਾ ਨਹੀਂ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ‘ਤੇ ਰਹਿਣ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਵਲਾਇਤੀ ਜਾ ਵੱਸਣ। ਕਬੱਡੀ ਦੇ ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਝਰਨਾਹਟ ਹੈ ਤੇ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਆਖ਼ਰਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ। ਇਸ ਖੇਡ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੱਭਰੂਆਂ ਨੂੰ ਤਕੜੇ ਵੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਹਿੰਮਤੀ ਵੀ ਤੇ ਜੀਵਨ-ਪੰਧ ਦੀਆਂ ਰਗੜਾਂ ਸਹਿਣ ਜੋਗੇ ਵੀ। ਇਸ ਖੇਡ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨਾਲ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਲਹੂ ਤੇ ਸਾਹ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪੱਛਮੀ ਖੇਡਾਂ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਕਬੱਡੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰੀ ਖੇਡ ਹੈ।

1. ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

- (ੳ) ਕਬੱਡੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਖੇਡ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?
- (ਅ) ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਕਿਹੜੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਹਨ?
- (ੲ) ਕਬੱਡੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਖਿਡਾਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਖੋ।
- (ਸ) ਕਬੱਡੀ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵੰਨਗੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਹਨ?

2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਠੀਕ (✓) ਤੇ ਗਲਤ (✗) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਓ :

- (1) ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰੀ ਖੇਡ ਕਬੱਡੀ ਹੈ।
- (2) ਕਬੱਡੀ ਦੀ ਖੇਡ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- (3) ਪੰਜਾਬ-ਕਬੱਡੀ ਹੁਣ 25 ਮੀ. ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਖੇਡੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
- (4) ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਬੱਡੀ ਦੇ ਟੂਰਨਾਮੈਂਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।
- (5) ਪੰਜਾਬੀ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਗਏ ਹਨ, ਕਬੱਡੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈ ਗਏ ਹਨ।

3. ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

- (ੳ) ਕਬੱਡੀ ਦੀ ਖੇਡ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ 'ਚ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਪਜੀ ਹੈ, ਕਿਵੇਂ?
- (ਅ) ਕਬੱਡੀ ਦੀ ਖੇਡ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?
- (ੲ) ਪਹਿਲਾਂ ਕਬੱਡੀ ਦੀ ਖੇਡ ਦੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਸਨ?
- (ਸ) 'ਪੰਜਾਬ ਕਬੱਡੀ' ਜਾਂ 'ਨੈਸ਼ਨਲ ਸਟਾਈਲ ਕਬੱਡੀ' ਵਿੱਚ ਕੀ ਫ਼ਰਕ ਹੈ?
- (ਹ) ਕਬੱਡੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰੀ ਖੇਡ ਕਿਵੇਂ ਹੈ?

4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਹਮਲਾਵਰ

ਸੰਪੂਰਨ

ਨਿਚੋੜ

ਪੰਜਾਬੀ

ਦਰਅਸਲ

ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰੀ

ਇਨਾਮ

5. ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

ਤਕੜਾ - ਮਾੜਾ
ਤਾਜ਼ੀ
ਅਮੀਰ
ਪਰਤਣਾ
ਛੋਟਾ
ਵਿਕਸਿਤ

6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

	ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
1.	ਫ਼ਰਕ	ਅन्तर	Difference
2.	ਪੰਧ	_____	_____
3.	ਖੋਹਣਾ	_____	_____
4.	ਜੀਵਨ	_____	_____
5.	ਖਿਡਾਰੀ	_____	_____
6.	ਮਨੋਰੰਜਨ	_____	_____

7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖੋ:

ਅਸੁੱਧ	ਸੁੱਧ
ਪਜਾਬ	- ਪੰਜਾਬ
ਕਬਾਡੀ	-
ਇਤੀਹਾਸ	-
ਸਪੂਰਨ	-
ਐਂਵਰਟਾਇਮ	-
ਵਿਲਾਇਤ	-

8. **ਖ਼ਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :**

ਸੁਭਾਵਿਕ, ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰੀ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਸਟਾਈਲ, ਕੌਮਾਂਤਰੀ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ, ਇਤਿਹਾਸ

1. ਕਬੱਡੀ ਦੀ ਖੇਡ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ 'ਚ _____ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਪਜੀ ਹੈ।
2. ਕਬੱਡੀ ਦੀ ਖੇਡ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ _____ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
3. ਕਬੱਡੀ _____ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਕਬੱਡੀ ਹੁਣ _____ ਖੇਡ ਬਣਨ ਦੇ ਰਾਹ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ।
4. 'ਪੀਰ ਕੌਡੀ' ਦੀ _____ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਧਾਵੀ ਨੂੰ ਅੱਗਿਓਂ ਦੋ ਬੰਦੇ ਘੇਰਦੇ ਸਨ।
5. ਕਬੱਡੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ _____ ਖੇਡ ਹੈ।

9. **ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ**

ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਹੜੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।

* * *

ਰਾਕ-ਗਾਰਡਨ ਦਾ ਨਿਰਮਾਤਾ—ਨੇਕ ਚੰਦ

ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦਾ ਰਾਕ-ਗਾਰਡਨ ਕੇਵਲ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਰਾਕ-ਗਾਰਡਨ ਆਪਣੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਤੇ ਅਦਭੁਤ ਪਛਾਣ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੈਲਾਨੀ ਆਪਮੁਹਾਰੇ ਇਸ ਵੱਲ ਖਿੱਚੇ ਚਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਰਾਕ-ਗਾਰਡਨ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹਰ ਸੈਲਾਨੀ ਅਸ਼-ਅਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣਕਾਰ ਨੇਕ ਚੰਦ ਦੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੀ ਦਾਦ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ।

ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਸੜਕ-ਨਿਰਮਾਣ ਵਿਭਾਗ 'ਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਨੇਕ ਚੰਦ ਨੇ 1958 ਵਿੱਚ ਚੁੱਪ-ਚੁਪੀ ਤੇ ਸੁਖਨਾ ਝੀਲ ਲਾਗੇ ਪਈ ਉਜਾੜ ਥਾਂ ਵਿੱਚ ਮੂਰਤੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸੁੱਟਿਆ ਕਬਾੜ, ਫ਼ਾਲਤੂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਢੇਰ ਲਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ।

ਨੇਕ ਚੰਦ ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ ਟੁੱਟੀਆਂ-ਭੱਜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਨਾਲ਼ ਦੀ ਨਾਲ਼ ਉਹ ਕਬਾੜ ਤੋਂ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਕਲਾ-ਕ੍ਰਿਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਲਾ ਸਿਰਜਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭਿਣਕ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਨੇਕ ਚੰਦ ਦੀ ਪਤਨੀ ਵੀ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਵਟਾਉਂਦੀ।

ਵਰਤਮਾਨ ਰਾਕ-ਗਾਰਡਨ ਉਦੋਂ ਜੰਗਲ, ਬੀਆਬਾਨ, ਉਜਾੜ ਥਾਂ ਸੀ। ਨੇਕ ਚੰਦ ਸਰਕਾਰੀ ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਨੇਰਾ ਹੋਣ ਤੱਕ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ। ਕਲਾ-ਕ੍ਰਿਤਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਸਾਈਕਲਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਟਾਇਰ ਬਾਲ਼ ਕੇ ਚਾਨਣ ਕਰਦਾ। ਫੇਰ ਉਹ ਬਲਦੇ ਟਾਇਰ ਨੂੰ ਮਸ਼ਾਲ ਵਾਂਗ ਹੱਥ 'ਚ ਫੜ ਕੇ ਜੰਗਲ ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ।

ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ ਚੋਰੀ-ਛਿਪੇ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਨੇਕ ਚੰਦ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਜਾਂ-ਬੁੱਤ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਏ। ਫਿਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਨੇਕ ਚੰਦ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਭਿਣਕ ਪੈ ਗਈ। ਉਹਨਾਂ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਜਦੋਂ ਨੇਕ ਚੰਦ ਦਾ ਕੀਤਾ ਕੰਮ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨੀ ਵੀ ਹੋਈ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵੀ ਹੋਈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨੇਕ ਚੰਦ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲ ਗਈ। ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਥਾਂ ਤੱਕ ਆਉਣ ਲਈ ਸੜਕੀ ਰਸਤੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੰਨ 1976 ਵਿੱਚ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੇਖਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਲੱਖਣ ਕਲਾ-ਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਨੇਕ ਚੰਦ ਨੇ 'ਰਾਕ-ਗਾਰਡਨ' ਭਾਵ 'ਪੱਥਰਾਂ ਦਾ ਬਾਗ਼' ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।

'ਰਾਕ-ਗਾਰਡਨ' ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤਾਈਂ ਫੈਲ ਗਈ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਰਾਕ-ਗਾਰਡਨ ਅਤੇ ਨੇਕ ਚੰਦ 'ਤੇ ਮਾਣ ਹੋਣ ਲੱਗਾ।

ਰਾਕ-ਗਾਰਡਨ 30 ਏਕੜ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਚੱਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਰਾਕ-ਗਾਰਡਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦਿਨ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਲਗ-ਪਗ 4000 ਦਰਸ਼ਕ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਰੋਂ-ਦੂਰੋਂ ਦੇਖਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਨੇਕ ਚੰਦ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰਾਕ-ਗਾਰਡਨ ਦੀ ਬਣਤਰ ਰਾਹੀਂ ਪੱਥਰਾਂ ਤੇ ਕਬਾੜ 'ਚ ਛੁਪੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਰਾਹੀਂ ਫ਼ਾਲਤੂ ਸਮਾਨ, ਕਬਾੜ ਦੀ ਕਦਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਹੁਨਰ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਨੇਕ ਚੰਦ ਨੇ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪਲਾਨ ਬਣਾ ਕੇ ਕਦੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਖਿਆਲ ਆਇਆ, ਕਲਾ-ਕ੍ਰਿਤਾਂ ਸਿਰਜ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਨੇਕ ਚੰਦ ਦੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਲੰਮੀ ਘਾਲਣਾ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਪਦਮ ਸ਼੍ਰੀ' ਦਾ ਉੱਚ-ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਨੇਕ ਚੰਦ ਪੈਰਿਸ, ਵਾਸ਼ਿੰਗਟਨ, ਵਿਸਕਾਨਸਿਨ, ਜਰਮਨ ਵਿਖੇ ਵੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਰਾਕ-ਗਾਰਡਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬੇਟਾ ਅਨੁਜ ਸੈਣੀ ਵੀ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਇਸੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਨੇਕ ਚੰਦ ਸਿਰੜੀ ਕਾਮਾ ਤੇ ਫੱਕਰ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਸ਼ੁਹਰਤ ਦੀ ਟੀਸੀ 'ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਵੀ ਉਹ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਰੌਲੇ-ਗੌਲੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹੇ।

15 ਦਸੰਬਰ, 1924 ਨੂੰ ਜਨਮੇ ਨੇਕ ਚੰਦ 91 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ ਮਸਤ ਧੁਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਰਹੇ। ਉਹ ਰਾਕ-ਗਾਰਡਨ ਸਥਿਤ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਬਹਿ ਕੇ ਆਖ਼ਰੀ ਸਾਹ ਤੱਕ ਰਾਕ-ਗਾਰਡਨ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਅਤੇ 'ਕ੍ਰੀਏਟਰ' (ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ) ਦੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ 12 ਜੂਨ, 2015 ਨੂੰ ਕਲਾ ਦੀ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਗਏ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰਾਂ ਦਿਓ :

- (ੳ) ਰਾਕ-ਗਾਰਡਨ ਕਿੱਥੇ ਸਥਿਤ ਹੈ?
- (ਅ) ਨੇਕ ਚੰਦ ਜੀ ਕਿਸ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ?
- (ੲ) ਨੇਕ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਮੂਰਤੀਆਂ ਬਣਾਉਣ 'ਚ ਕਿੰਨੇ ਸਾਲ ਲਾਏ?
- (ਸ) ਰਾਕ-ਗਾਰਡਨ ਕਿੰਨੇ ਏਕੜ ਰਕਬੇ ਵਿੱਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ?
- (ਹ) ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨੇਕ ਚੰਦ ਨੂੰ ਕੀ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ?

2. ਖਾਲੀ ਸਥਾਨ ਭਰੋ :

ਸੈਲਾਨੀ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਘਾਲਣਾ, ਨਿਰਮਾਣ, ਮਾਨਤਾ।

- (ੳ) ਨੇਕ ਚੰਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ _____ ਕਲਾ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕੀਤੀ।
- (ਅ) ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨੇਕ ਚੰਦ ਦੀ ਲੰਮੀ _____ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ।
- (ੲ) ਨੇਕ ਚੰਦ ਨੇ ਰਾਕ-ਗਾਰਡਨ ਦਾ _____ ਕੀਤਾ।
- (ਸ) ਅਖੀਰ ਉਸ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ _____ ਮਿਲ ਗਈ।
- (ਹ) ਦੂਰੋਂ-ਦੂਰੋਂ _____ ਰਾਕ-ਗਾਰਡਨ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

3. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਵਿਸ਼ਵ

ਆਪਮੁਹਾਰੇ

ਸ਼ਾਹਕਾਰ

ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ

ਫੱਕਰ

4. ਵਿਸਤਾਰ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

- (ੳ) ਨੇਕ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਚਾਰ ਸਤਰਾਂ ਲਿਖੋ।
- (ਅ) ਵਰਤਮਾਨ ਰਾਕ-ਗਾਰਡਨ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਸੀ?
- (ੲ) ਨੇਕ ਚੰਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਅਰੰਭ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ?
- (ਸ) ਰਾਕ-ਗਾਰਡਨ ਦੀ ਬਣਤਰ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?
- (ਹ) ਨੇਕ ਚੰਦ ਨੂੰ ਕੀ-ਕੀ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲੇ?

5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ

ਸਨਮਾਨ

ਪੁਰਾਣੇ

ਚਾਨਣ

ਖੋਲ੍ਹਣਾ

6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਨਾਂਵ-ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਬਣਾਓ :

ਕਲਾ

ਚੋਰੀ
ਨਿਰਮਾਣ
ਸਰਕਾਰ
ਪੱਥਰ

7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਫਾਲਤੂ
ਨਿਰਮਾਣ
ਘਾਲਣਾ
ਸਰਗਰਮੀ
ਅਲਵਿਦਾ

ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ :

ਤੁਹਾਨੂੰ ਨੇਕ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਤੋਂ ਜੋ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

* * *

ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਮੇਲਾ

ਕਿੰਨਾ ਹੈ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲਾ ਮੇਲਾ ਭਰਿਆ,
ਜਾਏ ਨਾ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਧਰਿਆ।

ਕਿੰਨ ਹਟਵਾਣੀਆਂ ਨੇ ਪਾਈਆਂ ਹੱਟੀਆਂ,
ਦੋਹੀਂ ਹੱਥੀਂ ਕਰਦੇ ਸਵਾਈਆਂ ਖੱਟੀਆਂ।

ਲੱਡੂਆਂ-ਜਲੇਬੀਆਂ ਦੇ ਭਰੇ ਥਾਲ ਨੇ,
ਖਾਣ ਦੇ ਸ਼ੁਕੀਨ ਖੜ੍ਹੇ ਬੰਨ ਪਾਲ ਨੇ।

ਟੋਲੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਮੇਲੀਆਂ,
ਸੋਭਦੇ ਨੇ ਮੇਲੇ ਸਦਾ ਨਾਲ਼ ਬੇਲੀਆਂ।

ਸੀਟੀਆਂ, ਸਪੀਕਰਾਂ ਨੇ ਪਾਇਆ ਸ਼ੋਰ ਹੈ।
ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ਼ ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਲੋਰ ਹੈ।

ਕੱਪੜੇ ਨੇ ਪਾਏ ਲੋਕਾਂ ਰੰਗਾਂ-ਰੰਗ ਦੇ,
 ਕੁੜਤੇ ਤੇ ਚਾਦਰੇ ਨੇ ਕਈ ਢੰਗ ਦੇ।
 ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਿਤੇ 'ਵਾਰ' ਢਾਡੀਆਂ,
 ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਸਾਡੀਆਂ-ਤੁਹਾਡੀਆਂ।
 ਕਿਧਰੇ ਪੰਝੂੜੇ ਤੇ ਚੰਡੋਲ ਕਿਧਰੇ,
 ਸੁਣਦੇ ਕਵੀਸ਼ਰਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਕਿਧਰੇ।
 ਆਥਣੇ ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਢੋਲ ਵੱਜਦੇ,
 ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਗੂੰ ਮੱਲ ਨੇ ਅਖਾੜੀਂ ਗੱਜਦੇ।
 ਐਨਾ ਮੁਲਖੱਈਆ ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਢੁੱਕਿਆ,
 ਲੱਭਦਾ ਨਹੀਂ ਬੰਦਾ, ਸਾਥ ਨਾਲੋਂ ਉੱਕਿਆ।
 ਭੀੜ ਹੋਵੇ ਐਨੀ ਵਿੱਚ ਬੱਸਾਂ, ਲਾਰੀਆਂ,
 'ਤੋਬਾ-ਤੋਬਾ' ਕਹਿਣ, ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸਵਾਰੀਆਂ।
 ਧੁੱਪ, ਧੂੜ, ਧੱਕੇ; ਜਿਹੜੇ ਜਰ ਸਕਦੇ,
 ਮੇਲਿਆਂ ਦੀ ਸੈਰ, ਸੋਈ ਕਰ ਸਕਦੇ।
 ਫੁੱਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਫੁੱਲ ਸੋਭਦੇ ਗੁਲਾਬ ਦੇ,
 ਮੇਲਿਆਂ 'ਚੋਂ ਮੇਲੇ ਰੰਗਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਹਾਂ ਜਾਂ ਨਾਂਹ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

- (ੳ) ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਬਹੁਤੀ ਭੀੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।
- (ਅ) ਹਟਵਾਣੀਏ ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਖੱਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।
- (ੲ) ਵਿਸਾਖੀ 'ਤੇ ਲੋਕ ਆਮ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।
- (ਸ) ਕਵੀਸ਼ਰ ਵੀ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਆਪਣੇ ਬੋਲ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।
- (ਹ) ਮੱਲ ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

- (ੳ) ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਭੀੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?
- (ਅ) ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਮਿਠਿਆਈਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ?
- (ੲ) ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕੱਪੜੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ?
- (ੳ) ਮੇਲਿਆਂ ਦੀ ਸੈਰ ਕਿਹੜੇ ਲੋਕ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ?
- (ਹ) ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰੰਗਲੇ ਮੇਲੇ ਕਿਸ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਲੱਗਦੇ ਹਨ?

3. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਪੈਰ ਧਰਨਾ
ਸ਼ੁਕੀਨ
ਕਵੀਸ਼ਰ
ਮੁਲਖੱਈਆ
ਸਵਾਰੀਆਂ

4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ਼ ਤੁਕਾਂਤ ਮਿਲਾਓ :

ਹੱਟੀਆਂ
ਮੇਲੀਆਂ
ਢੁੱਕਿਆ
ਲਾਰੀਆਂ
ਗੁਲਾਬ

5. ਖ਼ਾਲੀ ਸਥਾਨ ਭਰੋ :

1. ਕਿੰਨਾ ਹੈ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲ਼ਾ _____
2. _____ ਖੜੇ ਬੰਨ੍ਹ ਪਾਲ਼ ਨੇ।
3. ਕੱਪੜੇ ਨੇ ਪਾਏ ਲੋਕਾਂ _____
4. ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਸੁਣਾਉਂਦੇ _____
5. _____ ਵਿੱਚ ਬੱਸਾਂ, ਲਾਰੀਆਂ।

6. ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਕੋਈ ਮੇਲਾ ਜ਼ਰੂਰ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰੋ।

* * *

ਜਨਮ-ਦਿਨ ਦੀ ਪਾਰਟੀ

ਅੱਜ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਬਰਫੀ ਵੰਡੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪਿੰਸੀ ਦਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਸੀ। ਹਾਲੇ ਪਿਛਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਹੀ ਤਾਂ ਚਿੰਟੂ ਨੇ ਜਮਾਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਰਸਗੁੱਲੇ ਖੁਆਏ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਿਨ ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਸੀ।

ਇਸ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਮਨਾਉਂਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਮਿੱਕੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਵੀ। ਖੁਸ਼ੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕਿ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਮੁਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਖਾਣ ਲਈ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਅਕਸਰ ਮਿੱਕੀ ਦਾ ਮਨ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਉਦਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਆਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕੀ ਕਰੇਗਾ? ਉਸ ਦੇ ਮਾਪੇ ਤਾਂ ਏਨਾ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸਕੂਲ ਦੀ ਫੀਸ ਅਤੇ ਕਾਪੀਆਂ-ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਖਰਚਾ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਮਿੱਕੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗਰਮੀ ਦੀ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੋਹਾ ਪੱਘਰਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਭੱਠੀਆਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਸੈਟਰ-ਜਰਸੀਆਂ ਲਿਆ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਟਨ ਲਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂਜੋ ਘਰ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵਾਧਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਮਕਾਨ ਵੀ ਕਿਰਾਏ ਦਾ ਸੀ।

ਅਕਸਰ ਮਿੱਕੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹੋ-ਜਿਹੇ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਦੀ ਪਾਰਟੀ 'ਤੇ ਮਿਠਿਆਈ ਵੰਡਦਾ ਤਾਂ ਮਿੱਕੀ ਕਈ-ਕਈ ਦਿਨ ਬੇਚੈਨ ਰਹਿੰਦਾ। ਘਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕਫ਼ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਹਰ ਘੜੀ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਗੱਲ ਘੁੰਮਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਕਿ ਘਰ ਵਾਲੇ ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮਨਾਉਂਦੇ? ਹੋਰ ਵੀ ਤਾਂ ਬਥੇਰਾ ਖਰਚ ਕਰਦੇ ਹਨ! ਉਹ ਅਕਸਰ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਮੰਨ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਸ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਦਿਨ 'ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਹੋਰਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਮਿਠਿਆਈ ਵੰਡੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੀ ਵੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਟਹੁਰ ਬਣ ਜਾਵੇ ਪਰ ਘਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਮੱਠਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ।

ਪਹਿਲਾਂ ਮਿੱਕੀ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਮਿਠਿਆਈ ਵੰਡ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜੇ ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ ਆਪਣਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਮਨਾਉਂਦਾ ਵੀ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਅੱਧੀ ਛੁੱਟੀ ਵੇਲੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਕੰਟੀਨ ਵਿੱਚੋਂ ਸਮੋਸੇ ਜਾਂ ਟਿੱਕੀਆਂ ਖੁਆ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇੰਝ ਤਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੀ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਕੁਝ

ਖੁਆਇਆ ਜਾਵੇ ਪਰ ਅੱਠਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਨੰਬਰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਸਕੂਲ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੀ ਸੀ ਪਰ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਨਵਾਂ ਢੰਗ ਦੇਖ ਕੇ ਮਿੱਕੀ ਨੂੰ ਡਾਢੀ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ‘ਹੈਪੀ ਬਰਥ-ਡੇਅ ਟੂ ਯੂ’ ਆਖਦੇ ਤਾਂ ਮਿੱਕੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਕਾਸ਼! ਉਹ ਵੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਮਨਾਵੇ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਜਮਾਤੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਮੁਬਾਰਕਾਂ ਦੇਣ। ਆਖਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਾਪਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ।

“ਤੇਰੀ ਮੱਤ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀ ਗਈ। ਐਥੇ ਦੋ ਵੇਲਿਆਂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਦਾ ਫਿਕਰ ਲੱਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਪਈ ਹੈ,” ਡੈਡੀ ਨੇ ਰਤਾ ਖਿੜ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ।

ਮੰਮੀ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਸੀ, “ਪੁੱਤ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਸਿਆਣਾ ਬੱਚਾ ਏਂ। ਤੈਥੋਂ ਕੋਈ ਲੁਕੇ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਘਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਾਂ ਤੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੀ ਹੈਂ। ਤੇਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮੁੰਨੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਵੀ ਖਰਚਾ ਹੈ।”

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮਝਾਉਣ ਅਤੇ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਮਿੱਕੀ ’ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਪੱਕੀ ਧਾਰ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਾਰ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਜ਼ਰੂਰ ਮਨਾਵੇਗਾ। ਨਾਲੇ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਕਿਹੜਾ ਰੋਜ਼-ਰੋਜ਼ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਮਸਾਂ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਇੰਝ ਸੁੱਕਾ ਲੰਘ ਜਾਵੇ, ਫਿਰ ਤਾਂ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਲੋਸ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਐਵੇਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਗੱਲ ’ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੰਮੀ-ਪਾਪਾ ਦੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਝੜਪ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮੰਮੀ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਐਤਕੀਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿੱਕੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਕਰ ਲਈਏ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਪਾਪਾ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸਹੀ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਦੋ-ਢਾਈ ਸੌ ਰੁਪਏ ਖਰਚ ਹੋ ਜਾਣੇ ਸਨ।

ਆਖਰ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਪਾ ਕੁਝ ਨਰਮ ਪੈ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮਿੱਕੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, “ਬੇਟੇ, ਐਵੇਂ ਵਾਹ-ਵਾਹ ਖੱਟਣ ਲਈ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਚੌਚਲੇ ਨੇ। ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਦੋ ਵੇਲਿਆਂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀ ਹੈ।”

ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ, “ਇੰਝ ਕਰ, ਕੁਝ ਅਸੀਂ ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਆਂ ਤੇ ਕੁਝ ਤੂੰ ਸਾਡੀ ਮੰਨ ਲੈ। ਆਹ ਲੈ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੋ-ਚਾਰ ਖਾਸ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਕੱਲ੍ਹ ਪਾਰਟੀ ਕਰ ਲਈਂ..... ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਘਰ ਬੁਲਾ ਲਈਂ। ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਕਰਨਾ ਸਾਡੇ ਵੱਸ ’ਚ ਨਹੀਂ।”

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮਝਾਉਣ ਨਾਲ ਮਿੱਕੀ ਨੂੰ ਵੀ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਚੱਲੋ, ਐਤਕੀਂ ਏਨਾ ਹੀ ਸਹੀ। ਨਾਂਹ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਹੀ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਅਗਲੀ ਵਾਰੀ ਸੋਚ ਲਵਾਂਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਖਾਸ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਘਰੇ ਬੁਲਾ ਕੇ ਪਾਰਟੀ ਕਰ ਲਵੇਗਾ।

ਉਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਕਿਸ-ਕਿਸ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵੇ। ਚਿੰਟੂ ਤੇ ਸੋਨੂੰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਬੁਲਾਏਗਾ। ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਮ-ਵਰਕ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਵਿੱਕੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਰਹਿਣ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਹੈ। ਐਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਏਗਾ।

ਖੈਰ! ਉਸ ਨੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਜਨਮ-ਦਿਨ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੁਝ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦਾ ਸਮਾਨ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਾਲੇ ਬੱਦਲ ਛਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ 'ਦਰੇਸੀ' ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਦੀ ਲਾਗਲੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪਕੌੜੇ ਅਤੇ ਸਮੋਸੇ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉੱਥੋਂ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਮਸ਼ਹੂਰੀ ਸੀ ਪਰ ਅਜੇ ਉਹ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕਦਮ ਤੇਜ਼ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਹ ਭੱਜ ਕੇ ਇੱਕ ਘਰ ਦੇ ਮੂਹਰੇ ਜਾ ਖਲੋਤਾ। ਘਰ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੀਂਹ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਬੂਹੇ ਦੇ ਕੋਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ, “ਬੇਟੇ! ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਆ। ਐਵੇਂ ਮੀਂਹ 'ਚ ਭੱਜ ਕੇ ਕਿਤੇ ਬਿਮਾਰ ਨਾ ਹੋ ਜਾਈਂ।”

ਮਿੱਕੀ ਘਰ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਖ਼ਸਤਾਹਾਲ ਜਿਹਾ ਘਰ ਸੀ। ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਖਲੋਪੜ ਲੱਥੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਏਧਰ-ਓਧਰ ਕਬਾੜ ਖਿੰਡਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਲਾਗੇ ਹੀ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਦਸ-ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਖੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਤੁਸੀਂ ਇਹਦੀ ਦਵਾਈ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੈ ਆਉਂਦੇ। ਖੰਘ-ਖੰਘ ਕੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਸਾਹ ਸੁੱਕ ਗਿਆ। ਸਵੇਰ ਦਾ ਬੁਖਾਰ ਵੀ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ।” ਉੱਥੇ ਬੈਠੀ ਔਰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਦਮੀ ਰਤਾ ਖਿੜ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਦਵਾਈ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦੀ ਲਿਆਵਾਂ! ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਧੋਲਾ ਨੂੰ। ਚਾਹ 'ਚ ਤੁਲਸੀ ਦੇ ਪੱਤੇ ਉਬਾਲ ਕੇ ਦੇ-ਦੇ.... ਆਪੇ ਬੁਖਾਰ ਉੱਤਰ ਜਾਊ।”

“ਚਾਹ ਕਾਹਦੀ ਬਣਾਵਾਂ? ਨਾ ਘਰ ਵਿੱਚ ਖੰਡ ਏ ਤੇ ਨਾ ਦੁੱਧ,” ਉਸ ਔਰਤ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਰੋਣਹਾਕੀ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ।

“ਮੈਂ ਵੀ ਦੱਸ, ਕੀ ਕਰਾਂ? ਇਸ ਝੜੀ ਦਾ ਸੱਤਿਆਨਾਸ ਹੋਵੇ। ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਦਿਹਾੜੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ। ਰੱਬ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਸਾਡਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲੈ ਰਿਹੈ,” ਆਖਦਿਆਂ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦਾ ਮਨ ਭਰ ਆਇਆ ਸੀ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਮਿੱਕੀ ਜਿਵੇਂ ਸੁੰਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਪਾਪਾ ਠੀਕ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਾਰਟੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਤਾਂ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਚੌਂਚਲੇ ਹਨ। ਆਮ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਰੋਟੀ ਦੇ ਹੀ ਲਾਲੇ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਉਹ ਕੁਝ ਪਲ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਉਸ ਪੰਜਾਹ ਦਾ ਨੋਟ ਉਸ ਆਦਮੀ ਵੱਲ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਅੰਕਲ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ਼ ਇਸ ਦੀ ਦਵਾਈ ਲੈ ਆਓ।”

“ਨਹੀਂ ਪੁੱਤ.....ਰੱਬ ਆਪੇ ਸਾਰ ਦੇਵੇਗਾ, ਤੂੰ ਕਾਹਨੂੰ ਤਕਲੀਫ਼ ਕਰਦੈਂ.....?”

“ਨਹੀਂ ਅੰਕਲ ਜੀ, ਤਕਲੀਫ਼ ਵਾਲ਼ੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ.... ਨਾਲ਼ੇ ਅੱਜ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਹੈ। ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।” ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਇੰਝ ਆਖ਼ਦਿਆਂ ਮਿੱਕੀ ਦਾ ਮਨ ਭਰ ਆਇਆ।

ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਮੀਂਹ ਰੁਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਿੱਕੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ਪਰ ਹੁਣ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ਼ ਫੁੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸਮਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਝ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਪਾਰਟੀ ਕਰਕੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

- (1) ਕਿਸ ਦੇ ਜਨਮ-ਦਿਨ 'ਤੇ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਬਰਫ਼ੀ ਵੰਡੀ ਗਈ?
- (2) ਮਿੱਕੀ ਕਿਉਂ ਉਦਾਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ?
- (3) ਮਿੱਕੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ?
- (4) ਮਿੱਕੀ ਦਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ?
- (5) ਮਿੱਕੀ ਨੇ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ਼ ਕਿਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ?

2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਠੀਕ 'ਤੇ ਸਹੀ (✓) ਅਤੇ ਗਲਤ 'ਤੇ ਕਾਟੋ (X) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਓ :

- (1) ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਮਿੱਕੀ ਦਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।
- (2) ਮਿੱਕੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਸਕੂਲ-ਅਧਿਆਪਕ ਸਨ।
- (3) ਪਹਿਲਾਂ ਮਿੱਕੀ ਸਰਕਾਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ।
- (4) ਮਿੱਕੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਨਮ-ਦਿਨ 'ਤੇ ਇੱਕ ਗ਼ਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ।
- (5) ਮਿੱਕੀ ਨੂੰ ਗ਼ਰੀਬ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ।

3. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ : -

(ਕੰਪਨੀ, ਸਿਆਣਾ, ਬੁਲਾਉਣ, ਦਵਾਈ, ਸੋਚਦਾ)

1. ਉਸ ਨੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ _____ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ।
2. ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦੀ _____ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਂਦੇ?
3. ਉਹ ਕੁਝ ਪਲ _____ ਰਿਹਾ।
4. ਮਿੱਕੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ _____ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ।
5. ਤੂੰ ਤਾਂ _____ ਬੱਚਾ ਏਂ।

4. ਲਿੰਗ ਬਦਲੋ : -

ਪਿਤਾ

ਦੋਸਤ

ਵਿਦਿਆਰਥੀ

ਅਧਿਆਪਕ

ਮੁੰਡਾ

5. ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਉੱਤਰ ਦਿਓ : -

- (ੳ) ਪ੍ਰਿੰਸੀ ਦਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ?
- (ਅ) ਮਿੱਕੀ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੀ?
- (ੲ) ਮਿੱਕੀ ਦਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਨਾ ਮਨਾਉਣ ਬਾਰੇ ਮਾਪੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਸਨ?
- (ਸ) ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਈਆਂ ਨਾਲ ਆਖਰ ਮਿੱਕੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ?
- (ਹ) ਮਿੱਕੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਨਮ-ਦਿਨ 'ਤੇ ਗਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਦਦ ਕੀਤੀ?

6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ/ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ:

ਸ਼ਬਦ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਇੱਕ ਵਾਰ	एक बार	Once
ਮੁਫਤ	_____	_____
ਜਨਮ-ਦਿਨ	_____	_____
ਘਰ	_____	_____
ਪਾਰਟੀ	_____	_____
ਮਿੱਤਰ	_____	_____

7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਭੱਠੀਆਂ, ਆਰਥਿਕ, ਕਲੇਸ, ਫੈਸਲਾ, ਇਮਤਿਹਾਨ

ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਜਨਮ-ਦਿਨ 'ਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ?

* * *

ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਸਫਲਤਾਵਾਂ

ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਇੱਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਹੈ, ਇੱਕ ਘੋਲ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਘੋਲ ਵਿੱਚ ਬੰਦਾ ਹਾਰਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਜਿੱਤਦਾ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਬਦਕਿਸਮਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹਾਰਦਾ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਜਿੱਤਾਂ ਅਤੇ ਹਾਰਾਂ ਦੋਵੇਂ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੱਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਅਸਫਲ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੁੱਖ ਸਾਡੀਆਂ ਹਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜੰਮਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਾਡੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਜਿੱਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ। ਜਿੱਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਮਿਹਨਤ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਅਸਫਲ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ।

ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇੱਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਕਦੇ ਅਵੇਸਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਅਵੇਸਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਵਧੀਆ ਮੌਕੇ ਸਾਡੇ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਧੀਆ ਮੌਕੇ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮੌਕੇ ਸਾਡੇ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਪਏ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਇਹਨਾਂ ਵਧੀਆ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕੀਂ ਵਧੀਆ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਵੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਪਕੜ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਕਾਮਯਾਬ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਅਸਫਲ ਲੋਕ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਅਸੀਂ ਅਵੇਸਲੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਵਧੀਆ ਮੌਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਆ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਾਡੇ ਪੱਲੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

ਅਸਫਲਤਾਵਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬੰਦੇ ਦਾ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਹੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਿਆਣੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੌਕਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਹ ਮੌਕੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਈਏ ਜਿੱਥੇ ਜਿੱਤਾਂ ਹਨ, ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਹਨ। ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਜਿੱਤ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਵੱਡੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਪਕੜ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਇਆ? ਅਸੀਂ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦਾ ਲਾਭ ਤਾਂ ਉਠਾ ਹੀ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਜਿੱਤ ਵੀ ਵੱਡੀ ਜਿੱਤ ਜਿੰਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਕੱਲ੍ਹ ਅਸੀਂ ਵੱਡੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਆਖ਼ਰ ਜਿੱਤਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਿਰਿਓਂ ਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਪੱਕੀ ਧਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਹੀਲਾ-ਵਸੀਲਾ ਵੀ ਲੱਭ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਟੀਚਾ ਮਿਥ ਲਈਏ ਤਾਂ ਤਰੀਕਾ ਵੀ ਲੱਭ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਖਾਹਸ਼ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿੰਨੀਆਂ ਤਰਕੀਬਾਂ ਸੁੱਝ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿੱਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਆਦਤ ਬਣਾ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਹਾਰ ਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਹੰਭਲਾ ਮਾਰੋ, ਮਿਹਨਤ ਕਰੋ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਵੋਗੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਹਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਉੱਦਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਆਪ, ਤੁਹਾਡਾ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਕਦੀ ਨਾ ਸੋਚੋ ਕਿ ਕੰਮ ਆਪੇ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ‘ਰੱਬ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਮਦਦ ਆਪ ਕਰਦੇ ਹਨ।’ ਹਰ ਕੰਮ ਕੀਤਿਆਂ ਹੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਉੱਦਮ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਲਾਜ਼ਮੀ ਵੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕੁਝ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਲੋਕੀਂ ਹੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਕਰ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਖਾਹਸ਼ ਸੀ। ਇਸੇ ਖਾਹਸ਼ ਨੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਸਿਰੇ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਕਾਢਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਆਵਿਸ਼ਕਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਇਹ ਅਣਥੱਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਸਦਕਾ ਹੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹਨ।

ਸਾਡੀ ਸਫਲਤਾ ਸਾਫ-ਸੁਥਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਕੇ, ਉਸ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰ ਕੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਬਣਾਉਣੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਡਰ ਤੇ ਭੈ ਸਾਡੇ ਜਿਹਨ ਵਿੱਚ ਵੜ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ। ਅਜਿਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਹਸ਼ਰ ਵੀ ਮਾੜਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

- (1) ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕੀ ਹੈ?
- (2) ਖੁਸ਼ ਰਹਿਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।
- (3) ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਅਵੇਸਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?
- (4) ਅਸਫਲਤਾਵਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖ 'ਤੇ ਕੀ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ?
- (5) ਸਾਡੀ ਸਫਲਤਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ?

2. **ਖ਼ਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :**

ਸੰਘਰਸ਼, ਸ਼ਕਤੀ, ਵੱਡੀਆਂ, ਆਪੇ, ਹਸਰ

- (1) ਧੋਖੇ ਨਾਲ਼ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ੇ ਦਾ _____ ਵੀ ਮਾੜਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- (2) ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇੱਕ _____ ਹੈ।
- (3) ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖੀ _____ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।
- (4) ਕੱਲ੍ਹ ਅਸੀਂ _____ ਜਿੱਤਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।
- (5) ਇਹ ਕਦੀ ਨਾ ਸੋਚੋ ਕਿ ਕੰਮ _____ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

3. **ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :**

ਨਸੀਬ, ਸ਼ਨਾਖ਼ਤ, ਸਿਲਸਿਲਾ, ਤਰਕੀਬ, ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ, ਅਣਥੱਕ, ਭੈ, ਜ਼ਿਹਨ

4. **ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :**

- (1) ਜਿੱਤਾਂ ਤੇ ਹਾਰਾਂ ਦਾ ਮਨ ਉੱਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ?
- (2) ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਕੀ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?
- (3) ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸਫਲਤਾ 'ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ?
- (4) ਸਾਡੀ ਸਫਲਤਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ?
- (5) ਇਸ ਪਾਠ ਵਿੱਚੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਮਿਲਦਾ ਹੈ?

5. **ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :**

ਨਿਰਾਸ਼ਾ

ਸਫਲਤਾ

ਹਾਰ

ਸਾਫ਼

ਕਾਮਯਾਬ

6. **ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।**

ਸ਼ਬਦ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਜੀਵਨ	ਜ਼ਿੰਦਗੀ	Life
ਜਿੱਤ	_____	_____
ਲੋਕ	_____	_____
ਆਦਤ	_____	_____
ਸਫਲਤਾ	_____	_____
ਖ਼ੁਸ਼	_____	_____

7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਧ ਕਰਕੇ ਲਿਖੋ :

ਜਿਤ

ਅਵਸੇਲੇ

ਸਿਆਨੇ

ਅਸਫਲਤਾਵਾਂ

ਸਿਲਸੀਲਾ

* * *

ਗੋਦੜੀ ਦਾ ਲਾਲ—ਯੋਗਰਾਜ

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਗੜ੍ਹਸ਼ੰਕਰ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪਾਸੇ ਦਸ ਕੁ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸ਼ਿਵਾਲਿਕ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ 'ਚ ਵੱਸੇ ਪੱਛੜੇ ਇਲਾਕੇ 'ਬੀਤ' ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ਹੈ — ਮੈਰਾ। ਚਾਰ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਗੁਰਬਤ ਦੀ ਮਾਰ ਝੱਲ ਰਿਹਾ ਇੱਕ ਬਾਲਕ ਹਾਲੇ ਪੰਜ ਕੁ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਦਾ ਦੀਵਾ ਬਾਲ ਕੇ ਦੀਵਟ 'ਤੇ ਟਿਕਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿਰ ਅਤੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਮਫਲਰ ਦੀਵੇ ਦੀ ਲਾਟ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਮੱਚ ਉੱਠਿਆ। ਇਸ ਬਾਲਕ ਦਾ ਮੂੰਹ ਅਤੇ ਸਿਰ ਅੱਗ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ। ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਣ ਤੱਕ 40 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਚਿਹਰਾ ਅਤੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਜਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਬਾਲਕ ਯੋਗ ਰਾਜ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਗਰੀਬੀ ਭਰੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਪਹਾੜ ਜਿੱਡੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਕਰਦਿਆਂ ਯੂਨੀਅਨ ਪਬਲਿਕ ਸਰਵਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਵਕਾਰੀ ਪਰੀਖਿਆ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਮਿਥੀ ਹੋਈ ਮੰਜਲ ਸਰ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਚਿੱਤਰ

ਯੋਗਰਾਜ ਦਾ ਜਨਮ 15 ਮਈ, 1970 ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਸਰਵਣ ਰਾਮ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਜੀਤੋ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਰਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਮਾਸਟਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਂਗਲੀ ਫੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਜਲ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਯੋਗਰਾਜ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ-ਲਿਖਾਈ ਵੱਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦਿਆਂ, ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਗਣਿਤ ਵਿਸ਼ੇ

ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਪੁੰਨ ਬਣਾਇਆ। ਪੰਜਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸਰਕਾਰੀ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਪੰਡੋਰੀ ਬੀਤ ਵਿਖੇ ਦਾਖਲਾ ਲਿਆ। ਬਾਕੀ ਸਹਿਪਾਠੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਕੱਚ ਮਧਰਾ ਅਤੇ ਜੁੱਸਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਸਵੇਰ ਦੀ ਸਭਾ ਮੌਕੇ ਮੂਹਰਲੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਸਕੂਲ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਚਿੜਾਉਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਯੋਗ ਰਾਜ ਆਪਣੀ ਧੁਨ ਵਿੱਚ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦਾ। ਨਜ਼ਰ ਘੱਟ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਬਲੈਕ-ਬੋਰਡ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਗੌਲਿਆ। ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਵਾਲੇ ਤੱਪੜ ਉੱਤੇ ਬੈਠਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਤੋਂ ਉਤਾਰਾ ਕਰਕੇ ਉਹ ਲਿਖ ਲੈਂਦਾ।

ਘਰ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਕਾਰਨ ਯੋਗ ਰਾਜ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖ਼ਰੀਦ ਸਕਦਾ। ਸਰਦੇ-ਪੁੱਜਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਤਾਂ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਪਰ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਘਰ ਲਈ ਮਿਲਿਆ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਯੋਗ ਰਾਜ ਨੂੰ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਦੁੱਗਣਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਯੋਗ ਰਾਜ ਨੂੰ ਬੜਾ ਰਾਸ ਆਇਆ। ਨਾਲੋਂ-ਨਾਲ ਦੁਹਰਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਇਸੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਅਪਰੇਡ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ 1986 ਵਿੱਚ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਸਕੂਲ ਦੇ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਸ੍ਰੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਯੋਗ ਰਾਜ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਪਰਿਪੱਕਤਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੈਡਮਾਸਟਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕਰਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ ਸਮੇਂ ਯੋਗਰਾਜ ਦਾ ਦੋ ਕੱਚੇ ਕੋਠਿਆਂ ਵਾਲਾ ਘਰ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੰਜੀ ਦੇ ਪਾਵੇ ਉੱਤੇ ਧਰਿਆ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੇਲ ਵਾਲਾ ਦੀਵਾ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਜਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਪੜ੍ਹਦੇ-ਪੜ੍ਹਦੇ, ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਕਦੋਂ ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ। ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਪਈਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅੱਗ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈਆਂ। ਕਿਸੇ ਨੇਕ ਦਿਲ ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਖ਼ਰੀਦ ਕੇ ਦਿੱਤੀਆਂ।

1986 ਵਿੱਚ ਦਸਵੀਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਘਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਬਦ ਤੋਂ ਬਦਤਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਅਗਾਂਹ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ਪਰ ਗੜ੍ਹਸ਼ਕਰ ਤੋਂ ਨੇੜੇ, ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਹਾਇਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਗਲੇਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਕੋਈ ਹੀਲਾ-ਵਸੀਲਾ ਨਾ ਬਣ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਯੋਗ ਰਾਜ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਲੰਮਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ।

1986 ਵਿੱਚ ਫਗਵਾੜਾ ਨੇੜੇ ਜਗਤਪੁਰ ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਦਾਣਾ-ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਕਣਕ ਅਤੇ ਝੋਨੇ ਦੀ ਛੜਾਈ ਅਤੇ ਭਰਾਈ ਦਾ ਮੌਸਮੀ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਗੱਭਰੂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਚੰਗੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਸ਼ੈਲਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਕੰਮ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਦਸ ਸਾਲ ਤੱਕ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਕੰਮ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨੇੜਲੀਆਂ ਖੱਡਾਂ ਤੋਂ ਪੱਥਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਰੋੜੀ ਕੁੱਟ ਕੇ ਟੁੱਕ ਭਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਕੰਮ ਰੁਕ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਯੋਗ ਰਾਜ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਠੇਕੇ 'ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਦਰਾਂ ਰੁਪਏ ਦਿਹਾੜੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ। ਮਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਬਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਮੌਜੂਦ ਰਹੀ।

1988 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦਾ ਦਾਖਲਾ ਭਰਿਆ। ਜਦੋਂ ਨਤੀਜਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਕੰਪਾਰਟਮੈਂਟ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ 1990 ਵਿੱਚ ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਾਸ ਤਾਂ ਕਰ ਲਈ ਪਰ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਪਾਸ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਫਿਰ ਪਿਛਲੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਉਣਾ ਪਿਆ। 1991 ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ 50 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅੰਕਾਂ ਨਾਲ ਗਿਆਰ੍ਹਵੀਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ, ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ। 1993

ਵਿੱਚ ਆਈ. ਟੀ. ਆਈ. ਨੰਗਲ ਤੋਂ ਡ੍ਰਾਫਟਮੈਨ ਸਿਵਲ ਦਾ ਡਿਪਲੋਮਾ ਕੀਤਾ। ਪਿੰਡ ਤੋਂ 25 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਪੈਂਡਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। 1993 ਵਿੱਚ ਬੀਤ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੇ ਟਿਊਬਵੈੱਲ ਲੱਗਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਪਾਈਪ-ਲਾਈਨ ਵਿਛਾਉਣ ਲਈ ਡੂੰਘੀਆਂ ਖਾਈਆਂ ਪੁੱਟਣ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਬਾਕੀ ਕੰਮ ਰੁਕ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਬੂਟੇ ਲਾਉਣ ਲਈ ਟੋਏ ਪੁੱਟਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਪੇਪਰਾਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਾਜਸਾਸੀ ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਨੇੜੇ ਮੀਰਾਕੋਟ ਵਿਖੇ ਸ਼ੈੱਲਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਨ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਰਾਜ-ਮਿਸਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਯੋਗਰਾਜ ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

1993 ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਬੀ. ਏ. ਦੂਜੇ ਸਾਲ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਲਈ ਦਾਖਲਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਪੱਲੇਦਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਗਿਆ। ਪਰੀਖਿਆ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਲ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੀ ਝੋਲੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਲਈਆਂ। ਰਾਤ ਕੰਮ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਜਦੋਂ ਯੋਗ ਰਾਜ ਪੜ੍ਹਨ ਬੈਠਦਾ ਤਾਂ ਨਾਲ ਵਾਲੇ ਸਾਥੀ ਖਿੜ ਕੇ ਆਖਦੇ, “ਲਾਈਟ ਬੁਝਾ ਦੇ ਯਾਰ, ਤੂੰ ਕਿਹੜਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਡੀ. ਸੀ. ਲੱਗਣੈ!”

ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਸਬਾ ਸੰਤੋਖਗੜ੍ਹ ਨੇੜੇ ਸੁਆਂ ਨਦੀ ਦੀ ਚੈਨੇਲਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ (ਗਾਹ ਬਣਾਉਣਾ) ਵੇਲੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਬੰਨ੍ਹ ਲਾਉਣ ਲਈ ਜਦੋਂ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਪੱਥਰ ਚੁੱਕਦੇ ਤਾਂ ਸੱਪਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਰੀਆਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਨੇੜਲੀ ਸਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਛੀਆਂ ਦਰੀਆਂ 'ਤੇ ਉਹ ਰਾਤ ਕੱਟਦੇ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ 1995 ਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਰਸਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੂਨ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਯੋਗਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਰੂੜੀਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਭਰ ਕੇ, ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟਣ ਦਾ ਠੇਕਾ ਲੈਣ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਵੀ ਸਾਲਾਂਬੱਧੀ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ। 1996 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੀ. ਏ. ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਲਈ। ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਸਿਰ 'ਤੇ ਲਟਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਜ਼ਮੀਨ ਗਹਿਣੇ ਰੱਖ ਕੇ 1999 ਵਿੱਚ ਸਟੇਟ ਕਾਲਜ ਆਫ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ, ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਬੀ. ਐੱਡ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਬੀ. ਐੱਡ ਕਰ ਕੇ ਜਦੋਂ ਨਿੱਜੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਅੱਠ ਸੌ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤਿ ਮਹੀਨਾ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਪਰ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਕੇ ਉਹ ਉਦੋਂ 2500 ਤੋਂ 3000 ਰੁਪਏ ਕਮਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ।

ਜੁਲਾਈ, ਸੰਨ 2000 ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਨਿੱਚਰਵਾਰ ਅਤੇ ਐਤਵਾਰ ਦੀ ਦਿਹਾੜੀ ਲਾਉਣ ਕਾਰਨ ਦੋ ਦਿਨ ਦੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨਾ ਪੜ੍ਹ ਸਕਿਆ। ਅਜਿਹਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਲੈਕਚਰਾਰ ਦੀਆਂ ਅਸਾਮੀਆਂ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ-ਫਾਰਮ ਨਾ ਭਰ ਸਕਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਘੱਟ ਅੰਕਾਂ ਵਾਲੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਲੈਕਚਰਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋ ਗਏ।

4 ਜਨਵਰੀ, 2001 ਨੂੰ ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਕੁਨੈਲ, ਜਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਭਾਵੇਂ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਅਧਿਆਪਕ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਹਾਲੇ ਦੂਰ ਸੀ। ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ। 2005 ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੰਘ ਲੋਕ-ਸੇਵਾ ਆਯੋਗ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਮੁਢਲੀ ਪਰੀਖਿਆ ਵੀ ਪਾਸ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। 2008 ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਹੋਇਆ। 2010 ਵਿੱਚ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਭੂਗੋਲ ਦੀ ਮਾਸਟਰ ਡਿਗਰੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸੇ ਸਾਲ ਨੈੱਟ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਪਾਸ ਕਰ ਲਈ। 2009 ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਸਿਵਲ ਸਰਵਿਸਿਜ਼ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿੱਚ ਬੈਠਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ 2012 ਵਿੱਚ ਘੋਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਰਾਜ ਮਾਮੂਲੀ ਅੰਕਾਂ ਦੇ ਫਰਕ ਨਾਲ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਸਿਰੜੀ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਮਾਲਕ ਇਹ ਕਰਮਯੋਗੀ 2013 ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਸਿਵਲ ਸਰਵਿਸਿਜ਼

ਪਰੀਖਿਆ ਦੇ ਆਖਰੀ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ 0.22 ਦੇ ਫ਼ਰਕ ਨਾਲ਼ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਪਰ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਹਾਰੀ। ਜਨਵਰੀ, 2014 ਵਿੱਚ ਤਰੱਕੀ ਉਪਰੰਤ ਸਰਕਾਰੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਬੀਰਮਪੁਰ ਵਿਖੇ ਮੁੱਖ ਅਧਿਆਪਕ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋਏ। ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਨਾਲ਼ 2014 ਵਿੱਚ ਸੰਘ ਲੋਕ ਸੇਵਾ ਆਯੋਗ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਭਰ ਵਿੱਚੋਂ 1213ਵਾਂ ਰੈਂਕ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ਼ ਹਰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਰਹੀ ਕਿ ਯੋਗਰਾਜ ਨੇ ਇਹ ਪਰੀਖਿਆ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਕਾਮਯਾਬੀ ਵੇਲੇ ਯੋਗਰਾਜ ਦੀ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਸਿਰਫ਼ 25 ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਸੀ। ਯੋਗਰਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਗ਼ਰੀਬੀ ਅਤੇ ਸਰੀਰਿਕ ਅਪੰਗਤਾ ਕਾਮਯਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀਆਂ। ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ਼ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਅਨੁਕੂਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਯੋਗਰਾਜ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਭਗਤ ਖੰਨਾ ਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਸਤਿਕਾਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਔਖੇ ਵੇਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਧਾਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਕਦੇ ਮੱਥੇ ਵੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਇਆ। ਮਾਸਟਰ ਤਿਲਕ ਰਾਜ ਧੀਮਾਨ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਹਲਾਸ਼ੇਰੀ ਉਸ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣੀ। ਯੋਗਰਾਜ ਦੀ ਮਾਣਮੱਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਮਾਰ ਝੱਲ ਰਹੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਬਹੁ ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- ੳ) ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਕਿਹੜੀ ਹੈ?
 (ਕ) ਨਵਾਂਸ਼ਹਿਰ (ਖ) ਗੜ੍ਹਸ਼ੰਕਰ
 (ੲ) ਬੰਗਾ
- (ਅ) ਯੋਗ ਰਾਜ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਸੀ?
 (ਕ) ਪ੍ਰੀਤੋ (ਖ) ਜੀਤੋ
 (ਗ) ਗੁਰਮੀਤੋ
- (ੲ) ਯੋਗ ਰਾਜ ਦਾ ਕੱਦ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਸੀ?
 (ਕ) ਲੰਮਾ (ਖ) ਮਧਰਾ (ੲ) ਦਰਮਿਆਨਾ
- (ਸ) ਯੋਗ ਰਾਜ ਕਿਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਸਨ?
 (ਕ) ਸਮਾਜਿਕ ਸਿੱਖਿਆ (ਖ) ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
 (ੲ) ਗਣਿਤ
- (ਹ) ਯੋਗ ਰਾਜ ਨੇ ਸੰਘ ਲੋਕ-ਸੇਵਾ ਆਯੋਗ ਦੀ ਪਰੀਖਿਆ ਕਿਸ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿੱਚ ਪਾਸ ਕੀਤੀ?
 (ਕ) ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਪੰਜਾਬੀ (ਖ) ਹਿੰਦੀ
 (ੲ) ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ।

2. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਬੀਤ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਕਿੱਥੇ ਸਥਿਤ ਹੈ?
- (ਅ) ਯੋਗਰਾਜ ਦਾ ਪਿੰਡ ਕਿਹੜਾ ਹੈ?
- (ੲ) ਯੋਗਰਾਜ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦੋਂ ਹੋਇਆ?
- (ਸ) ਕਿਸ ਨੇ ਉਂਗਲੀ ਫੜ ਕੇ ਯੋਗਰਾਜ ਨੂੰ ਮੰਜ਼ਲ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ?
- (ਹ) ਯੋਗਰਾਜ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਭਗਤ ਖੰਨਾ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ?

3. ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਯੋਗ ਰਾਜ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਸੀ?
- (ਅ) ਯੋਗ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਸੀ?
- (ੲ) ਯੋਗ ਰਾਜ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ?
- (ਸ) ਸੰਤੋਖਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਯੋਗਰਾਜ ਨੇ ਕਿਸ ਕੰਮ ਦਾ ਠੇਕਾ ਲਿਆ?
- (ਹ) ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਕਦੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ? ਸਪਸ਼ਟ ਕਰੋ।

4. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

- ਔਕੜਾਂ - ਯੋਗਰਾਜ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਕਈ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।
- ਸਰਦੇ-ਪੁੱਜਦੇ -
- ਅਸਾਮੀ -
- ਸਿਲਸਿਲਾ -
- ਕਾਮਯਾਬੀ -
- ਸਬੱਬ -

(ੳ) ਖਾਲੀ ਸਥਾਨ ਭਰੋ -

1. ਸੂਰਜ ਛਿਪਣ ਤੋਂ ਬਾਦ _____ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।
2. ਯੋਗਰਾਜ ਦਾ ਜਨਮ _____ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ।
3. _____ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦਾ।
4. ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਸਬਾ _____ ਵਿਖੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕੀਤੀ।
5. ਠੇਕੇ 'ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਲੈਂਦਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ _____ ਦਿਹਾੜੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ।

6. ਵਚਨ ਬਦਲੋ : -

ਗਰੀਬ
ਰੋਸ਼ਨੀ
ਪਹਾੜੇ
ਅਖ਼ਬਾਰ
ਸਹਿਪਾਠੀ

7. ਲਿੰਗ ਬਦਲੋ : -

ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ
ਅਧਿਆਪਕ
ਕਵੀ
ਬਾਲਕ
ਬੱਚਾ

8. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਭਾਰਤ	भारत	India
ਰਾਤ	_____	_____
ਹਸਪਤਾਲ	_____	_____
ਬਲੈਕ-ਬੋਰਡ	_____	_____
ਸਮੱਸਿਆ	_____	_____
ਨਤੀਜਾ	_____	_____

9. ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਜੀ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਅਜਿਹੀ ਜੀਵਨੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਓ।

* * *

ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ

ਸੁੱਧ ਰਹੀ ਨਾ ਧਰਤੀ ਸਾਡੀ, ਸੁੱਧ ਰਿਹਾ ਨਾ ਹੁਣ ਅਸਮਾਨ।
 ਵਾਤਾਵਰਨ 'ਚ ਗੰਦਗੀ ਭਰ ਕੇ, ਓਜ਼ੋਨ-ਪਰਤ ਦਾ ਕੀਤਾ ਘਾਣ।
 ਆਕਸੀਜਨ ਦੱਸੋ ਕਿੱਥੋਂ ਆਉ, ਜੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਰੁੱਖ ਰਹੇ ਨਾ,
 ਵਧਦੀ ਵੱਸੋਂ ਕਾਰਨ ਹੁਣ ਤਾਂ, ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਵੀ ਮੁੱਠ ਵਿੱਚ ਜਾਨ।
 ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਿਆ ਕਦੇ ਇਹ ਦੱਸੋ, ਓਜ਼ੋਨ ਪਰਤ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਖਤਰਾ?
 ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੇ ਨਿੱਤ ਮਘੋਰੇ, ਚਮੜੀ ਦਾ ਕਰਦੇ ਨੁਕਸਾਨ।
 ਸੂਰਜੀ ਕਿਰਨਾਂ ਜਦੋਂ ਪੈਂਦੀਆਂ, ਸਿੱਧੀਆਂ ਸਾਡੇ ਜਿਸਮਾਂ ਉੱਤੇ,
 ਪਰਾਬੈਂਗਣੀ ਕਿਰਨਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਸਭ ਦੇ ਲਈ ਹੀ ਜ਼ਹਿਰ ਸਮਾਨ।
 ਹਵਾ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰ 'ਤੇ, ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਵੀ ਹੋਇਆ ਦੁੱਭਰ,
 ਕਿੰਨੇ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਕਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ, ਅਜੇ ਵੀ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਇਨਸਾਨ।
 ਆਓ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਬਚਾਈਏ, ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਨਾ ਹੋਂਦ ਮਿਟਾਈਏ,
 ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਤਾਂਹੀਓਂ ਬੱਚਿਓਂ ਸਾਡਾ, ਜਿਉਂਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਸਾਨ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਓਜ਼ੋਨ-ਪਰਤ ਦਾ ਘਾਣ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ ਹੈ?
- (ਅ) ਓਜ਼ੋਨ-ਪਰਤ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੇ ਮਘੋਰੇ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਿਸ ਭਾਗ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ?
- (ੲ) ਆਕਸੀਜਨ ਸਾਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?
- (ਸ) ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਬੁੰਦ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਬਚਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ?

2. ਸਤਰਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰੋ :

1. ਆਕਸੀਜਨ ਦੱਸੋ ਕਿੱਥੋਂ ਆਉਂਦਾ _____
2. _____ ਚਮੜੀ ਦਾ ਕਰਦੇ ਨੁਕਸਾਨ।
3. ਪਰਾਬੈਂਗਣੀ ਕਿਰਨਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ _____
4. ਕਿੰਨੇ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਕਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ _____
5. ਵਾਤਾਵਰਨ 'ਚ _____ ਭਰ ਕੇ ਓਜ਼ੋਨ ਪਰਤ _____

3. ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

ਗੰਦਗੀ	-
ਸਿੱਧੀਆਂ	-
ਨਿੱਤ	-
ਦੁੱਖ	-
ਅਸਾਨ	-

4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ।

ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਧਰਤੀ	ਧਰਤੀ	Earth
ਰੁੱਖ	_____	_____
ਚਮੜੀ	_____	_____
ਹਵਾ	_____	_____
ਪਾਣੀ	_____	_____
ਖ਼ਤਰਾ	_____	_____

5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

- (ੳ) ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਕਿਵੇਂ ਗੰਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ?
- (ਅ) ਦੂਸ਼ਿਤ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਕੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੈ?
- (ੲ) ਪਰਾਬੈਂਗਣੀ ਕਿਰਨਾਂ ਕਿਵੇਂ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ?
- (ਸ) ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਵੀ ਕਿਉਂ ਦੁੱਭਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ?
- (ਹ) ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਮਿਲਦਾ ਹੈ?

ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਹੋਰ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ?

* * *

ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਕੋਲ ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਸੀ।

ਕੰਵਲਨੈਣ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਸੀ—ਸਕੂਲ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੋਂ, ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੱਸਦਿਆਂ, ਤਿੰਨ੍ਹਣਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਦੰਦ-ਕਥਾ ਵਿੱਚ, ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠੇ ਹਟਵਾਣੀਆਂ ਤੋਂ।

ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਸੀ।

ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਚੰਗੇ, ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ, ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਵੀ ਲੱਗਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਦੀ ਉਹ ਕੁਝ ਸੋਚਦਾ, ਕਦੀ ਕੁਝ।

ਫੇਰ ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੋਸਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਜਾਦੂ ਦੀ ਇੱਕ ਚੀਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਜਿਸ ਕੋਲ ਇਹ ਹੋਵੇ ਜੋ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਮੁਰਾਦ ਹੋਵੇ, ਬੱਸ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਤੇ ਕੰਵਲਨੈਣ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਤਾਂਗੀਓਂ ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਇੰਝ ਫਿਰਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਗਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਾ, ਲੋਕੀਂ ਉੱਠ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਆਦਰ ਦਿੰਦੇ। ਮੁੰਡੇ, ਮਹੱਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਡਦੇ, ਉਹਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਖੇਡ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ। ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ। ਜਿਸ ਝਗੜੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋ ਕਹਿੰਦੇ, ਹਰ ਧਿਰ ਉਹਦਾ ਕਿਹਾ ਮੰਨਦੀ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੋਈ ਫਸਲ ਪੱਕੇ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਕੋਈ ਸੁਗਾਤ ਆਏ, ਕਿਤੇ ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਵੇ, ਹਰ ਦਿਨ-ਦਿਹਾੜੇ 'ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਉਸ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕੰਵਲ ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਹੀ ਧੋਬੀ ਦੇ ਧੋਤੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਚਮ-ਚਮ ਕਰਦੀ ਸਾਈਕਲ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਲੋਕੀਂ ਉੱਥੇ ਦੀ ਉੱਥੇ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲ ਸਾਈਕਲਾਂ ਸਨ, ਛਾਉਣੀ ਦੁੱਧ ਦੇਣ ਮੁੰਡੇ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਢੀਂਗਲੀਆਂ ਹੋਣ; ਖੜ-ਖੜ ਕਰਦੀਆਂ, ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਲਿੱਬੜੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਕੰਵਲਨੈਣ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਕਿੰਨੀ ਸਾਰੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਡਾਕ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਦੀ-ਕਦਾਈਂ ਖੁਸ਼ੀ-ਗਮੀ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਡ ਆਉਂਦਾ ਪਰ ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਲਿਫਾਫ਼ੇ, ਅਖ਼ਬਾਰ, ਪਾਰਸਲ, ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਆਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ।

ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਬਹਿੰਦਿਆਂ-ਉੱਠਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦੇ, ਸਾਡੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਕੋਲ ਡਾਢੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਹੈ।

ਕੰਵਲਨੈਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਗਿੱਦੜ ਦੇ ਸਿੰਗਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਟੁਕੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸੋਚਦਾ-ਸੋਚਦਾ ਬਾਹਰ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ; ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ-ਦੂਰ ਜਿੱਥੇ ਜੰਗਲ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਘੁੰਮਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂਜੋ ਕੋਈ ਗਿੱਦੜ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲ਼ ਜਾਏ ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਇੰਞ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਗਿੱਦੜ ਕਦੇ ਮਰਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਕੁੱਤੇ ਮਰੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ, ਗਾਂਵਾਂ ਮਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਪੰਛੀ ਮਰੇ ਹੁੰਦੇ ਪਰ ਗਿੱਦੜ ਕਦੀ ਮਰਿਆ ਉਸ ਨੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ।

ਕੰਵਲਨੈਣ ਸੋਚਦਾ ਜੇ ਉਸ ਕੋਲ਼ ਇੱਕ ਵਾਰ ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਆ ਜਾਏ ਤੇ ਫੇਰ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਰਿਹਾ ਕਰੇਗਾ। ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਜਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਇਆ ਕਰੇਗਾ। ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਏਗਾ। ਟਾਂਗੇ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਿਆ ਕਰੇਗਾ, ਐਨਕ ਲਾਵੇਗਾ, ਲਿਸ਼-ਲਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਉਹਦੇ ਚੀਕਣੇ ਬੂਟ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਮੁੰਡੇ ਕੰਬ ਉੱਠਣਗੇ।

ਤੇ ਉਹ ਹਰ ਦਮ ਕਿਸੇ ਗਿੱਦੜ ਦੀ ਢੂੰਡ ਵਿੱਚ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਛਪੀ ਗਿੱਦੜ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਸਾ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਕੰਵਲਨੈਣ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਸੋਚਦਾ, “ਕਾਸ਼! ਜੇ ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਕਦੇ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਜਾਏ!”

ਕੰਵਲਨੈਣ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਚੌਧਰੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਇੱਕ ਕੁੱਤੀ ਸੂਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਨਸਲ ਦੇ ਬੱਚੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਤੀਕ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਬੱਚਾ ਲੈ ਨਾ ਲਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮੁਹਾਠ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਪੁੱਟ ਖਾਧੀ। ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੁੱਧ ਪਿਆ-ਪਿਆ ਕੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਾਲਦਾ ਤੇ ਡਾਢਾ ਕਾਹਲਾ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਉਹ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਵੱਡਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਉਹਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਆਉਂਦਾ ਤਾਂਜੋ ਉਹ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਮੋਟਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਅਖ਼ੀਰ ਖੁਆ-ਖੁਆ ਕੇ ਉਹਦਾ ਪੇਟ ਉਹਨੇ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਜ-ਸੱਤ ਰੋਜ਼ ਬਿਮਾਰ ਰਹਿ ਕੇ ਕੁੱਤਾ ਮਰ ਗਿਆ।

ਕੰਵਲਨੈਣ ਸੋਚਦਾ, ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਕਦੀ ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਨਹੀਂ ਆਏਗੀ। ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਵੀ ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਹ ਵੇਖਦਾ, ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਲਲਚਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਵਿੰਹਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ? ਜੇ ਕਿਤੇ ਉਹ ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਇਹਨੂੰ ਦੇ ਦਏ! ਕਾਸ਼!!

ਇੱਕ ਰਾਤ ਸੁੱਤੇ-ਸੁੱਤੇ ਉਹ ਛੱਤ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਢਹਿ ਪਿਆ। ਕਿਸਮਤ ਨਾਲ਼ ਹੇਠ ਤੂੜੀ ਪਈ ਸੀ। ਜਰਕ ਕੋਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਨਾ ਆਈ ਪਰ ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆਈ, ਆਪਣੀ ਤਾਈ ਨੂੰ ਉਸ ਦੱਸਿਆ; ਉਹ ਤੇ ਗਿੱਦੜ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਖੱਡ ਵਿੱਚ ਉਹਦਾ ਪੈਰ ਤਿਲਕ ਗਿਆ। ਉਹਦੀ ਤਾਈ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹੱਸਦੇ-ਹੱਸਦੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੇਰ ਪੁੱਤਰ ਗਿੱਦੜ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਾਹਨੂੰ ਕਰਨ ਟੁਰ ਪਿਆ ਸੀ?

ਕੰਵਲਨੈਣ ਨੇ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਤਾਈ ਸੁੱਧੀ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀ। ਤਾਈ ਸੁੱਧੀ; ਜਿਸ ਦੀ ਬਾਬਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ, ਉਸ ਕੋਲ਼ ਬੜੇ-ਬੜੇ ਜਾਦੂ-ਟੂਣੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਤਾਈ ਸੁੱਧੀ ਕੰਵਲਨੈਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦੀ ਰਹੀ, ਸੁਣਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਫਿਰ ਰੱਜ ਕੇ ਹੱਸੀ। “ਓਏ ਭੋਲੇ ਕੁੱਕੜ!” ਉਸ ਨੇ ਕੰਵਲਨੈਣ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, “ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਕੋਈ ਗਿੱਦੜ ਦੇ ਸਿੰਗ ਤੋਂ ਥੋੜੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤੇ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਵਾਲ਼ਾਂ ਵਾਲ਼ੀ ਇੱਕ ਚੀਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਏ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਡੱਬੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸੰਧੂਰ ਦੀ ਖ਼ੁਰਾਕ ’ਤੇ ਪਲਦੀ ਹੈ।

ਫੇਰ ਤਾਈ ਸੁੱਧੀ ਨੇ ਕੰਵਲਨੈਣ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਸਿਰਫ਼ ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਕੋਲ਼ ਹੀ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ। ਹੋਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕੋਲ਼ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਉਸ ਸੁਣੀ।

ਹੁਣ ਇਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਕੰਵਲਨੈਣ ਬਿਸਤਰੇ ਤੋਂ ਉੱਠਦਿਆਂ, ਦਿਨ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿੰਦਾ। ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਉਹਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ।

ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿ ਕੇ ਕੰਵਲਨੈਣ ਨੇ ਵੇਖਿਆ, ਮਾਸਟਰ ਹਰ ਵੇਲ਼ੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸਵੇਰੇ ਸਰਘੀ ਵੇਲ਼ੇ ਉੱਠਦਾ, ਬਾਹਰ ਸੈਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ, ਦੂਰ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਕਸਰਤ ਕਰਦਾ। ਅਜੇ ਹਨੇਰਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਨ੍ਹਾ ਲੈਂਦਾ। ਫੇਰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਪਾਠ-ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ, ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਂਦਾ। ਇਤਨੇ ਵਿੱਚ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਹ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਵੇਖਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਸ਼ਾਮੀਂ ਜਿਹੜਾ ਵਕਤ ਉਹਦੇ ਕੋਲ਼ ਬਚਦਾ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਰਜਿਸਟਰ ਆਦਿ ਵੇਖਦਾ, ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ, ਚੰਦਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਜਾਂਦਾ, ਰਾਤ ਗਏ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਆਹਰ ਜੁਟਿਆ ਰਹਿੰਦਾ।

ਕੰਵਲਨੈਣ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤ੍ਰੀਮਤ ਉਹਦੇ ਕੱਪੜੇ ਆਪ ਘਰ ਧੋਂਦੀ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਉਹਨਾਂ ’ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਨਾ ਕਦੀ ਧੋਬੀ ਕੋਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵੜਦਾ, ਨਾ ਉਹਨਾਂ ਕੱਪੜੇ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੇਜੇ। ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਮਾਸਟਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੀ ਸਾਈਕਲ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਦਾ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਬਾਹਰ ਉਹ ਕਦੇ ਝੂਠ ਨਾ ਬੋਲਦਾ। ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸੱਚ ਤੇ ਸੱਚੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ ਉੱਚੀ ਰੱਖਦਾ। ਗਰੀਬ-ਗੁਰਬੇ ਤੇ ਆਏ-ਗਏ ਦੀ ਆਪਣੇ ਵਿਤ ਮੁਤਾਬਕ ਮਦਦ ਕਰਦਾ। ਸਭ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਦਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਰਗਾ ਸਮਝਦਾ।

ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਕੰਵਲਨੈਣ ਨੇ ਵੀ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠਣਾ ਸਿੱਖ ਲਿਆ, ਵਰਜ਼ਸ਼ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਵੇਰੇ ਉੱਠਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਕੋਲ਼ ਇਤਨਾ ਸਮਾਂ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਜਿਤਨੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਉਹਨੂੰ ਦਿੰਦੇ, ਪੜ੍ਹ ਲੈਂਦਾ। ਇੰਝ ਉਸ ਸਾਲ ਜਦੋਂ ਇਮਤਿਹਾਨ ਹੋਏ, ਕੰਵਲਨੈਣ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੰਬਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਵਾਂਗ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੂਟਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਪਾਲਸ਼ ਕਰਦਾ, ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਧੋਤੇ ਹੋਏ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਕਰਦਾ ਤੇ ਹਰ ਵੇਲ਼ੇ ਉਜਲਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਹੁਣ ਉਹਦੇ ਜਮਾਤੀ ਇੰਝ

ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋਣ ਕਿ ਉਹ ਕਿਤਨਾ ਕਿਸਮਤ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਕੰਵਲਨੈਣ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ। ਉਹਨੂੰ ਨਾ ਕਦੀ ਸਕੂਲ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿੱਚ ਦੇਰ ਹੋਈ, ਨਾ ਕਦੀ ਉਸ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਕੂਣ-ਕਸਰ ਕੱਢੀ ਜਾਂਦੀ। ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਕੰਵਲਨੈਣ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦਾ, ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਮੁੜ ਆਉਂਦਾ। ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਉਸਤਾਦ ਉਹਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ।

ਕੰਵਲਨੈਣ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੇਵਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ। ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਲਈ ਤੜਪ ਅਜੇ ਵੀ ਕਿਤੇ ਛੁਪੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲੇ ਵਰਗੀ ਬਿਹਬਲਤਾ ਹੁਣ ਉਹਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਹੀ।

ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਸੈਰ ਤੇ ਕਸਰਤ ਨਾਲ ਕੰਵਲਨੈਣ ਦੀ ਸਿਹਤ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਹੋ ਗਈ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਬਾਕਾਇਦਗੀ ਨਾਲ ਉਹਦਾ ਜੀਵਨ ਜਿਵੇਂ ਕੂਲਾ ਪੱਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਰ ਕੰਮ ਆਪਣੇ ਵਕਤ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ। ਕਦੀ ਉਹਨੂੰ ਇੰਝ ਨਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਪੱਛੜ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਤਨੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਉਹਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਰਵਾਂ-ਰਵੀਂ ਤੁਰ ਪਈ ਤੇ ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ। ਕਦੀ-ਕਦੀ ਉਹਨੂੰ ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਵੀ ਬਿਲਕੁਲ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ। ਉਹਨੂੰ ਇੰਝ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਕੰਵਲਨੈਣ ਹੈਰਾਨ ਸੀ। ਕਦੀ-ਕਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਤੇ ਹਾਸਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਖੱਡਾਂ ਵਿੱਚ, ਦਰਾੜਾਂ ਵਿੱਚ, ਖਾਈਆਂ ਵਿੱਚ, ਖੰਡਰਾਂ ਵਿੱਚ; ਉਹ ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਲੱਭਦਾ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਉਹਨੂੰ ਸੁਫਨਾ ਆਇਆ ਕਿ ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਉਹਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਅਲਮਾਰੀ ਦੀ ਨੁੱਕਰ ਵਿੱਚ ਪਈ ਹੈ। ਉਹ ਅੱਭੜਵਾਹੇ ਉੱਠ ਖਲੋਤਾ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਅਲਮਾਰੀ ਨੂੰ ਫਰੋਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਫਰੋਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਤੇ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਕੰਵਲਨੈਣ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਪੜ੍ਹਦਾ-ਲਿਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਰਾਤ ਜਿਹੜੀ ਕਹਾਣੀ ਉਸ ਨੇ ਲਿਖੀ, ਇੱਕ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨੇ ਛਾਪਣ ਲਈ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਈ। ਮੁੰਡੇ ਤੇ ਮੁੰਡੇ; ਸਕੂਲ ਦੇ ਕਈ ਮਾਸਟਰ ਵੀ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਕੰਵਲਨੈਣ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਉਂਗਲਾਂ ਪਏ ਟੁੱਕਦੇ ਸਨ।

ਇੰਝ ਕੰਵਲਨੈਣ ਉੱਨਤੀ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦਾ ਗਿਆ, ਚੜ੍ਹਦਾ ਗਿਆ। ਅਖ਼ੀਰ ਜਦੋਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਜਮਾਤ ਉਹ ਪਾਸ ਕਰ ਬੈਠਾ, ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਉਹਦਾ ਜਿਵੇਂ ਦੋਸਤ ਬਣ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਹੁਣ ਕੰਵਲਨੈਣ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਆਪ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੜ੍ਹ ਜਾਵੇਗਾ।

ਕਾਲਜ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਿਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੰਵਲਨੈਣ ਨੂੰ ਖਾਣੇ 'ਤੇ ਬੁਲਾਇਆ। ਕਿਤਨੀ ਰਾਤ ਗਏ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਇੰਝ ਜਿਵੇਂ ਦੋਸਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਵਿਛੜਨ

ਲੱਗੇ, ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੰਵਲਨੈਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਕੰਵਲ! ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸੁਗਾਤ ਦਿਆਂ, ਜੋ ਵੀ ਤੂੰ ਮੂੰਹੋਂ ਮੰਗੇਂਗਾ, ਮੈਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ।”

ਨਵੇਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਆਤਮ-ਸਨਮਾਨ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਫਰਮਾਇਸ਼ ਨਾ ਕਰਨ ਦਿੱਤੀ। ਸ਼ਬਦ ਉਹਦੀ ਜੀਭ ਤੱਕ ਆ-ਆ ਕੇ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਜੱਕੋ-ਤੱਕੀ ਵਿੱਚ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੇਹਾਲ ਹੋ ਗਈਆਂ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਤਨਾ ਚਿਰ ਮਾਸਟਰ ਦੇ ਗਲ਼ ਲੱਗ, ਕੰਵਲ ਠੰਢਾ-ਠਾਰ ਹੋ ਕੇ ਘਰ ਆ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰੱਜਿਆ-ਪੁੱਜਿਆ, ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਅਗਲੇ ਰੋਜ਼ ਉਹ ਕਾਲਜ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਗਿਆ।

ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਮਾਸਟਰ ਦੇ ਦੱਸੇ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ ਚੱਲਦਾ ਕੰਵਲ; ਖੇਡਣ ਵੇਲੇ ਖੇਡਦਾ, ਪੜ੍ਹਨ ਵੇਲੇ ਪੜ੍ਹਦਾ, ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਮਾੜੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਨਾ ਬੈਠਦਾ। ਹਰ ਦਿਨ, ਹਰ ਹਫ਼ਤੇ, ਹਰ ਮਹੀਨੇ, ਹਰ ਸਾਲ ਉੱਨਤੀ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦਾ ਗਿਆ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਉਹਦੇ ਨਤੀਜੇ ਸੁਣ-ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ। ਜਿਸ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿੱਚ ਬੈਠਦਾ, ਕੰਵਲਨੈਣ ਵਜ਼ੀਫ਼ਾ ਲੈਂਦਾ। ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਹੁੰਦਾ। ਜੋ ਕੰਮ ਕਰਦਾ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਉਹਦੀ ਸੋਭਾ ਹੁੰਦੀ। ਹਰ ਕੋਈ ਉਹਦੇ ਨਾਲ਼ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਵੱਸ ਲੱਗੇ ਉਹ ਸਭ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ।

ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਕੰਵਲਨੈਣ ਨੂੰ ਇੰਝ ਵਧਦਾ-ਫੁੱਲਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸ ਨੂੰ ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਕੁੜੀਆਂ ਤਿੰਵਣਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀਆਂ ਇੱਕ-ਦੂਜੀ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਇਹੀ ਘੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਕਰਦੀਆਂ। ਬੁੱਢੇ ਤਕੀਏ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪਏ ਦੱਸਦੇ, ਮੁੰਡੇ ਖੇਡ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਹਸਰਤ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਸੜਕ ਤੋਂ ਲੰਘਦੇ ਕੰਵਲਨੈਣ ਵੱਲ ਵਿੰਹਦੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਵਿੰਹਦੇ ਰਹਿੰਦੇ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਬਹੁਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਕੋਲ਼ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਸੀ?
- (ਕ) ਬਹੁਤ ਪੈਸਾ   (ਖ) ਵਿੱਦਿਆ
- (ਗ) ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ
- (ਅ) ਕੰਵਲਨੈਣ ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਲੱਭਦਾ ਸੀ?
- (ਕ) ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ   (ਖ) ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ
- (ਗ) ਜੰਗਲ਼ ਵਿੱਚ

- (ੲ) ਕਹਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਕਿਸ ਦੇ ਕੋਲ ਸੀ?
- (ਕ) ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ (ਖ) ਤਾਈ ਸੁੱਧੀ ਕੋਲ
- (ਗ) ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਕੋਲ
- (ਸ) ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੰਵਲਨੈਣ ਨੂੰ ਕੀ ਸਿਖਾਇਆ?
- (ਕ) ਪਾਠ ਕਰਨਾ (ਖ) ਖੇਡਣਾ
- (ਗ) ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਆਪ ਕਰਨਾ
- (ਸ) ਕੀ ਕੰਵਲਨੈਣ ਹਰ ਕੰਮ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਕਰਦਾ ਸੀ?
- (ਕ) ਹਾਂ ਜੀ (ਖ) ਨਹੀਂ ਜੀ
- (ਗ) ਕਦੇ-ਕਦੇ

2. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :-

- (ੳ) ਕੰਵਲਨੈਣ ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਦਾ ਹੈ?
- (ਅ) ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਸੀ?
- (ੲ) ਤਾਈ ਸੁੱਧੀ ਬਾਰੇ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਬੜੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ?
- (ਸ) ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੰਵਲਨੈਣ 'ਤੇ ਕੀ ਅਸਰ ਹੋਇਆ?
- (ਹ) ਕੰਵਲਨੈਣ ਤਰੱਕੀ ਦੀਆਂ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਤੁਰਦਾ ਗਿਆ?

3. ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :-

- (ੳ) ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਨ ਸਨ?
- (ਅ) ਕੰਵਲਨੈਣ ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਲੱਭਦਾ ਸੀ?
- (ੲ) ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਸਵੇਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦਾ ਸੀ?
- (ਸ) ਕੰਵਲਨੈਣ ਨੂੰ ਵਧਦਾ-ਫੁੱਲਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਲੋਕੀਂ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਸਨ?
- (ਹ) ਕਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਹੱਥੀਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਦਾ?

4. ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਚੁਣ ਕੇ ਖ਼ਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਉਜਲੇ, ਸਰਘੀ ਵੇਲੇ, ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ, ਆਹਰ, ਚਮ-ਚਮ।

- (1) ਲੋਕ ਸੋਚਦੇ, ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਕੋਲ _____ ਹੈ।
- (2) ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਕੋਲ ਇੱਕ _____ ਕਰਦੀ ਸਾਈਕਲ ਸੀ।
- (3) ਮਾਸਟਰ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਇੰਝ ਫਿਰਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ _____ ਹੋਵੇ।
- (4) ਉਹ ਰੋਜ਼ _____ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦਾ।
- (5) ਮਾਸਟਰ ਜੀ _____ ਉੱਠ ਕੇ ਕਸਰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ।
- (6) ਕੰਵਲਨੈਣ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ _____ ਵਿੱਚ ਲੱਗਿਆ ਰਹਿੰਦਾ।

5. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਜਾਦੂ - ਲੋਕ ਸੋਚਦੇ ਕਿ ਗਿੱਦੜ-ਸਿੰਗੀ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਜਾਦੂ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ।

ਸੁਗਾਤ

ਫੈਸਲਾ

ਲਿਸ਼-ਲਿਸ਼ ਕਰਨਾ

ਹਨੇਰਾ

ਕਿਸਮਤ ਵਾਲਾ

4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਮਾਸਟਰ	अध्यापक	Teacher
ਵਿਆਹ	_____	_____
ਦੋਸਤ	_____	_____
ਨੰਬਰ	_____	_____
ਬੁੱਢਾ	_____	_____
ਰਜਿਸਟਰ	_____	_____

7. ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਸੁੱਧ ਕਰਕੇ ਲਿਖੋ :

ਅਸੁੱਧ   ਸੁੱਧ

ਦੁਧ
ਸੈਕਲ
ਚੜਿਆ
ਸਰਗੀ ਵੈਲਾ
ਕਮੈਟੀ
ਸੇਹਤ

8. ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

ਮਿੱਤਰ	-	ਦੁਸ਼ਮਣ
ਸਵੇਰ	-	
ਖੁਸ਼ੀ	-	
ਪਿੰਡ	-	
ਇਸਤਰੀ	-	
ਉਸਤਾਦ	-	

9. ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ

ਵਿਸ਼ਾ - ਅਧਿਆਪਕ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਆਦਤਾਂ 'ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰੇਗਾ।

* * *

ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ

ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਇੱਕ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਰਲ-ਮਿਲ ਕੇ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਡੂੰਮਣਾ, ਮਖੀਲ ਜਾਂ ਮਠਾਖੀ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਦੇਸੀ ਮੱਖੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਨੂੰ ਵਪਾਰਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਾਲਿਆ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਾਲੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਨੂੰ 'ਇਟਾਲੀਅਨ ਮੱਖੀਆਂ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੱਖੀਆਂ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਇਟਲੀ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਕਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਦ ਦੇ ਇੱਕ ਬਕਸੇ ਤੋਂ ਸਾਲ ਵਿੱਚ 20 ਤੋਂ 40 ਕਿਲੋ ਤੱਕ ਸ਼ਹਿਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਖੀਲ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਆਪਣਾ ਛੱਤਾ ਝਾੜੀਆਂ ਜਾਂ ਨੀਵੇਂ ਦਰਖਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪਤਲੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਨਾਲ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਡੂੰਮਣਾ ਆਪਣਾ ਛੱਤਾ ਉੱਚੇ ਦਰਖਤਾਂ ਦੇ ਮੋਟੇ ਟਾਹਣਿਆਂ ਨਾਲ, ਉੱਚੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਨਾਲ, ਪਿੱਪਲ ਅਤੇ ਬੋਹੜ ਆਦਿ ਦੇ ਦਰਖਤਾਂ ਨਾਲ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਲੱਛੂ ਮੱਖੀ ਜਾਂ ਪਹਾੜੀ ਮੱਖੀ ਵੀ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣਾ ਛੱਤਾ ਜੋ ਪੰਜ-ਦਸ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਛੱਤਿਆਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਦਰਖਤ ਦੀਆਂ ਖੋੜਾਂ, ਹਨੇਰੇ ਕਮਰਿਆਂ ਜਾਂ ਦਿਵਾਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਕਸੇਨੁਮਾ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਪੱਕੇ ਖਾਨੇ ਬਣਾਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਛੂ ਮੱਖੀਆਂ ਆਪਣੇ ਛੱਤੇ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਵਪਾਰਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਟਾਲੀਅਨ ਮੱਖੀਆਂ ਨੂੰ ਬਕਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਰਾਣੀ ਮੱਖੀ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ 'ਕਲੋਨੀ' ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਬਕਸੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੇ ਆਕਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਤੱਕ ਮੱਖੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਮਾਦਾ ਕਾਮਾ-ਮੱਖੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਮਾਦਾ ਕਾਮਾ-ਮੱਖੀਆਂ ਛੱਤੇ ਨੂੰ ਸੁਆਰਨ, ਸਾਫ਼ ਰੱਖਣ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਦੇਣ, ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਦ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਛੱਤੇ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਕਰਨ ਵਰਗੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਾਮਾ ਮੱਖੀਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦੋ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਛੱਤੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਾਦਾ ਰਾਣੀ ਮੱਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਬਾਕੀ ਮਾਦਾ ਕਾਮਾ-ਮੱਖੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਲੰਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਉਮਰ ਦੋ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਤੱਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਛੱਤੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੀ ਰਾਣੀ ਮੱਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਾਣੀ ਮੱਖੀ ਆਂਡੇ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ 3000 ਤੱਕ ਆਂਡੇ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਮੱਖੀਆਂ ਜੀਵ-ਜਗਤ ਦੇ ਆਰਥਰੋਪੋਡਾ ਜਾਂ ਜੁੜੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਜੀਵ-ਵਰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਛੇ ਲੱਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਧੜ ਨਾਲ ਇੱਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਜੁੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਚੱਕਰ ਬਾਕੀ ਜੀਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਆਂਡਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਬੱਚੇ

ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਵਰਗੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਰਾਣੀ ਮੱਖੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਆਂਡਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸੁੰਡੀ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲਾਰਵਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਾਮਾ-ਮੱਖੀਆਂ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖ਼ਾਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਰਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਾਇਲ ਜੈਲੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਲਾਰਵਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਦਿਨ ਖਾਣ ਲਈ ਰਾਇਲ ਜੈਲੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਣੀ ਮੱਖੀ ਵੀ ਰਾਇਲ ਜੈਲੀ ਹੀ ਖਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦਕਿ ਬਾਕੀ ਕਾਮਾ-ਮੱਖੀਆਂ ਸ਼ਹਿਦ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਗ-ਕਣ ਖਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੋ ਦਿਨ ਰਾਇਲ ਜੈਲੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਾਰਵਾ ਨੂੰ ਸਧਾਰਨ ਸ਼ਹਿਦ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਆਕਾਰ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਖਾਣਾ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸੈੱਲ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਤੋਂ ਸੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪਿਊਪਾ-ਅਵਸਥਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਵਾਲੀ ਸੁੰਡੀ ਨੂੰ ਪਿਊਪਾ। ਪਿਊਪਾ-ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਸੁੰਡੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਤਬਦੀਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸੁੰਡੀ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀ ਮੱਖੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸੈੱਲ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਵੀਂ ਕਾਮਾ-ਮੱਖੀ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਮਾ-ਮੱਖੀ ਅਜੇ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਬਾਕੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਛੋਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੁਝ ਦਿਨ ਇਹ ਛੱਤੇ ਦੇ ਸੈੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲਾਰਵਾ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਖੁਆਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਾਕੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਫੁੱਲਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਦ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਮੱਖੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਕਸੇ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਬਕਸੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਕਸੇ ਦੇ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਰਖਵਾਲੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਬਾਹਰੀ ਮੱਖੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਬਾਹਰੀ ਮੱਖੀ ਸ਼ਹਿਦ ਲੈ ਕੇ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਉਣ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਕਸਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਛੱਤਿਆਂ ਉੱਤੇ ਬਾਹਰੀ ਮੱਖੀਆਂ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਦ ਚੂਸ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਛੱਤੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਹਮਲਾਵਰ ਮੱਖੀਆਂ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੱਖੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਮਜ਼ੋਰ ਛੱਤੇ ਵਾਲੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮੱਖੀਆਂ ਸ਼ਹਿਦ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਛੱਤੇ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਬਾਕੀ ਕਾਮਾ-ਮੱਖੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਥਾਨ ਦੀ ਦੂਰੀ ਅਤੇ ਦਿਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਛੱਤੇ ਉੱਪਰ ਆਠੇ ਦੇ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਆਠੇ ਦਾ ਆਕਾਰ ਜਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਓਨਾ ਹੀ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੱਖੀਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਦੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਹਿੱਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅੰਦਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਜੀਭ ਇੱਕ ਪਾਈਪ ਵਰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਫੁੱਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰਸ ਚੂਸਦੀਆਂ ਹਨ; ਬਿਲਕੁਲ ਉਵੇਂ, ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਪਾਈਪ ਦੁਆਰਾ ਬੋਤਲ ਵਿੱਚੋਂ ਜੂਸ ਜਾਂ ਸੋਢਾ ਆਦਿ ਪੀਂਦੇ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਉਸ ਰਸ ਨੂੰ ਪਚਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਐਨਜ਼ਾਈਮ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਛੱਤੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਇਸ ਰਸ ਨੂੰ ਸੈੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਗਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੱਖੀਆਂ ਆਪਣੇ ਖੰਭਾਂ ਨੂੰ ਫੜਫੜਾ ਕੇ ਉਗਲੇ ਹੋਏ ਰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਉਡਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਦ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਦ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ, ਕਾਰਬੋਹਾਈਡ੍ਰੇਟਸ, ਪ੍ਰਾਗ-ਕਣ, ਐਨਜ਼ਾਈਮ ਆਦਿ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਦ ਗਾੜ੍ਹਾ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸੈੱਲ ਭਰ ਜਾਣ 'ਤੇ ਸੈੱਲਾਂ ਨੂੰ ਮੌਮ ਨਾਲ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਦ ਕਾਫ਼ੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਛੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸ਼ਹਿਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਰਾਣੀ ਮੱਖੀ ਵੀ ਵੱਧ ਆਂਡੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਮੱਖੀਆਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਕਾਫ਼ੀ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਕੁਝ ਕਾਮਾ-ਮੱਖੀਆਂ ਆਕੀ ਹੋ ਕੇ ਨਵੀਂ ਰਾਣੀ ਮੱਖੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਛੱਤੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਰਾਣੀ ਮੱਖੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੋਵੇ ਇੱਕ ਰਾਣੀ ਸੈੱਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਦੂਜੇ ਸੈੱਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਂਡਾ ਲਿਆ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਂਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਨ ਵਾਲੇ ਲਾਰਵਾ ਨੂੰ ਰਾਇਲ ਜੈਲੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲਾਰਵਾ ਤੋਂ ਪਿਊਪਾ ਅਵਸਥਾ ਤੱਕ ਇਹ ਰਾਇਲ ਜੈਲੀ ਹੀ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਇਲ ਜੈਲੀ ਖਾਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਵਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਊਪਾ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਰਾਣੀ-ਮੱਖੀ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਖੱਟੂਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਚੂਸਣ ਵਾਲੇ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਭੋਜਨ ਲਈ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਮਾ ਮੱਖੀਆਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਾਮਾ-ਮੱਖੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਭੋਜਨ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਨਵੀਂ ਰਾਣੀ-ਮੱਖੀ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਕਾਮਾ-ਮੱਖੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਉੱਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਨਵਾਂ ਛੱਤਾ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਬਹੁਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਕੀ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਰਲ਼-ਮਿਲ਼ ਕੇ ਇੱਕ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਂਗ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ?
- (ਕ) ਹਾਂ ਜੀ   (ਖ) ਨਹੀਂ ਜੀ
- (ਗ) ਕਦੇ-ਕਦੇ
- (ਅ) ਇੱਕ ਕਲੋਨੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਦੀ ਲਗ-ਪਗ ਕਿੰਨੀ ਗਿਣਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?
- (ਕ) ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ   (ਖ) ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ
- (ਗ) ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ
- (ੲ) ਕਾਮਾ-ਮੱਖੀ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਉਮਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?
- (ਕ) 25 ਦਿਨ   (ਖ) 30 ਦਿਨ
- (ਗ) ਦੋ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ

- (ਸ) ਰਾਣੀ ਮੱਖੀ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਲਗ-ਪਗ ਕਿੰਨੇ ਆਂਡੇ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ?
 (ਕ) ਲਗ-ਪਗ 100   (ਖ) 1000
 (ਗ) 3000
- (ਹ) ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਪਾਲਤੂ ਮੱਖੀਆਂ ਦਾ ਠੀਕ ਨਾਂ ਕਿਹੜਾ ਹੈ?
 (ਕ) ਇਟਾਲੀਅਨ ਮੱਖੀ   (ਖ) ਲੱਡ-ਮੱਖੀ ਜਾਂ ਪਹਾੜੀ ਮੱਖੀ
 (ਗ) ਡੂੰਮਣਾ

2. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਵਪਾਰਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਾਲੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਹੈ?
 (ਅ) ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਕਿਹੜੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ?
 (ੲ) ਲਾਰਵਾ ਨੂੰ ਪਿਊਪਾ ਬਣਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੱਕ ਕੀ ਖਾਣ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?
 (ਸ) ਕਾਮਾ-ਮੱਖੀ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ?
 (ਹ) ਸ਼ਹਿਦ ਵਿੱਚ ਕੀ-ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?

3. ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਕਾਮਾ-ਮੱਖੀਆਂ ਸ਼ਹਿਦ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਰਸ ਵਿੱਚ ਕੀ ਮਿਲਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ?
 (ਅ) ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਚੱਕਰ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?
 (ੲ) ਰਾਣੀ-ਮੱਖੀ ਦਾ ਭੋਜਨ ਕੀ ਹੈ?
 (ਸ) ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਹਮਲਾਵਰ ਮੱਖੀਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਕਲੋਨੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਦ ਦਾ ਬਚਾਅ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ?
 (ਹ) ਕਿਹੜੀ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਦ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?

4. ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਚੁਣ ਕੇ ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

- (ਪਹਿਚਾਣ, ਰਲ-ਮਿਲ ਕੇ, ਰਾਇਲ ਜੈਲੀ, ਕਾਮਾ ਮੱਖੀਆਂ, ਪਹਾੜੀ ਮੱਖੀ, ਆਰਥਰੋਪੋਡਾ)
- (ੳ) ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਇੱਕ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਂਗ _____ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ?
 (ਅ) _____ ਵੀ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਹੈ?
 (ੲ) ਮੱਖੀਆਂ ਜੀਵ-ਜਗਤ ਦੇ _____ ਜੀਵ-ਵਰਗ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ।
 (ਸ) ਲਾਰਵਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਦਿਨ _____ ਖਾਣ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ?
 (ਹ) ਮੱਖੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਕਸੇ ਦੀ _____ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
 (ਕ) ਨਵੀਂ ਰਾਣੀ ਮੱਖੀ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਹੋਰ _____ ਲੈ ਕੇ ਉੱਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

5. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

- ਆਕਾਰ - ਮਖੀਲ ਦੀ ਮੱਖੀ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਬਾਕੀ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਜੀਵ-ਜਗਤ -
- ਕਮਜ਼ੋਰ -
- ਹਮਲਾਵਰ -
- ਮੌਸਮ -
- ਅਵਸਥਾ -

6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਪਰਿਵਾਰ	परिवार	Family
ਸ਼ਹਿਦ	_____	_____
ਆਂਡੇ	_____	_____
ਫੁੱਲ	_____	_____
ਅੰਗ	_____	_____
ਸਥਾਨ	_____	_____

5. ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਕੇ ਲਿਖੋ :

- ਅਸ਼ੁੱਧ - ਸ਼ੁੱਧ
- ਸ਼ੈਹਦ -
- ਰੱਖਵਾਲੀ -
- ਹਰਾਨੀਜਨਕ -
- ਪੈਹਰਾ -
- ਗਾੜਾ
- ਪਾਇਪ

8. ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

- ਸ਼ਬਦ - ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ
- ਉੱਚਾ - ਨੀਵਾਂ
- ਪੱਕਾ -
- ਬਾਹਰ -
- ਸਧਾਰਨ -
- ਕਮਜ਼ੋਰ -
- ਨੁਕਸਾਨ -

9. ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ:

ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਵੇਗਾ।

ਸ਼ਹੀਦ ਰਾਜਗੁਰੂ

ਸ਼ਹੀਦ ਰਾਜਗੁਰੂ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸੁਖਦੇਵ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਇੱਕੋ ਤਖ਼ਤੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਰੱਸਾ ਚੁੰਮਿਆ ਸੀ।

ਸ਼ਹੀਦ ਰਾਜਗੁਰੂ ਦਾ ਜਨਮ 24 ਅਗਸਤ, 1908 ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਖੇੜਾ (ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ) ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਰਾਜਗੁਰੂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਂ ਸ਼ਿਵ ਰਾਮ ਰਾਜਗੁਰੂ ਸੀ। ਰਾਜਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਹਰੀ ਨਰਾਇਣ ਰਾਜਗੁਰੂ ਪੂਨਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ ਚਾਕਨ ਦੇ ਵਾਸੀ ਸਨ। ਜੀਵਨ-ਨਿਰਬਾਹ ਲਈ ਕੰਮ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪੂਨਾ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਖੇੜਾ ਵਿੱਚ ਵੱਸ ਗਏ। ਰਾਜਗੁਰੂ ਛੇ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦਿਨਕਰ ਹਰੀ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੇ ਪਾਲਿਆ। ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਰਾਠੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਖੇਡ ਕੇ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਦਿਨਕਰ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਪਰ ਰਾਜਗੁਰੂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੇ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਈ 'ਚ ਮਨ ਲਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ। ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੂੰ ਖੇਡ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਭਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਨਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਏ।

1924 ਈ: ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਰਾਜਗੁਰੂ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਘਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਚੁਕੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਨੌਂ ਪੈਸੇ ਸਨ। ਉਹ ਨਾਸਿਕ, ਕਾਨਪੁਰ ਘੁੰਮਦੇ-ਘੁੰਮਦੇ ਭੁੱਖੇ-ਤਿਹਾਏ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਂਸ਼ੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਹਿਲਿਆ ਘਾਟ 'ਤੇ ਕੱਟੇ। ਫਿਰ ਇੱਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਗਏ। ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲਾ ਲੈ ਕੇ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਖ਼ਤ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ। ਭਰਾ ਨੇ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੂੰ ਫੀਸ ਲਈ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਭੇਜਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਰਹਾਇਸ਼ ਦੇ ਖ਼ਰਚੇ ਲਈ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਘੱਟ ਸਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਇਸ ਬਦਲੇ ਰਾਜਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਖਾਣਾ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਈ ਹੋਰ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਧਿਆਪਕ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਘੱਟ ਤੇ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੂੰ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿੱਦਿਆ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਟੁੱਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਖ਼ਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਧਿਆਪਕ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਏ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਨਵੇਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਕੁਝ ਦਿਨ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਭਟਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੂੰ ਬਨਾਰਸ ਦੇ ਮਿਊਂਸਿਪਲ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਡਿਲ-ਮਾਸਟਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਖੇਡਾਂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ। ਆਥਣ-ਸਵੇਰ ਉਹ ਘੋਲ-ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ। ਇੱਥੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਚੰਗਾ ਰਚ-ਮਿਚ ਗਏ ਸਨ। ਘੋਲ-ਅਖਾੜੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਮੁਨੀਸ਼ਵਰ ਅਵਸਥੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਅਵਸਥੀ ਨੇ ਹੀ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾਇਆ। ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰਸਤਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਕਲੀ ਰਫਲਾਂ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਲਾਉਣਾ ਸਿਖਾਉਂਦਿਆਂ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸੁਫਨਾ ਦੇਖਿਆ।

ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸ਼ਿਵ ਵਰਮਾ ‘ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ’ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮਿਲਨ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਲੰਮਾ-ਚੌੜਾ ਫੌਜੀ ਜਵਾਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਸਕੂਲ ਦੀ ਇੱਕ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਨਕਲੀ ਰਫਲਾਂ ਤੇ ਲਾਠੀਆਂ ਗਿਣ ਰਹੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, ‘ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮਿਲਨਾ ਹੈ।’ ‘ਮੈਂ ਹੀ ਰਾਜਗੁਰੂ ਹਾਂ, ਬੋਲੋ ਕੀ ਕੰਮ ਹੈ?’ ਉਸ ਨੇ ਬੜਾ ਰੁੱਖਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਨਾ ਦਿਸਿਆ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ, ਉਸ ਦਾ ਕਾਲਾ ਰੰਗ, ਬੇਡੌਲ ਚਿਹਰਾ, ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰਲੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਉੱਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਮੂੰਹ ਪਿਚਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਝੁੰਜਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, ‘ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਖਾਸ ਕੰਮ ਹੈ।’ ਉਹ ਝੱਟ-ਪੱਟ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੋਠੜੀ ਨੂੰ ਜਿੰਦਰਾ ਲਾਇਆ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਨਵੇਕਲੀ ਥਾਂ ਇੱਕ ਝੀਲ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਜਾ ਬੈਠੇ। ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਠਰੁੰਮੇ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਉਣ ਦਾ ਮੰਤਵ ਦੱਸਿਆ। ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਭਖਣ ਲੱਗਾ। ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਅ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ‘ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, ‘ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਯੋਗ ਤਾਂ ਸਮਝਿਆ!’

ਰਾਜਗੁਰੂ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਉਹ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਹੀ ਉਹ ਸ਼ਿਵ ਵਰਮਾ ਕੋਲ ਕਾਨਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉੱਥੋਂ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਦਿੱਲੀ ਚਲੇ ਗਏ। ਦਿੱਲੀ ਉਹਨਾਂ ਇੱਕ ਸਰਾਂ ‘ਚ ਟਿਕਾਣਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਬੰਦੇ ਦਾ ਖੁਰਾ-ਖੋਜ ਲੱਭ ਲਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲਿਆ ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇੱਕ ਹਥਿਆਰ ਨਾਲ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਚੱਲਣਾ। ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਛੱਡ ਕੇ ਸ਼ਿਵ ਵਰਮਾ ਹਥਿਆਰ ਲੈਣ ਲਾਹੌਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਸ਼ਿਵ ਵਰਮਾ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆਇਆ। ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸਾਢੇ ਸੱਤ ਵੱਜੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਐਕਸ਼ਨ ਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਿਵ ਵਰਮਾ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਰਾਜਗੁਰੂ ਮੌਕੇ ‘ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਮਿਥੇ ਹੋਏ ਟਿਕਾਣੇ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਵ ਵਰਮਾ ਟਿਕਾਣੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਮੋਟਰ-ਸਾਈਕਲ ਤੇ ਕਾਰਾਂ ਘੁੰਮ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸ਼ਿਵ ਵਰਮਾ ਪੁਲਿਸ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ‘ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਆਇਆ। ਉਸ ਰਾਤ ਉਸ ਦਾ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸ਼ਿਵ ਵਰਮਾ ਨੇ ਅਖਬਾਰ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਇਸ ਅਖਬਾਰ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮਿਥੀ ਜਗ੍ਹਾ ‘ਤੇ ਕਤਲ ਦੀ ਵਾਰਦਾਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਛਪੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੌਕਾ ਵਾਚ ਕੇ ਸ਼ਿਵ ਵਰਮਾ ਆਗਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਾਨਪੁਰ ਵਾਪਸ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਰਾਜਗੁਰੂ ਵੀ ਕਾਨਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮਾਰ ਆਇਆ ਸੀ।

ਰਾਜਗੁਰੂ ਵਿੱਚ ਅਥਾਹ ਜਜ਼ਬਾ ਸੀ ਉਹ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਦਲ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਤੋੜ ਚੜ੍ਹਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਰਾਜਗੁਰੂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਅਨੇਕਾਂ ਠੋਕਰਾਂ ਖਾ ਕੇ ਸਮਾਜ ਲਈ ਨਵੀਂ ਆਸ਼ਾ ਦਾ ਦੀਪ ਜਗਾਉਣ ਦੇ ਰਾਹ ਤੁਰਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਹਰ 'ਐਕਸ਼ਨ' ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਾ ਐਕਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਉਹ ਮਥਰਾ ਵੱਲ ਨੂੰ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਪੈ ਗਿਆ ਤੇ ਪੁਲਿਸ-ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। ਪੁਲਿਸ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਤੇ ਸਰਚ-ਲਾਈਟਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਉਹ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਇੱਕ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਸ਼ਿਵ ਵਰਮਾ, ਰਾਜਗੁਰੂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭਰੇ ਪਏ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਦਰਦ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਕਾਰਨ ਕੀਤੀ ਗਲਤੀ ਲਈ ਉਹ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਅਪਰਾਧੀ ਹੈ। ਉਸ ਰਾਤ ਉਹ ਹੁਬਕੀ-ਹੁਬਕੀ ਰੋਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਿਸੇ ਅਣਭੋਲ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਕਈ ਦਿਨ ਉਦਾਸ ਰਿਹਾ।

ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿੱਚ ਬੰਬ ਸੁੱਟਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ। ਰਾਜਗੁਰੂ ਜ਼ਿਦ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਐਕਸ਼ਨ ਲਈ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਨੇ ਐਕਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਆਜ਼ਾਦ ਨੂੰ ਝਾਂਸੀ ਜਾ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਆਜ਼ਾਦ ਨੇ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੀ. ਕੇ. ਦੱਤ ਨੇ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਹਾਊਸ, ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਬੰਬ ਸੁੱਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋ ਕੇ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਮੰਚ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾ ਆਉਂਦੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੰਤਵ ਲੋਕਾਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਐਕਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ।

ਰਾਜਗੁਰੂ ਦੀ ਅਸੈਂਬਲੀ ਬੰਬ-ਕਾਂਡ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਉਹ ਪੂਨੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪੂਨੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਮਿੱਤਰ ਸਾਵਰਗਾਓਂਕਰ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪੂਨੇ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਯੂਨਿਟ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਣ ਤੇ ਕੁਝ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ 'ਚ ਲੈਣ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਐਕਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਦੱਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਵਰਗਾਓਂਕਰ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸਾਥੀ ਕਰੰਦੀਕਰ ਸੀ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਸਰਦ ਕੇਸਕਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਬਣਾ ਲਈ। ਸਰਦ ਕੇਸਕਰ 'ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ.' ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਸ਼ਿਮਲਾ ਭੇਜਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। 27 ਸਤੰਬਰ, 1929 ਨੂੰ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮਰਥਕ ਸੰਪਾਦਕ ਸ਼ਿਵ ਰਾਮ ਪੰਤ ਪਰਾਂਜਪੇ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਾਜਗੁਰੂ, ਸਾਵਰਗਾਓਂਕਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਅੰਤਿਮ-ਯਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ। ਇੱਥੇ ਉਸ ਨੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਹਰੇ, 'ਇਨਕਲਾਬ-ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਲਾਏ। ਅਰਥੀ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਨਾਹਰੇ ਸੁਣੇ, ਉਹ ਚੁਕੰਨੇ ਹੋ ਗਏ। ਅਖ਼ਬਾਰ ਰਾਹੀਂ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਨਾਅਰੇ 'ਅਸੈਂਬਲੀ ਬੰਬ ਕਾਂਡ' ਵੇਲੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਲਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਸਰਦ ਕੇਸਕਰ ਨੇ ਰਾਜਗੁਰੂ ਤੋਂ ਭੇਦ ਲੈਣ ਲਈ ਉਸ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਹੋਰ ਵਧਾ ਲਿਆ।

ਸਰਦ ਕੇਸਕਰ ਰਾਜਗੁਰੂ ਤੇ ਸਾਵਰਗਾਓਂਕਰ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਸਮੇਤ ਪੁਲਿਸ ਨੂੰ ਫੜਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਹ ਇੱਕ ਪਸਤੌਲ ਲੈ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪਸਤੌਲ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਵਰਗਾਓਂਕਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰਿਵਾਲਵਰ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜਗੁਰੂ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਰਾਤ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਮਰੇ 'ਤੇ ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਧਾੜ ਪੈ ਗਈ। ਰਾਜਗੁਰੂ ਗਰਿਫਤਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਵਿੱਚ ਵਹਿ ਕੇ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਗੁਪਤ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਪੂਨੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਨਾਂ ਰਾਜਗੁਰੂ 'ਤੇ ਹੀ ਵਿਚਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਬੜਬੋਲੇਪਣ ਕਾਰਨ ਰਾਜਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਕੋਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਗੀਤ ਤੇ ਹਾਸੇ ਫਿਰ ਪਰਤ ਆਏ ਸਨ। ਅਸਲ 'ਚ ਜਦੋਂ ਪਾਰਟੀ ਯੂਨਿਟ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਉਹ ਪੂਨੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਕੰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਪਾਰਟੀ ਜ਼ਾਬਤੇ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਗਰਿਫਤਾਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪਾਰਟੀ ਲਈ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਪੂਰੇ ਇੱਕ ਸਮਾਗਮ ਵਿੱਚ 'ਗਵਰਨਰ' ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ ਪਰ ਸੀ. ਆਈ. ਡੀ. ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਐਕਸ਼ਨ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘਣ ਦੀ ਹੋੜ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਵੇਲੇ ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦੀ ਕਸਰਤ ਮੌਕੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਦੁੱਧ- ਨਲੀ ਉਸ ਦੇ ਫੇਫੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਪਰਚੀ 'ਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਲਿਖ ਭੇਜਿਆ, 'ਸਫਲਤਾ'। ਪਹਿਲਾਂ ਜਤਿੰਦਰ ਨਾਥ ਦਾਸ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਭੁੱਖ ਹੜਤਾਲ ਵੇਲੇ ਪਾਰਟੀ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਰਾਜਗੁਰੂ ਵੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਕਦਮ ਵਧਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਸਾਰ ਉਹ ਚੁਕੰਨੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮੰਜੇ ਦੁਆਲੇ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਦਾ ਗਲਾਸ ਪਿਆਇਆ। ਰਾਜਗੁਰੂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਮੌਤ ਇਨਕਲਾਬੀਆਂ ਲਈ ਵਰਦਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, "ਜੇਕਰ ਸਾਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਾਲ ਕਰੋੜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸੌਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਲਾਹੇਵੰਦ ਸੌਦਾ ਹੈ।"

ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੇ ਗਰੀਬੀ ਦੇਖੀ ਸੀ। ਉਹ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਘੁਲਿਆ ਸੀ। ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਜੋ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਉਲੀਕੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਹ ਉਸ ਦਾ ਕਾਇਲ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਇਨਕਲਾਬ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਦੂਜੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਮੋਹਰੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸਖ਼ਤ ਇਰਾਦੇ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁਖਦੇਵ ਦੇ ਨਾਲ 'ਇਨਕਲਾਬ-ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਦੇ ਨਾਹਰੇ ਲਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ 23 ਮਾਰਚ, 1931 ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਜੇਲ੍ਹ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤੇ 'ਤੇ ਜਾ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਸ਼ਹੀਦ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁਖਦੇਵ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਰੱਸਾ ਚੁੰਮ ਕੇ ਗਲ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਅਮਰ ਪਦਵੀ ਪਾ ਗਿਆ।

1. ਬਹੁਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਰਾਜਗੁਰੂ ਦਾ ਜਨਮ ਕਿਹੜੇ ਸੰਨ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ?
 (ਕ) 24 ਅਗਸਤ, 1908 (ਖ) 24 ਅਗਸਤ, 1909
 (ਗ) 24 ਅਗਸਤ, 1910
- (ਅ) ਰਾਜਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਸੀ?
 (ਕ) ਹਰੀ ਨਰਾਇਣ (ਖ) ਸ਼ਾਮ ਨਰਾਇਣ
 (ਗ) ਰਾਮ ਨਰਾਇਣ
- (ੲ) ਰਾਜਗੁਰੂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਕਿਹੜਾ ਸੀ?
 (ਕ) ਖੇੜਾ (ਖ) ਝਮੇੜਾ
 (ਗ) ਬਲਵੇੜਾ।
- (ਸ) ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੂੰ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਖਤਮ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਕੀ ਪਿਆਇਆ ਗਿਆ?
 (ਕ) ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਲਾਸ (ਖ) ਜੂਸ ਦਾ ਗਲਾਸ
 (ਗ) ਦੁੱਧ ਦਾ ਗਲਾਸ
- (ਹ) ਰਾਜਗੁਰੂ ਦੀ ਮਾਲੀ ਹਾਲਤ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੀ ਸੀ?
 (ਕ) ਗਰੀਬ ਸੀ (ਖ) ਅਮੀਰ ਸੀ
 (ਗ) ਦਰਮਿਆਨਾ ਤਬਕਾ

2. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੇ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਰੱਸਾ ਚੁੰਮਿਆ?
 (ਅ) ਰਾਜਗੁਰੂ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਹੋਇਆ?
 (ੲ) ਰਾਜਗੁਰੂ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਨਰਾਜ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਏ?
 (ਸ) ਆਪਣੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਕੋਲ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੇ ਕੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ?
 (ਹ) ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਕਦੋਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ?

3. ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਰਾਜਗੁਰੂ ਦਾ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਮਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਦਾ?
- (ਅ) ਰਾਜਗੁਰੂ ਤੇ ਸ਼ਿਵ ਵਰਮਾ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਕੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਹੋਈ?
- (ੲ) ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਕੀ ਖ਼ਬਰ ਛਪੀ ਹੋਈ ਸੀ?
- (ਸ) ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੂੰ ਐਕਸ਼ਨ-ਕਮੇਟੀ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ?
- (ਹ) ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੇ ਭੁੱਖ-ਹੜਤਾਲ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ?

4. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

ਸੁਰਗਵਾਸ, ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ, ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ, ਅਧਿਆਪਕ, ਰੁਚੀ, ਪਿੰਡ ਖੇੜਾ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ।

1. ਰਾਜਗੁਰੂ ਦਾ ਜਨਮ _____ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ।
2. ਛੇ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ _____ ਹੋ ਗਏ।
3. ਰਾਜਗੁਰੂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ _____ ਨਹੀਂ ਸੀ।
4. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ _____ ਨੇ ਰਾਜਗੁਰੂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖ ਲਿਆ।
5. ਆਪ _____ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।
6. ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿੱਚ ਬੰਬ ਸੁੱਟਣ ਦਾ _____ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ।

5. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ : -

ਸ਼ਬਦ

ਵਾਕ

ਤਲਾਸ਼	—	ਰਾਜਗੁਰੂ ਜੀਵਨ-ਨਿਰਬਾਹ ਲਈ ਕੰਮ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।
ਆਬਣ ਵੇਲੇ	—	
ਮਨ-ਭਾਉਂਦਾ	—	
ਸੁਪਨਾ ਟੁੱਟਣਾ	—	
ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜਨਾ	—	
ਵਾਰਦਾਤ	—	

6. ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ :

ਪੰਜਾਬੀ		ਹਿੰਦੀ		ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਜਨਮ	—	ਜਨਮ	—	Birth

ਸਕੂਲ	_____	_____
ਪਿੰਡ	_____	_____
ਪੜ੍ਹਾਈ	_____	_____
ਅਖਬਾਰ	_____	_____
ਦੁੱਧ	_____	_____

7. ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ : -

ਵੱਡਾ	-	ਛੋਟਾ
ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ	-	
ਘਰੇਲੂ	-	
ਨਕਲੀ	-	
ਕਾਲਾ	-	
ਇਕਾਂਤ	-	

8. ਸੁੱਧ ਕਰਕੇ ਲਿਖੋ : -

ਅਸੁੱਧ		ਸੁੱਧ
ਨਿਰਵਾਹ	-	ਨਿਰਬਾਹ
ਜੀਬਨ	-	
ਪੜ੍ਹਾਈ	-	
ਅੱਗ-ਸੱਗ	-	
ਲੰਬਾ-ਚੌੜਾ	-	
ਲੈਹਰ	-	

9. ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ

ਵਿਸ਼ਾ : ਅਧਿਆਪਕ ਰਾਜਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸੁਖਦੇਵ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਵੇਗਾ।

* * *

ਵਤਨ

ਮੇਰੇ ਵਤਨ! ਸਾਂਈਂ ਤੈਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਏ,
ਦੇ ਕੇ ਬਰਕਤਾਂ ਸਭ ਸਾਮਾਨ ਸੋਹਣੇ।
ਤੇਰੇ ਸੋਹਣੇ ਦਰਿਆ, ਪਹਾੜ ਸੋਹਣੇ,
ਜੰਗਲ, ਜੂਹ ਤੇ ਬਾਗ, ਮੈਦਾਨ ਸੋਹਣੇ।

ਸੋਹਣੇ ਫਲ, ਮੇਵੇ ਤੇਰੇ ਆਏ ਵਿਰਸੇ,
ਬਾਂਕੇ ਗੱਭਰੂ, ਛੈਲ-ਜਵਾਨ ਸੋਹਣੇ।
ਜੰਮੇ, ਪਲੇ, ਖੇਡੇ ਤੇਰੀ ਗੋਦ ਅੰਦਰ,
ਧਨੀ ਤੇਗ ਦੇ ਬੀਰ, ਬਲਵਾਨ ਸੋਹਣੇ।

ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਤੂੰ ਸੂਰਮੇ ਮਹਾਂਯੋਧੇ,
ਰਾਜੇ, ਮਹਾਰਾਜੇ ਤੇ ਸੁਲਤਾਨ ਸੋਹਣੇ।
ਸਾਨੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਤੇਰਾ ਜਹਾਨ ਅੰਦਰ,
ਉੱਚੀ ਸ਼ਾਨ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਸੋਹਣੇ।

ਥਾਂ-ਥਾਂ 'ਤੇ ਖੂਬ ਬਹਾਰ ਲਾਈ,
ਤੇਰੇ ਝਰਨਿਆਂ, ਛੰਭਾਂ, ਫੁਹਾਰਿਆਂ ਨੇ।
ਪਈਆਂ ਯਾਦ ਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ,
ਏਥੇ ਬੰਦਗੀ ਕੀਤੀ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ।

ਤੈਨੂੰ ਸੱਚਾ ਸੂਰਗ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ,
ਮੰਦਰ, ਮਸਜਦਾਂ ਤੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਨੇ।
ਤੇਰਾ ਜੱਗ ਅੰਦਰ ਉੱਘਾ ਨਾਂ ਕੀਤਾ,

ਜੁੱਧ-ਜੰਗ, ਭੇੜਾਂ, ਘੱਲੂਘਾਰਿਆਂ ਨੇ।
ਤੇਰੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਲੱਖਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸੁੱਤੇ,
ਜਿਹੜੇ ਅਣਖ ਲਈ ਹੋਏ ਕੁਰਬਾਨ ਸੋਹਣੇ।
ਤੇਰੇ 'ਕਿਣਕਿਆਂ' ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੀਰਤਾ ਹੈ,
ਮੇਰੇ ਵਤਨ ਪਿਆਰੇ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਸੋਹਣੇ।

ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਤੂੰ ਕੌਰਵਾਂ, ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ,
ਤੇਰੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮੁਰਾਰ ਆਏ।
ਤੇਰੀ ਸੋਹਣੀ ਤਲਵੰਡੀ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ,
ਕਹਿੰਦੇ 'ਸਤਿ ਕਰਤਾਰ, ਕਰਤਾਰ' ਆਏ।

ਅਕਬਰ ਜਿਹਾਂ ਆ ਐਥੇ ਨਿਆਂ ਕੀਤੇ,
ਚਿਸ਼ਤੀ ਜਿਹੇ ਭੀ ਵਲੀ ਹਜ਼ਾਰ ਆਏ।
ਤੇਰੀ ਸੋਹਣੀ ਸੁਹਾਵਣੀ ਭੋਇੰ ਉੱਤੇ,
ਗੁਰੂ, ਪੀਰ, ਪੈਗੰਬਰ, ਅਵਤਾਰ ਆਏ।

ਤੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹੈਂ ਫਲਸਫੇ, ਸਾਇੰਸਾਂ ਦਾ,
ਤੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਏ ਗਿਆਨ ਸੋਹਣੇ।
ਬੇਸ਼ੱਕ ਹੋਣਗੇ ਚੀਨ, ਜਾਪਾਨ ਸੋਹਣੇ,
ਸੋਹਣਾ ਤੂੰ ਸਭ ਤੋਂ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਸੋਹਣੇ।

ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਸਦਾ ਹੀ ਰਹੇ ਵਿੰਹਦੀ,
ਤੇਰੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸੋਹਣੇ।
'ਤੀਰ' ਦਿਲੋਂ ਇਹ ਸਦਾ ਅਸੀਸ ਨਿਕਲੇ,
'ਘੁੱਗ ਵੱਸ ਮੇਰੇ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਸੋਹਣੇ।'

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :-

- (1) ਵਤਨ ਕਵਿਤਾ ਕਿਸ ਲੇਖਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ?
- (2) ਕਵੀ ਨੂੰ ਵਿਰਸੇ ਵਿੱਚ ਕੀ-ਕੀ ਮਿਲਿਆ?
- (3) ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ?
- (4) ਤਲਵੰਡੀ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ?
- (5) ਕਵੀ ਦੀ ਆਤਮਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਕੀ ਦੇਖਣਾ ਲੋਚਦੀ ਹੈ?

2. ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :-

1. ਕਿਹੜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੇ ਵਤਨ ਨੂੰ ਸੂਰਗ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ?
2. ਵਤਨ ਦੀ ਭੂਮੀ 'ਤੇ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਪੀਰ-ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ?
3. ਕਵੀ ਨੇ ਵਤਨ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ?

4. ਸਰਲ ਅਰਥ ਕਰੋ :

ਤੇਰੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਲੱਖਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਸੁੱਤੇ,
ਜਿਹੜੇ ਅਣਖ ਲਈ ਹੋਏ ਕੁਰਬਾਨ ਸੋਹਣੇ।
ਤੇਰੇ 'ਕਿਣਕਿਆਂ' ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੀਰਤਾ ਹੈ,
ਮੇਰੇ ਵਤਨ ਪਿਆਰੇ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਸੋਹਣੇ।
ਜਾਂ
ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਸਦਾ ਹੀ ਰਹੇ ਵਿੰਹਦੀ,
ਤੇਰੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰਾਂ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸੋਹਣੇ।
'ਤੀਰ' ਦਿਲੋਂ ਇਹ ਸਦਾ ਅਸੀਸ ਨਿਕਲੇ,
ਘੁੱਗ ਵੱਸ ਮੇਰੇ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਸੋਹਣੇ।

5. ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਤੂੰ ਕੌਰਵਾਂ, ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ,
ਤੇਰੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮੁਰਾਰ ਆਏ।

ਪ੍ਰ. ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?

5. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

ਸੱਚਾ ਸੂਰਗ, ਫਲਸਫੇ-ਸਾਇੰਸਾਂ, ਸੁਲਤਾਨ, ਬਹਾਰ, ਸ਼ਹੀਦ

1. ਰਾਜੇ, ਮਹਾਰਾਜੇ ਤੇ _____ ਸੋਹਣੇ।
2. ਥਾਂ-ਥਾਂ 'ਤੇ ਖੂਬ _____ ਲਾਈ।
3. ਤੈਨੂੰ _____ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।
4. ਤੇਰੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਲੱਖਾਂ _____ ਸੁੱਤੇ।
5. ਤੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹੈਂ, _____ ਦਾ।

4. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਭਾਗ ਲਾਉਣਾ -

ਬਰਕਤਾਂ -

ਛੈਲ-ਜਵਾਨ -

ਬਲਵਾਨ -

ਬੰਦਗੀ ਕਰਨਾ -

ਘੁੱਗ ਵੱਸਣਾ -

5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਬਾਗ	बाग	Garden
ਬਲਵਾਨ		
ਸੋਹਣਾ		
ਸ਼ਹੀਦ		
ਗਿਆਨ		
ਆਤਮਾ		

6. ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ :

ਵਿਸ਼ਾ - ਅਧਿਆਪਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸੁਰ-ਲੈਅ ਨਾਲ਼ ਗਾ ਕੇ ਸੁਣਾਏਗਾ।

* * *

ਜੜ੍ਹ

ਭੋਲੂ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਸਾਲ ਦੂਜੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਅੱਧੀ ਛੁੱਟੀ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਖਾਣੇ ਵਾਲਾ ਡੱਬਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਇੱਕ ਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਮੰਮੀ ਨੇ ਕੁਝ ਜਾਮਣਾਂ ਵੀ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ।

ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭੋਲੂ ਨੇ ਜਾਮਣਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚ ਚੁੱਕਿਆ। ਫਿਰ ਉਹ ਬਾਹਰ ਮੈਦਾਨ ਵੱਲ ਟਹਿਲਣ ਲਈ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਦੋਸਤ ਮਨੀ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਨੀ ਨੂੰ ਵੀ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਜਾਮਣਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਜਾਮਣਾਂ ਖਾ ਲਈਆਂ ਪਰ ਆਖਰੀ ਜਾਮਣ ਦੀ ਗਿਟਕ ਭੋਲੂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਗੋੜੇ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ।

ਜਾਮਣ ਦੀ ਗਿਟਕ ਦਾ ਸਾਹ ਘੁਟਣ ਲੱਗਿਆ। ਉਹ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਭੋਲੂ ਨੂੰ ਬੋਲੀ, “ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦੇ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਖਾਏਂਗਾ?”

ਭੋਲੂ ਨੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਦੀ ਕੰਧ ਕੋਲ ਮੂੰਹੋਂ ਗਿਟਕ ਕੱਢ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਪੈਰ ਨਾਲ ਉਸ ਉੱਪਰ ਮਿੱਟੀ ਪਾ ਕੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਦੱਬ ਵੀ ਦਿੱਤੀ। ਕੁਝ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਉੱਥੇ ਗਿਟਕ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬੂਟਾ ਉੱਗ ਆਇਆ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਕੂਲ ਦੇ ਮਾਲੀ ਨੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਛੱਡਿਆ। ਜਾਮਣ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਣੀ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਰੌਣਕ ਆ ਗਈ। ਜਾਮਣ ਦਾ ਬੂਟਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵੱਡਾ ਹੋਣ ਲੱਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪੱਤੇ ਪੁੰਗਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਉਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਖੰਭ ਉੱਗ ਆਏ ਹੋਣ। ਉਹਦਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਕਿ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉੱਡਦੇ ਪੰਛੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਖੰਭਾਂ ਨਾਲ ਉੱਡਣ ਲੱਗ ਪਵੇ।

ਪੰਦਰਾਂ-ਵੀਹ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਉਹਦਾ ਤਣਾ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੱਤੇ ਅਤੇ ਕਰੂੰਬਲਾਂ ਹੋਰ ਵਧੇ ਪੁੰਗਰ ਪਈਆਂ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਡਾਰ ਦੇਖੀ। ਉਹਨੇ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਕਿ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਛੁਡਵਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਪੰਛੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਲੇ ਅਤੇ ਖੂਬ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਾਵੇ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਘੁੱਟ ਕੇ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

“ਤੂੰ ਕੌਣ ਏਂ, ਜਿਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਏ? ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇ ਮੈਂ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਪੰਛੀਆਂ ਨਾਲ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਾਉਣੀਆਂ ਨੇ।”

“ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਜੜ੍ਹ ਹਾਂ, ਨੰਨ੍ਹੇ-ਮੁੰਨੇ! ਮੈਂ ਹੀ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਜੇ ਤੂੰ ਧਰਤੀ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਜਾਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਤੂੰ ਪਲਾਂ-ਛਿਣਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੁੱਕ ਜਾਏਂਗਾ, ਮਰ ਜਾਏਂਗਾ।”

“ਹੈਂ!” ਜਾਮਣ ਦਾ ਬੂਟਾ ਇਕਦਮ ਡਰ ਗਿਆ।

“ਠੀਕ ਐ, ਫਿਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ, ਪੰਛੀ। ਐਵੇਂ ਉੱਡ-ਉੱਡ ਕੇ ਥੱਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਈ ਠੀਕ ਆਂ।”

ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਛੁੱਟੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਬੱਦਲਵਾਈ ਹੋਈ। ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਰੁਮਕਣ ਲੱਗੀ। ਜਾਮਣ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਬੜਾ ਅਨੰਦ ਆਇਆ। ਮੀਂਹ ਪਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਬੋਲਿਆ, “ਸਾਹ ਆ ਗਿਆ।”

ਸਕੂਲ ਦੀ ਚਾਰ-ਦਿਵਾਰੀ ਇੱਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੰਗਲ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜਿਓਂ ਦੀ ਆਪਣੀਆਂ ਬੱਕਰੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਖੇਤਾਂ ਵੱਲ ਲੰਘਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਇੱਕ ਬੱਕਰੀ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਚਾਰ-ਦਿਵਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਸਕੂਲ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਆ ਵੜੀ ਤੇ ਘਾਹ ਚਰਨ ਲੱਗੀ। ਜਾਮਣ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੇ ਬੱਕਰੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਘਾਹ ਚਰਦੀ-ਚਰਦੀ ਉਸ ਵੱਲ ਹੀ ਵਧਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਚਿੱਤਰ

“ਹੈਂ! ਇਹ ਤਾਂ ਘਾਹ ਚਰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਲੱਗਦੈ, ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਖਾ ਜਾਏਗੀ।” ਜਾਮਣ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਵਧਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਬੱਕਰੀ ਚਰਦੀ-ਚਰਦੀ ਬੂਟੇ ਕੋਲ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਕੋਮਲ ਪੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਮਾਰਨ ਹੀ ਲੱਗੀ ਸੀ ਕਿ ਬੂਟਾ ਸੁੰਗੜਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ,

“ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਖਾਹ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਹਾਂ।”

ਬੱਕਰੀ ਬੜੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ, “ਕਿਉਂ ਨਾ ਖਾਵਾਂ? ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਕੋਮਲ-ਕੋਮਲ ਪੱਤੇ ਤੇ ਤਣੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੜੇ ਸੁਆਦੀ ਲੱਗਦੇ ਨੇ।”

ਜਾਮਣ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੇ ਤਰਲਾ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਜਦੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਿੱਠੇ ਫਲ ਖਾਣ ਲਈ ਦਿਆ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬੱਕਰੀ ਹੱਸ ਪਈ ਤੇ ਬੋਲੀ, “ਕਿਆ ਪਿੱਦੀ, ਕਿਆ ਪਿੱਦੀ ਦਾ ਸ਼ੋਰਬਾ!”

“ਕੀ ਆਖਿਆ ਏ?” ਜਾਮਣ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਤੇਰੇ ਗੱਲ ਸਮਝ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ।”

ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਜਾਮਣ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦੀ ਟੀਸੀ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਚੀਕ ਨਿਕਲ ਗਈ।

ਬੱਕਰੀ ਉਸ ਦੇ ਹਰੇ ਕਚੂਰ ਪੱਤੇ ਤੇ ਕਰੂੰਬਲਾਂ ਖਾ ਗਈ। ਉਹ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪੁੱਟ ਕੇ ਖਾ ਜਾਵੇ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਡੂੰਘੀ ਲੱਗ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਜੜ੍ਹ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਬੱਕਰੀ ਜਾਮਣ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦਾ ਤਣਾ ਬਾਹਰ ਨਾ ਖਿੱਚ ਸਕੀ।

ਹੁਣ ਉੱਥੇ ਜਾਮਣ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦਾ ਕੇਵਲ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਤਣਾ ਹੀ ਬਾਹਰ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਮਧੋਲਿਆ ਹੋਇਆ, ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ।

ਜੜ੍ਹ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬੱਕਰੀ ਉਸ ਦੇ ਵਧ-ਫੁੱਲ ਰਹੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਖਾ ਗਈ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਗਲਤੀ ਕਾਰਨ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪੱਧਰ ਬਹੁਤ ਹੇਠਾਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਜਾਮਣ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਵੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਾਰ ਰਹੀ। ਉਹ ਧਰਤੀ ਹੇਠਲੀ ਥੋੜ੍ਹੀ-ਬਹੁਤੀ ਨਮੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੂੰਦ-ਬੂੰਦ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਤਣੇ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦਾ ਰੱਖ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੀਂਹ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਬੂੰਦਾਂ ਡਿਗੀਆਂ। ਜਾਮਣ ਦੇ ਰੁੰਡ-ਮਰੁੰਡ ਤਣੇ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਸਾਹ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਹਿਲ-ਜੁਲ ਹੋਣ ਲੱਗੀ।

ਇੱਕ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਤਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਕਰੂੰਬਲਾਂ ਫੁੱਟ ਪਈਆਂ। ਇਹ ਕਰੂੰਬਲਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਅੰਗੜਾਈ ਲਈ। ਜਾਮਣ ਦਾ ਤਣਾ ਫਿਰ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਜੜ੍ਹ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਤਣੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸੁਣਿਆ, “ਮਾਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਿਊਂਣ ਦੀ ਆਸ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਪੱਤੇ ਤੇ ਲਗਰਾਂ ਫਿਰ ਪੁੰਗਰਨਗੀਆਂ। ਮੈਂ ਹਾਰਾਂਗਾ ਨਹੀਂ।”

“ਜੇ ਕਿਸੇ ਬੂਟੇ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਇੱਕ ਨਾ ਇੱਕ ਬਿਰਖ ਬਣਦਾ ਹੈ।”

“ਹਾਂ ਮਾਂ, ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਬਦੌਲਤ ਇੱਕ ਦਿਨ ਜ਼ਰੂਰ ਰੁੱਖ ਬਣਾਂਗਾ,” ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਜਾਮਣ ਦਾ ਬੂਟਾ ਫਿਰ ਝੁਮਣ ਲੱਗ ਪਿਆ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਠੀਕ ਉੱਤਰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਸਹੀ (✓) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਓ :

- (ੳ) ਖਾਣੇ ਵਾਲੇ ਡੱਬੇ ਦੇ ਇੱਕ ਖ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ?
- (1) ਅਮਰੂਦ (2) ਸੇਬ
(3) ਮਠਿਆਈ (4) ਜਾਮਣਾਂ
- (ਅ) ਸਕੂਲ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਕਿਸ ਨੇ ਛੌਂਡਿਆ?
- (1) ਲੋਕਾਂ ਨੇ (2) ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ
(3) ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੇ (4) ਮਾਲੀ ਨੇ
- (ੲ) ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਕਾਰਨ ਜਾਮਣ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ?
- (1) ਭੈਅ (2) ਹੈਰਾਨੀ
(3) ਅਨੰਦ (4) ਡਰ
- (ਸ) ਜਾਮਣ ਦਾ ਬੂਟਾ ਰੁੰਡ-ਮਰੁੰਡ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤਾ?
- (1) ਮੱਝ ਨੇ (2) ਭੇਡ ਨੇ
(3) ਮਾਲੀ ਨੇ (4) ਬੱਕਰੀ ਨੇ
- (ਹ) “ਮੈਂ ਹਾਰਾਂਗਾ ਨਹੀਂ।” ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੇ?
- (1) ਤਣੇ ਨੇ ਜੜ੍ਹ ਨੂੰ (2) ਜੜ੍ਹ ਨੇ ਤਣੇ ਨੂੰ
(3) ਬੱਕਰੀ ਨੇ ਜੜ੍ਹ ਨੂੰ (4) ਜੜ੍ਹ ਨੇ ਬੱਕਰੀ ਨੂੰ

2. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :-

- (ੳ) ਭੋਲੂ ਨੇ ਖਾਣੇ ਵਾਲੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਦੇਖਿਆ?
- (ਅ) ਭੋਲੂ ਨੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਕੰਧ ਕੋਲ ਕੀ ਸੁੱਟਿਆ?
- (ੲ) ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਡਾਰ ਦੇਖ ਕੇ ਜਾਮਣ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੇ ਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ?
- (ਸ) ਜਾਮਣ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਿਉਂ ਵਧਣ ਲੱਗੀ?
- (ਹ) ਜੜ੍ਹ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿ ਕੇ ਬੂਟਾ ਝੁਮਣ ਲੱਗ ਪਿਆ?

3. ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :-

- (ੳ) ਜਾਮਣ ਦਾ ਬੂਟਾ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉੱਡ ਸਕਦਾ?
- (ਅ) ਜਾਮਣ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੇ ਬੱਕਰੀ ਨੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ?
- (ੲ) ਬੱਕਰੀ ਨੇ ਜਾਮਣ ਦੇ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ?
- (ਸ) ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਗ਼ਲਤੀ ਕਾਰਨ ਕੀ ਵਾਪਰਿਆ?
- (ਹ) ਕਿਹੜਾ ਬੂਟਾ ਇੱਕ ਦਿਨ ਬਿਰਖ ਬਣਦਾ ਹੈ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਮੁੱਠੀ, ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ, ਕਰੂੰਬਲਾਂ, ਬੱਦਲਵਾਈ, ਹੰਕਾਰ, ਹਿੰਮਤ, ਰੁੰਡ-ਮਰੁੰਡ।

5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਛੁੱਟੀ	ਅਕਕਾਸ਼	Holiday
ਆਖ਼ਰੀ		
ਬੂਟਾ		
ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ		
ਡਾਰ		
ਮੀਂਹ		
ਹੰਕਾਰ		
ਟੀਸੀ		
ਧਰਤੀ		

6. ਸ਼ੁੱਧ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖੋ :

ਕੰਦ
ਆਸਮਾਨ
ਖੰਬ
ਪੰਜੀ
ਡੂੰਗੀ
ਹਿੱਲ-ਜੁੱਲ
ਚਾਰ ਦਵਾਰੀ

* * *

ਅਲੋਪ ਹੋ ਰਹੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਅਤੇ ਬਨਸਪਤੀ

ਮਨੁੱਖ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਜੰਗਲ਼, ਪਰਬਤ ਅਤੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਆਦਿ ਨਾਲ਼ ਛੇੜ-ਛਾੜ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ-ਤਿਵੇਂ ਕੁਦਰਤੀ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਅਤੇ ਬਨਸਪਤੀ ਲੋਪ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਖ਼ੁਦ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗੈਸਾਂ, ਬੰਬ-ਬਰੂਦ ਆਦਿ ਵੀ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਕਈ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਅਤੇ ਬਨਸਪਤੀ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਤੇ ਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੰਗਲ਼ਾਂ ਦੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਨਾਲ਼ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਨਸਲਾਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਲਾਂ ਅਤੇ ਗਿਰਝਾਂ ਦਰਖ਼ਤਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਉੱਚੇ ਪਿੱਪਲਾਂ, ਬੋਹੜਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਦਰਖ਼ਤਾਂ 'ਤੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਬਣਾ ਕੇ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੋਟੇ ਆਂਡੇ ਵੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਆਮ ਮਿਲਦੇ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਪਸ਼ੂ ਮਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਮਾਸ ਖਾਣ ਲਈ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤੇ ਘੰਟਾ-ਘੰਟਾ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ, ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਦੋ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਗੋਲ਼ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਰੁੱਖਾਂ 'ਤੇ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਹੁਣ ਇੱਕ ਵੀ ਇੱਲ ਆਸ-ਪਾਸ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਮਨ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਾ ਸਕਦੇ ਕਿ ਇੱਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ? ਕੋਈ ਵੀ ਇੱਲ ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅਲੋਪ ਹੋਣ ਦਾ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਵੱਡੇ ਰੁੱਖ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਤੇ ਵੱਡੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਇੱਲਾਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪੰਛੀ ਪੱਚੀ-ਤੀਹ ਮੀਟਰ ਉੱਚੇ ਰੁੱਖਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਆਲ੍ਹਣੇ ਬਣਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਮਨੁੱਖ ਵੱਲੋਂ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕ ਦਵਾਈਆਂ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਚੋਣ ਵਾਲੇ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਟੀਕੇ ਲਾਉਣ ਕਾਰਨ ਇੱਲਾਂ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੀ ਦਰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਕਾਰਨ ਤੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਮਾਸ ਖਾਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਕਾਰਨ ਇੱਲ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਲਾਮਤੀ ਲਈ ਜੇਕਰ ਅਜੇ ਵੀ ਸਹੀ ਕਦਮ ਨਾ ਚੁੱਕੇ ਗਏ ਤਾਂ ਇਹ ਪੰਛੀ ਸਦਾ ਲਈ ਇੱਕ ਬੁਝਾਰਤ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿੜੀਆਂ ਵੀ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਕੀਟ-ਨਾਸਿਕ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਅਤੇ ਖੇਤਾਂ 'ਚੋਂ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਪਦਾਰਥ ਖਾਣ ਕਰਕੇ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਬੇਹੱਦ ਕਮੀ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਕੀਟ-ਨਾਸਿਕ ਜ਼ਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਸੁੰਡੀਆਂ ਖਾ ਕੇ ਚਿੜੀਆਂ ਮਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਕਾਰਨ ਚਿੜੀਆਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਘਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕੀ ਤੇ ਸਹੀ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਜਣਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ। ਇੱਕ ਚਿੜੀ ਆਪਣੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਵਿੱਚ 2 ਤੋਂ 4 ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਂਡਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਅੱਜ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਚਿੜੀ ਬੁਝਾਰਤ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਇਹੋ ਹਾਲ ਬਿਜੜੇ ਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤਿਲ, ਬਾਜਰਾ, ਚਰ੍ਹੀ, ਰੌਂਗੀ, ਮਸਰਾਂ ਦੀ ਘਟਦੀ ਬਿਜਾਈ, ਜੰਗਲ ਤੇ ਸਰਕੰਡੇ ਦੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਬਿਜੜਾ ਵੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਿਜੜੇ ਦੀ ਜਨ-ਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ 75% ਕਮੀ ਆਈ ਹੈ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਗਿਰਾਵਟ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਨਾਲੀਆਂ ਕੰਢੇ ਬਿਜੜੇ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਘਰ ਲੁਪਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਫ਼ਸਲ ਕੱਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਰਾਲੀ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ, ਸਾੜ ਕੇ ਖੇਤ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਰੁਝਾਨ ਸੰਨ 1999-2000 ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਘਰ ਬਣਾ ਕੇ ਆਂਡੇ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪੰਛੀ ਤਿੱਤਰ, ਬਟੇਰ, ਸੱਪ, ਛੋਟੀ ਦੇ ਇੰਚ

ਲੰਮੀ ਚਿੜੀ, ਦੁਰਲੱਭ ਕਾਲਾ ਤਿੱਤਰ ਤੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਕਈ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਵਿੱਚ 50% ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ ਹੈ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਹੈ।

ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਮੂਸਲ (ਤੂੜੀ ਦਾ ਕੁੱਪ) ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਨਾਲ਼ ਤੇ ਗੋਰੇ ਦੇ ਕੁੱਪ (ਸਰਗਾੜ) ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਰੁਝਾਨ 1995 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਚਾਨਕ ਸੌ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਤੋਂ ਦਸ-ਪੰਦਰਾਂ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਤ ਰਹਿ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਦੁਰਲੱਭ ਪ੍ਰਜਾਤੀ ਦੇ ਪੰਛੀ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਪੰਛੀ ਮੂਸਲ ਤੇ ਸਰਗਾੜ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਪੂਛਲ-ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਘਰ ਬਣਾ ਕੇ, ਆਂਡੇ ਦੇ ਕੇ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਅਚਾਨਕ ਕੰਬਾਈਨਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਕਾਰਨ ਤੇ ਕਿਸਾਨੀ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ ਕਾਰਨ ਲਲਾਰਨ ਨਾਮ ਦਾ ਪੰਛੀ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਕੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚੇ-ਖੁਚੇ ਅਨੇਕਾਂ-ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਚੋਗਾ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁਆਉਣ ਨਾਲ਼ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰਿਕ ਵਾਧਾ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਤੇ ਬੱਚੇ ਆਲ੍ਹਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ਼ ਛੇੜ-ਛਾੜ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ।

ਜਲ-ਕੁੱਕੜੀ, ਕਾਂ, ਘਰੇਲੂ ਸ਼ਾਰਕ (ਗੁਟਾਰ), ਤੋਤੇ, ਕਬੂਤਰ ਅਤੇ ਘੁੱਗੀਆਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਘਟ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੰਗਲ ਕੱਟਣ ਨਾਲ਼ ਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ਼ ਛੇੜ-ਛਾੜ ਕਰਨ ਨਾਲ਼ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਭਟਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟਣ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ਼ ਆਪਣਾ ਨਸਲੀ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ਼ ਆਲ੍ਹਣੇ ਬਣਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਘਟ ਰਹੀ ਹੈ। ਦਰਖ਼ਤਾਂ ਦੀ

ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਬਗਲਿਆਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਘਟ ਰਹੀ ਹੈ। ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਦਰਖ਼ਤ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਉੱਲੂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਚਮਗਿੱਦੜ, ਚਾਮਚੜਿੱਕ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਪੰਛੀ ਕਠਫੋੜਾ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪੁਰਾਣੇ ਦਰਖ਼ਤਾਂ ਦੀਆਂ ਖੋੜਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਘਰ ਬਣਾ ਕੇ ਆਂਡੇ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਬਦਲਦੇ ਫ਼ਸਲੀ ਚੱਕਰ ਕਾਰਨ ਤੇ ਕੀਟ-ਨਾਸਿਕਾਂ ਕਾਰਨ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕੀੜੇ-ਮਕੌੜੇ ਵੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਲੁਪਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਘਟਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਰਾਹ ਤਾਂ ਦੱਸੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਬੁਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਰੋਕਥਾਮ ਲਈ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਸੋਚ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਬਾਕੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਸਹੀ ਕਦਮ ਨਾ ਚੁੱਕੇ ਤਾਂ ਕੁਦਰਤ ਵੀ ਵੱਡੀ ਆਫ਼ਤ ਬਣ ਕੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਸਾਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੰਗਲ, ਦਰਖ਼ਤ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹੀ-ਬੂਟੀਆਂ ਜੋ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਗੁਣ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਨੂੰ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਖ਼ਤਮ ਕਰ

ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵਰਖਾ ਸਾਉਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ। ਹੁਣ ਬਰਸਾਤ ਦੀ ਵਰਖਾ ਅਗਸਤ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਹੈ ਤੇ ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਹੈ।

ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਰਚੀ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ, ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਰੱਖਾਂਗੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਭਿਆਨਕ ਨਤੀਜਿਆਂ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਅਜੇ ਵੀ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਬਹੁਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਖੁਦ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗੈਸਾਂ ਅਤੇ ਬੰਬ-ਬਰੂਦ ਆਦਿ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਰਿਹਾ ਹੈ :
- (ਕ) ਸੜਕਾਂ ਨੂੰ (ਖ) ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ
- (ਗ) ਦਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ
- (ਅ) ਇੱਲ ਮਾਸ ਖਾਣ ਲਈ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਕਿੰਨੀ ਦੂਰੀ ਤੱਕ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ?
- (ਕ) ਇੱਕ-ਦੋ ਕਿਲੋਮੀਟਰ (ਖ) ਦੋ-ਤਿੰਨ ਕਿਲੋਮੀਟਰ
- (ਗ) ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਕਿਲੋਮੀਟਰ
- (ੲ) ਕਿਹੜੇ ਪੰਛੀ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਲੁਪਤ ਹੋਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ?
- (ਕ) ਕਾਂ (ਖ) ਬਟੇਰਾ
- (ਗ) ਇੱਲਾਂ
- (ਸ) ਅੱਜ ਦੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਲਈ ਕਿਹੜਾ ਜਾਨਵਰ ਅਣਡਿੱਠ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- (ਕ) ਕਬੂਤਰ (ਖ) ਚਿੜੀ
- (ਗ) ਕਾਂ
- (ਹ) ਬਿਜੜੇ ਦੀ ਜਨ-ਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਕਮੀ ਆਈ ਹੈ?
- (ਕ) 50% (ਖ) 75% (ਗ) 72%

2. ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

- (ੳ) ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਨਾਲ਼ ਕੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ?
- (ਅ) ਪਸ਼ੂ ਮਰਨ 'ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ?
- (ੲ) ਇੱਲਾਂ ਦੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਦੱਸੋ।
- (ਸ) ਕਿਸ ਪੰਛੀ ਦਾ ਆਲ੍ਹਣਾ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?
- (ਹ) ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੇ ਕੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ?

3. ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ਼ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

- (ੳ) ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਪਰਬਤਾਂ ਦੀ ਛੇੜ-ਛਾੜ ਨਾਲ਼ ਕੁਦਰਤ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਈ ਹੈ?
- (ਅ) ਇੱਲਾਂ, ਗਿਰਝਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ-ਸਥਾਨ ਤੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?
- (ੲ) ਕੀਟ-ਨਾਸਿਕ ਦਵਾਈਆਂ ਦੇ ਛਿੜਕਣ ਨਾਲ਼ ਕਿਹੜੇ ਪੰਛੀ ਅਲੋਪ ਹੋਏ ਹਨ?
- (ਸ) ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਦਰਖ਼ਤ ਕੱਟਣ ਨਾਲ਼ ਕਿਹੜੇ ਜਾਨਵਰ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ?

4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਸ਼ਬਦ   ਵਾਕ
ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ
ਮੌਜੂਦ
ਬੁਝਾਰਤ
ਜੰਗਲ
ਦੁਰਲੱਭ

5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਿਹੜੇ ਲਕੀਰੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਂਵ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਹੜੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ?

- (1) ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਬਨਸਪਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ।
- (2) ਮਨ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- (3) ਵੱਡੇ ਰੁੱਖ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਹਨ?
- (4) ਚਿੜੀਆਂ ਵੀ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਕੀਟ-ਨਾਸਿਕ ਖਾਣ ਨਾਲ਼ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।
- (5) ਅੱਜ ਦੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਲਈ ਚਿੜੀ ਬੁਝਾਰਤ ਬਣ ਗਈ ਹੈ।

6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਅੱਗੇ ਠੀਕ (✓) ਤੇ ਗਲਤ ਅੱਗੇ ਕਾਟੇ (X) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਓ :

- (1) ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ।
- (2) ਵੱਡੇ ਰੁੱਖ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।
- (3) ਫ਼ਸਲਾਂ ਕੱਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਰਾਲੀ ਨੂੰ ਅੱਗ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।
- (4) ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਰਚੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ।
- (5) ਹੁਣ ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਨਾਲਿਆਂ ਕੰਢੇ ਬਿਜੜੇ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਘਰ ਲੁਪ

7. ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਮਨੁੱਖ	ਮਨੁੱਖ	Man
ਬੱਚੇ	_____	_____
ਰੁੱਖ	_____	_____
ਘਰ	_____	_____
ਸਹੀ	_____	_____

* * *

ਉਲੰਪਿਕ ਚੈਂਪੀਅਨ - ਅਭਿਨਵ ਬਿੰਦਰਾ

ਅਭਿਨਵ ਬਿੰਦਰਾ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਉਲੰਪਿਕ ਚੈਂਪੀਅਨ ਹੈ। ਬੀਜਿੰਗ ਉਲੰਪਿਕ-2008 ਵਿੱਚ ਉਲੰਪਿਕ ਚੈਂਪੀਅਨ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ 2006 ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ-ਚੈਂਪੀਅਨ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਭਾਰਤੀ ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ ਵਿਸ਼ਵ-ਚੈਂਪੀਅਨ ਬਣਿਆ। ਕਾਮਨਵੈਲਥ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਉਹ ਚਾਰ ਵਾਰ ਚੈਂਪੀਅਨ ਬਣਿਆ। ਉਸ ਨੇ 2014 ਤੱਕ ਤਿੰਨ ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ, ਤਿੰਨ ਏਸ਼ਿਆਈ ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਪੰਜ ਕਾਮਨਵੈਲਥ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ, ਵਿਸ਼ਵ-ਚੈਂਪੀਅਨਸ਼ਿਪ, ਕਾਮਨਵੈਲਥ ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਏਸ਼ਿਆਈ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਨੇ 6 ਸੋਨੇ, ਤਿੰਨ ਚਾਂਦੀ ਤੇ 3 ਕਾਂਸੀ ਦੇ ਤਗਮੇ ਜਿੱਤੇ ਹਨ। ਸੰਨ 1896 ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਹਾਕੀ ਟੀਮਾਂ ਹੀ ਸੋਨੇ-ਤਗਮੇ ਜਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਕੋਈ ਇਕੱਲਾ ਖਿਡਾਰੀ ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਗੋਲਡ ਮੈਡਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿੱਤ ਸਕਿਆ। ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਉਲੰਪਿਕ ਸੋਨੇ-ਤਗਮਾ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਸ ਹੋਣਹਾਰ ਖਿਡਾਰੀ ਨੇ ਹੀ ਦਿਵਾਇਆ ਹੈ।

ਉਹਦੀਆਂ ਖੇਡ-ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਸਦਕਾ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ 2000 ਵਿੱਚ ਅਰਜੁਨ ਐਵਾਰਡ, 2001 ਵਿੱਚ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਖੇਲ-ਰਤਨ ਐਵਾਰਡ ਤੇ 2009 ਵਿੱਚ ਪਦਮ ਭੂਸ਼ਨ ਪੁਰਸਕਾਰ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। 2011 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਟੈਰੀਟੋਰੀਅਲ ਆਰਮੀ ਪੈਰਾਸੂਟ ਬਟਾਲੀਅਨ' ਵਿੱਚ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ ਦਾ ਆਨਰੇਰੀ ਅਹੁਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਸ-ਵਿਦੇਸ਼ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਮਿਲੇ। ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਉਸ ਦੇ ਜਿੱਤੇ ਤਗਮਿਆਂ ਤੇ ਟਰਾਫੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸੌ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਉਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਰੋੜਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਰੋਲ-ਮਾਡਲ (ਆਦਰਸ਼) ਹੈ।

ਉਹਦਾ ਜਨਮ ਮਾਤਾ ਕੰਵਲਜੀਤ ਕੌਰ ਬਬਲੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਪਿਤਾ ਡਾ. ਅਪਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦਰਾ ਦੇ ਘਰ 28 ਸਤੰਬਰ, 1982 ਨੂੰ ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦਾ ਕੱਦ 5 ਫੁੱਟ, 8 ਇੰਚ ਹੈ। ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਕਰ ਕੇ ਗੰਭੀਰ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਹੀ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਉਹ ਸਧਾਰਨ ਨੌਜਵਾਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੁੱ-ਫਾਂ ਨਹੀਂ।

ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਕੰਵਲਜੀਤ ਕੌਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਮਹਾਨ ਜਰਨੈਲ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ। ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨਲੂਆ ਨੇ ਖ਼ਾਲੀ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਛੇਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਵਾਰਸ ਅਭਿਨਵ ਨੇ ਰਾਈਫਲ ਦਾ ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਸੋਨੇ-ਤਗਮਾ ਫੁੰਡਿਆ ਹੈ। ਅਭਿਨਵ ਦੀ ਮਾਤਾ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਹੈਂਡਬਾਲ-ਖਿਡਾਰਨ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਕੂਲ ਤੇ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਉਹ ਬਾਸਕਟਬਾਲ, ਟੇਬਲ-ਟੈਨਿਸ ਤੇ ਹਾਕੀ ਦੀਆਂ ਟੀਮਾਂ ਦੀ ਕਪਤਾਨ ਰਹੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਅਪਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਿੰਦਰਾ ਨੇ ਵੈਟਰਨਰੀ ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਮਾਸਟਰ ਡਿਗਰੀ ਕਰਕੇ ਡਾਕਟਰੇਟ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪਣਾ ਵਪਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ

ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੜੇ ਰੰਗ-ਭਾਗ ਲੱਗੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪਹਿਲਾਂ ਧੀ ਦਿਵਿਆ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਜੋ ਵਿਆਹੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। 1994-95 ਤੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਹ ਆਪਣੀ ਏਅਰ-ਰਾਈਫਲ ਨਾਲ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅਭਿਨਵ ਦੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਰਨਲ ਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਮੇਜਰ ਧਿਆਨ ਚੰਦ ਦੀ ਕਪਤਾਨੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਦੀ ਹਾਕੀ ਟੀਮ ਵਿੱਚ ਖੇਡਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਿੰਦਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਪੁਰਖਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਖੇਡ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੈ। ਅਭਿਨਵ ਨੇ ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਦੇ ਦੂਨ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨੌਵੀਂ ਜਮਾਤ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਸੇਂਟ ਸਟੀਫਨਜ਼ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ ਆ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਛੱਤਬੀੜ ਨੇੜੇ ਜ਼ੀਰਕਪੁਰ-ਪਟਿਆਲਾ ਸੜਕ 'ਤੇ 'ਬਿੰਦਰਾ ਫਾਰਮਜ਼' ਨਾਂ ਦਾ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਨਿਵਾਸ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨਪੁਰਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੁਹਾਲੀ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਤੇਰਾਂ ਏਕੜ ਦੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬਿੰਦਰਾ ਫਾਰਮਜ਼ ਵਿੱਚ ਪਿਤਾ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਦੇਣ ਲਈ ਉਲੰਪਿਕ ਪੱਧਰ ਦੀ ਇਨਡੋਰ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਰੇਂਜ ਬਣਵਾਈ ਤੇ ਵਧੀਆ ਕੋਚਿੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ।

ਅਭਿਨਵ ਅਜੇ ਬੱਚਾ ਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਅਥਲੀਟ ਕਾਰਲ ਲੇਵਿਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ। ਉਸ ਨੇ ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਮੈਡਲ ਜਿੱਤੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਖਿਡਾਰੀ ਬਣਨ ਤੇ ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ 'ਚੋਂ ਮੈਡਲ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਚਾਅ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਏਅਰ-ਰਾਈਫਲ ਮਿਲ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਹਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਉਹਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਟਿਊਟਰ ਲੱਭਣ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਪੀ. ਜੀ. ਆਈ. ਦੇ ਰਿਸਰਚ ਸਕਾਲਰ ਡਾ. ਅਮਿਤ ਭੱਟਾਚਾਰਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਤਦ ਤੱਕ ਅਭਿਨਵ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ ਜੇ. ਐੱਸ. ਢਿੱਲੋਂ ਤੋਂ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਦੀ ਕੋਚਿੰਗ ਲੈਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਅਭਿਨਵ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਭੱਟਾਚਾਰਜੀ ਡਾ. ਬਿੰਦਰਾ ਦੇ ਨਾਲ ਅਭਿਨਵ ਨੂੰ ਆ ਮਿਲਿਆ। ਉਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਤੇਰਾਂ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਭੱਟਾਚਾਰਜੀ ਨੇ ਡਾਕਟਰੀ ਦੀਆਂ ਡਿਗਰੀਆਂ ਨਾਲ ਕਈ ਸਰਟੀਫਾਈਡ ਕੋਰਸ ਵੀ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕਰਨਲ ਢਿੱਲੋਂ ਨਾਲ ਉਹ ਵੀ ਉਹਦਾ ਕੋਚ ਬਣ ਗਿਆ।

ਅਭਿਨਵ ਬਿੰਦਰਾ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਮਾਪੇ ਮਿਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਚੋਟੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਲੱਖਾਂ-ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਖਰਚੇ। ਅਭਿਨਵ ਵਿੱਚ ਏਨੀ ਲਗਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਬਾਰਾਂ-ਬਾਰਾਂ ਘੰਟੇ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਕਰਦਾ ਨਾ ਥੱਕਦਾ। ਅਰਜਨ ਦੇ ਮੱਛੀ ਦੀ ਅੱਖ ਵੇਖਣ ਵਾਂਗ ਉਹਦਾ ਇੱਕੋ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੀ ਕਿ ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਗੋਲਡ-ਮੈਡਲ ਜਿੱਤਣਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੇ ਖਿਡਾਰੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਭਿਨਵ ਨੂੰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ, ਸੂਬੇ ਤੇ ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜਿੱਤਣ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਅਜੇ ਸੌਲ੍ਹਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵੱਲੋਂ ਕਾਮਨਵੈਲਥ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਗਿਆ। ਅਠਾਰ੍ਹਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਸਿਡਨੀ-2000 ਦੀਆਂ ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

ਸਕੂਲ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੂਰੀ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਬੈਂਚਲਰ ਆਫ ਬਿਜ਼ਨਿਸ ਐਡਮਿਨਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਆਫ ਬਿਜ਼ਨਿਸ ਦੀਆਂ ਡਿਗਰੀਆਂ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ ਕੋਲੋਰਾਡੋ ਤੋਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀਆਂ।

2001 ਵਿੱਚ ਉਹ ਮਿਊਨਿਖ ਵਿਖੇ 10 ਮੀਟਰ ਏਅਰ-ਰਾਈਡਲ ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ 597/600 ਅੰਕ ਲੈ ਕੇ ਨਵੇਂ ਰਿਕਾਰਡ ਨਾਲ ਜੂਨੀਅਰ ਵਰਲਡ ਚੈਂਪੀਅਨ ਬਣਿਆ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਚੱਲ ਸੋ ਚੱਲ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਲਈ ਤਗਮੇ ਜਿੱਤਣ ਲੱਗਾ। 2002 ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਯੂਰਪੀ ਸਰਕਟ ਚੈਂਪੀਅਨਸ਼ਿਪਾਂ 'ਚੋਂ 7 ਸੋਨੇ, 1 ਕਾਂਸੀ ਤੇ 4 ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਤਗਮੇ ਜਿੱਤੇ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗੋਲਡ ਤੇ ਇੱਕ ਸਿਲਵਰ ਮੈਡਲ ਮਾਨਚੈਸਟਰ ਦੀਆਂ ਕਾਮਨਵੈਲਥ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਸਨ। ਕੋਚ ਕਰਨਲ ਢਿੱਲੋਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਡਾ. ਭੱਟਾਚਾਰਜੀ, ਲਾਜ਼ਕੋ ਸਜੁਜਕ, ਗੈਬਰੀਲਾ ਬੁਲਮੈਨ ਤੇ ਸੰਨੀ ਥਾਮਸ ਉਸ ਦੇ ਕੋਚ ਰਹੇ। ਡਾ. ਭੱਟਾਚਾਰਜੀ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹੇ।

ਏਥਨਜ਼-2004 ਦੀਆਂ ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਪੁਰਾਣਾ ਉਲੰਪਿਕ ਰਿਕਾਰਡ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਕੋਈ ਮੈਡਲ ਨਾ ਜਿੱਤ ਸਕਿਆ। 2005 ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਏਸ਼ਿਆਈ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਚੈਂਪੀਅਨਸ਼ਿਪ ਦਾ ਗੋਲਡ ਮੈਡਲ ਤੇ 2006 ਵਿੱਚ ਜ਼ਗਰੇਬ ਤੋਂ ਵਰਲਡ ਚੈਂਪੀਅਨਸ਼ਿਪ ਦਾ ਗੋਲਡ ਮੈਡਲ 669.1 ਅੰਕ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਜਿੱਤਿਆ। 2006 ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਗੀਡੀ ਦੀ ਹੱਡੀ ਦਾ ਦਰਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਦੋਹਾ ਦੀਆਂ ਏਸ਼ਿਆਈ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਨਾ ਲੈ ਸਕਿਆ। ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਉਣ ਨਾਲ ਉਹ ਫਿਰ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਮੁੜ ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਬੀਜਿੰਗ-2008 ਦੀਆਂ ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੇ ਜਰਮਨੀ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਕਮਾਂਡੋ-ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਲਈ। ਬੀਜਿੰਗ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਉਹ ਕੁਝ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਭਾਰਤਵਾਸੀ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਉੱਥੇ ਉਸ ਨੇ 10 ਮੀਟਰ ਏਅਰ-ਰਾਈਡਲ ਸ਼ੂਟਿੰਗ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ 700.5 ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਲਾ ਕੇ ਗੋਲਡ ਮੈਡਲ ਜਿੱਤਿਆ ਜਿਸ ਨੇ ਭਾਰਤਵਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਸਰਬੋਤਮ ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਐਵਾਰਡ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਲੰਪਿਕ ਚੈਂਪੀਅਨ ਬਣਨ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਕਰੋੜ ਰੁਪਏ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ। ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ, ਹਰਿਆਣਾ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈਆਂ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਨਅਤੀ ਘਰਾਣਿਆਂ ਨੇ ਕਰੋੜਾਂ ਰੁਪਏ ਦੇ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤੇ। ਉਹ ਮਾਲਾ-ਮਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਦਮ ਭੂਸ਼ਣ ਪੁਰਸਕਾਰ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਚੇਨਈ ਦੀ ਇੱਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਡੀ. ਲਿਟ. ਦੀ ਆਨਰੇਰੀ ਡਿਗਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜਪਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਤੱਕ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਤੱਕ ਸਭ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਧਾਈਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਲੰਪਿਕ ਚੈਂਪੀਅਨ ਬਣਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਜੈ-ਜੈਕਾਰ ਹੋ ਗਈ।

ਉਹ ਕੁਝ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦਾ ਅੰਬੈਸਡਰ ਬਣਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ 'ਅਭਿਨਵ ਫਿਊਰਿਸਟਿਕਸ ਕੰਪਨੀ' ਦਾ ਸੀ. ਈ. ਓ. ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਤੇ ਲੁੜੀਂਦੀਆਂ ਖੇਡ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣ ਲਈ 'ਅਭਿਨਵ ਸਪੋਰਟਸ ਟ੍ਰਸਟ' ਬਣਾਇਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਨਾਲੋਂ ਮਾਂ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਖਾਣਾ ਵਧੇਰੇ ਪਸੰਦ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਖੇਡ-ਲੇਖਕ ਰੋਹਿਤ ਬ੍ਰਿਜਨਾਥ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀਵਨੀ 'ਏ ਸ਼ਾਟ ਐਟ ਹਿਸਟਰੀ : ਮਾਈ ਓਬਸੈਸਿਵ ਜਰਨੀ ਟੂ ਉਲੰਪਿਕ ਗੋਲਡ' ਲਿਖੀ ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇ ਖੇਡ-ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਅਕਤੂਬਰ,

2011 ਵਿੱਚ ਲੋਕ-ਅਰਪਣ ਕੀਤੀ। ਅਭਿਨਵ ਬਿੰਦਰਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਬੱਚੇ ਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਖੂਬ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਪੈਣ ਸਗੋਂ ਕਸਰਤਾਂ ਕਰਨ ਤੇ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡਣ। ਇੰਝ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਨਿਰੋਈ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਮੈਡਲ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆਪਣਾ, ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਤੇ ਦੇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਠੀਕ ਉੱਤਰ ਅੱਗੇ ਸਹੀ (✓) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਓ :

(ੳ) ਅਭਿਨਵ ਬਿੰਦਰਾ ਵਿਸ਼ਵ-ਚੈਂਪੀਅਨ ਕਦੋਂ ਬਣੇ?

(ਕ) 2009 (ਖ) 2011

(ਗ) 2006 (ਘ) 2008

(ਅ) ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਕਦੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ?

(ਕ) 1899 (ਖ) 1896

(ਗ) 1905 (ਘ) 1901

(ੲ) ਅਭਿਨਵ ਬਿੰਦਰਾ ਦੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਿਹੜੀ ਖੇਡ ਖੇਡਦੇ ਰਹੇ?

(ਕ) ਹਾਕੀ (ਖ) ਫੁਟਬਾਲ

(ਗ) ਹੈਂਡਬਾਲ (ਘ) ਵਾਲੀਬਾਲ

(ਸ) ਅਭਿਨਵ ਬਿੰਦਰਾ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਕਿਹੜੀ ਖੇਡ ਦੇ ਕੌਮੀ ਖਿਡਾਰਨ ਸਨ?

(ਕ) ਹਾਕੀ (ਖ) ਹੈਂਡਬਾਲ

(ਗ) ਬਾਸਕਟਬਾਲ (ਘ) ਕੋਈ ਨਹੀਂ

(ਹ) ਅਭਿਨਵ ਬਿੰਦਰਾ ਨੂੰ 'ਅਰਜੁਨ ਐਵਾਰਡ' ਕਦੋਂ ਮਿਲਿਆ?

(ਕ) 2000 (ਖ) 2011

(ਗ) 2001 (ਘ) 2009

2. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

(ੳ) ਅਭਿਨਵ ਬਿੰਦਰਾ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਹੋਇਆ?

(ਅ) ਅਭਿਨਵ ਬਿੰਦਰਾ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜਾ ਅਹੁਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ?

(ੲ) ਅਭਿਨਵ ਬਿੰਦਰਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਕਿੱਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ?

- (ਸ) ਕਿਸ ਖਿਡਾਰੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਸੁਣ ਕੇ ਅਭਿਨਵ ਬਿੰਦਰਾ ਬਹੁਤ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੋਏ?
- (ਹ) ਅਭਿਨਵ ਬਿੰਦਰਾ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀਵਨੀ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਹੈ?
- (ਕ) ਅਭਿਨਵ ਬਿੰਦਰਾ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦੱਸੋ।

3. ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਅਭਿਨਵ ਬਿੰਦਰਾ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਐਵਾਰਡ ਮਿਲੇ?
- (ਅ) ਅਭਿਨਵ ਬਿੰਦਰਾ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਅਤੇ ਪਿਛੋਕੜ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ।
- (ੲ) ਅਭਿਨਵ ਬਿੰਦਰਾ ਨੇ ਮੁਢਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਿੱਥੋਂ ਪੂਰਤ ਕੀਤੀ?
- (ਸ) ਸਕੂਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਭਿਨਵ ਬਿੰਦਰਾ ਨੇ ਕਿਹੜੀਆਂ ਡਿਗਰੀਆਂ ਕਿੱਥੋਂ ਪੂਰਤ ਕੀਤੀਆਂ?
- (ਹ) ਅਭਿਨਵ ਬਿੰਦਰਾ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਲਈ ਕੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ?

4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਵਿਅਕਤੀਗਤ

ਮਹਾਨ

ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼

ਮਹਿਮਾ

ਲਗਨ

ਅਭਿਆਸ

ਨਿਰੋਈ

ਅੰਗ-ਸੰਗ

5. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

1. ਅਠਾਰ੍ਹਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ _____ ਦੀਆਂ ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।
2. ਏਥਨਜ਼ _____ ਦੀਆਂ ਉਲੰਪਿਕ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਪੁਰਾਣਾ ਰਿਕਾਰਡ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ।
3. ਉਲੰਪਿਕ ਚੈਂਪੀਅਨ ਬਣਨ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ _____ ਹੋ ਗਈ।
4. ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਤੇ ਲੁੜੀਂਦੀਆਂ ਖੇਡ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇਣ ਲਈ _____ ਬਣਾਇਆ।
5. ਖੇਡ-ਲੇਖਕ _____ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ੈਲੀਵਨੀ ਲਿਖੀ।

6. ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ।

ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਵਿਅਕਤੀਗਤ	व्यक्तिगत	Personal
ਵਿਸ਼ਵ	_____	_____
ਪੁਰਖੇ	_____	_____
ਨਿਵਾਸ	_____	_____
ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ	_____	_____
ਸਹੂਲਤ	_____	_____
ਸ਼ੈਜੀਵਨੀ	_____	_____

* * *

ਪੰਜਾਬੀ

ਕਈਆਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚੱਲਦਾ ਆ ਰਿਹੈ, ਚਰਚਾ ਬਹਾਰਾਂ ਵਿੱਚ,
 ਖਲੋਤਾ ਦੂਰ ਤੋਂ ਪਹਿਚਾਣਿਆ ਜਾਂਦੈ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ।
 ਜਿਦ੍ਹੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਰੰਗਤ ਵੇਖ ਕੇ, ਮੌਸਮ ਬਦਲਦੇ ਨੇ,
 ਜਿਦ੍ਹੇ ਹਾਸੇ 'ਚ ਕਿੰਨੇ ਸ਼ੌਕ ਦੇ, ਦਰਿਆ ਮਚਲਦੇ ਨੇ।
 ਕਿ ਹਰ ਰੱਬੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ, ਜਿਦ੍ਹੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਚਾਬੀ ਏ,
 ਮੈਂ ਜਿਸ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਆਂ, ਹਾਂ! ਇਹ ਓਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਏ।
 ਇਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਿੱਚ ਸਮੁੰਦਰ, 'ਨ੍ਹੇਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾ-ਵਰੋਲਾ ਏ,
 ਬੜਾ ਜਿੱਦੀ, ਬੜਾ ਅਣਖੀ, ਸਰੀਰੋਂ ਬਹੁਤ ਛੋਹਲਾ ਏ।
 ਕਦੇ ਵੀ ਤ੍ਰਿਪਤ ਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਤੋਂ,
 ਜੇ ਗੋਰਾ ਆਦਮੀ ਡਰਿਆ; ਤਾਂ ਬੱਸ, ਡਰਿਆ ਪੰਜਾਬੀ ਤੋਂ।
 ਇਹ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲਦੀ, ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਨਾਇਕ ਏ,
 ਇਹ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਦਰਦ ਅੰਦਰ ਤੜਪਦੇ, ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਗਾਇਕ ਏ।
 ਇਹ ਪੁੱਤ ਦੁੱਲੇ ਦਾ, ਇਸ ਦੇ ਖੂਨ ਅੰਦਰ ਵੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਏ,
 ਸਦਾ ਹੱਕ ਵਾਸਤੇ ਲੜਨਾ, ਇਦ੍ਹੀ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਆਦਤ ਏ।
 ਪੁਰਾਣੀ ਰੀਤ ਏ ਇਸ ਦੀ, ਇਹ ਜਲਦੀ ਰੁੱਸ ਬਹਿੰਦਾ ਏ,
 ਇਹ ਮਾਂ ਦਾ ਲਾਡਲਾ, ਕਦ ਭਾਬੀਆਂ ਦੇ ਬੋਲ ਸਹਿੰਦਾ ਏ।
 ਅੜਿੱਕਾ ਲਾ ਬਵ੍ਹੇ ਅੱਗੇ, ਤਾਂ ਰੁਖ਼ ਦਰਿਆ ਬਦਲ ਲੈਂਦੈ,
 ਜੇ ਹਾਰੇ ਇਸ਼ਕ ਵਿੱਚ, ਜੋਗੀ ਵਲਾ ਕੇ ਕੰਨ ਸੱਲ ਲੈਂਦੈ।
 ਜਦੋਂ ਛਿੰਝਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਗੱਜੇ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਧਰਤ ਹੱਲ ਜਾਵੇ,
 ਤੇ ਤਰਲਾ ਪਿਆਰ ਦਾ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਤੱਕ, ਪੱਥਰ ਪਿਘਲ ਜਾਵੇ।
 ਇਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੀ ਕੀਤੀ ਕਮਾਈ, ਲਾ ਦੇਵੇ ਲੇਖੇ,
 ਕਦੇ ਮਹਿਮਾਨ ਇਸ ਦੇ ਦਿਲ 'ਚ, ਕੋਈ ਆ ਕੇ ਤਾਂ ਦੇਖੇ!
 ਇਹ ਜਿੰਨਾ ਮਿਹਨਤੀ, ਸਿਰੜੀ ਹੈ, ਬੱਸ, ਓਨਾ ਹੀ ਸਾਦਾ ਏ,

ਇਹ ਜਿੱਥੇ ਡਿਗਿਆ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਮੁੜ ਕੇ ਪੈਰ ਧਰਦਾ ਏ।
ਕਿ ਹਰ ਰੱਬੀ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਦੀ, ਜਿਦ੍ਹੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਚਾਬੀ ਏ,
ਮੈਂ ਜਿਸ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਆਂ, ਹਾਂ! ਇਹ ਉਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਏ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (1) ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖਲੋਤਾ ਕੌਣ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?
- (2) ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਹਾਸੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਮਚਲਦਾ ਹੈ?
- (3) ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਕੋਈ ਇੱਕ ਪੱਖ ਲਿਖੋ।
- (4) 'ਗੋਰਾ ਆਦਮੀ' ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?
- (5) ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਸਦਾ ਦੀ ਆਦਤ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੀ ਰਹੀ ਹੈ?

2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਤੋਲ-ਤੁਕਾਂਤ ਮਿਲਾਓ :-

ਬਗ਼ਾਵਤ
ਕਾਮਯਾਬੀ
ਸੱਲ ਲੈਂਦਾ
ਲੇਖੇ ਲਾਉਣਾ
ਚਾਬੀ

3. ਖ਼ਾਲੀ ਸਥਾਨ ਭਰੋ : -

ੳ. ਜਿਦ੍ਹੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਰੰਗਤ ਵੇਖ ਕੇ _____,
_____ 'ਨੇਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾ-ਵਰੋਲਾ ਏ।
ਕਦੇ ਵੀ ਤ੍ਰਿਪਤ ਨਾ ਹੁੰਦਾ _____ ,
ਇਹ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਦਰਦ ਅੰਦਰ _____।
_____ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਧਰਤ ਹੱਲ ਜਾਵੇ।

4. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :-

1. ਮੌਸਮ
2. ਕਾਮਯਾਬੀ
3. ਬਗਾਵਤ
4. ਕਮਾਈ
5. ਮਹਿਮਾਨ

5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

- (ੳ) ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਗੁਣ ਕਿਹੜੇ ਹਨ?
- (2) ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਸ-ਕਿਸ ਕਵੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ?
- (3) ‘ਪੰਜਾਬੀ ਮਿਹਨਤੀ ਹੈ’, ਇਹ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ?
- (4) ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕੀ-ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ?
- (5) ਅਸਫਲਤਾ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨ ਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ?

* * *

ਆਓ ਕਸੌਲੀ ਚੱਲੀਏ

ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਤੇ ਰਮਣੀਕ ਸਥਾਨ ਹੈ- ਕਸੌਲੀ। ਇਹ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਲਗ-ਪਗ ਅੱਸੀ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਦੋ ਕੁ ਘੰਟਿਆਂ ਦਾ ਸਫਰ ਤੈਅ ਕਰਕੇ ਬੜੀ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਸੌਲੀ ਜਾਣ ਲਈ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਬੱਸ-ਸਟੈਂਡ ਤੋਂ ਬੱਸਾਂ ਚੱਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੋਟਰ-ਸਾਈਕਲ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਕਾਰ 'ਤੇ ਵੀ ਇਹ ਸਫਰ ਬੜਾ ਮਨੋਰੰਜਕ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦਾ ਹੈ। ਜ਼ੀਰਕਪੁਰ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਟਿੰਬਰ-ਟ੍ਰੇਲ (ਪਰਵਾਣੂ) ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ। ਇੱਥੇ ਵੀ ਕਾਫੀ ਗਹਿਮਾ-ਗਹਿਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਝੂਟਾ ਕਾਫੀ ਮਹਿੰਗਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੈਲਾਨੀ ਇੱਥੇ ਰੁਕਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੋੜ ਮੁੜਦਿਆਂ ਹੀ ਕਸੌਲੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਟਾਵਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਣੂ ਲੰਘਦਿਆਂ ਹੀ ਜਾਬਲੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਜਾਬਲੀ ਵਿਖੇ ਜੂਸ ਅਤੇ ਅਚਾਰ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦਾ ਰਾਹ ਰੋਕਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਾਬਲੀ ਲੰਘ ਕੇ ਹੀ ਧਰਮਪੁਰ ਦੇ ਮੀਲ-ਪੱਥਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਬਾਂਦਰਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਧਰਮਪੁਰ ਤੋਂ ਪੰਜ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ਼ਿਮਲਾ ਹਾਈ-ਵੇਅ 'ਤੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਚੌਕ ਤੋਂ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਲਿੰਕ-ਰੋਡ ਕਸੌਲੀ ਲਈ ਮੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲਿੰਕ-ਰੋਡ ਮੁੜਦਿਆਂ ਹੀ ਉੱਚੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਮੋੜ 'ਤੇ ਰੁਕਣ ਨੂੰ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨਮੋਹਕ

ਦਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣਦਿਆਂ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਦੋਂ ਕਸੌਲੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹੋ। ਸੰਘਣੇ-ਸੰਘਣੇ ਦਰਖਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਸਿਆ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਹਿਰ ਕਸੌਲੀ ਸਭ ਲਈ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਸੌਲੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ, ਦਾਖਲਾ-ਪਰਚੀ ਲੈ ਕੇ ਅੱਗੇ ਤੁਰਦਿਆਂ ਤੁਸੀਂ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਬੜੇ ਹੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋ ਜਿੱਥੇ ਲੋੜ ਦੀ ਹਰ ਵਸਤੂ ਖਰੀਦੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਲਈ ਵਧੀਆ ਤੇ ਸਸਤੇ ਢਾਬੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਗਰਮ-ਗਰਮ ਚਾਹ, ਗਰਮ-ਗਰਮ ਗੁਲਾਬ-ਜਾਮਣਾਂ, ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਗਰਮ ਜਲੇਬੀਆਂ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹੋਟਲਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਹਿਣ ਲਈ ਇੱਥੇ ਕਈ ਗੈਸਟ-ਹਾਊਸ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਕਸੌਲੀ ਦਾ ਮੌਸਮ ਅਕਸਰ ਠੰਢਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਪਰ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਦੇ ਕਸੌਲੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਰਫ਼ ਪਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਕਿਤੇ ਬੱਦਲਵਾਈ ਜਾਂ ਕਿਣ-ਮਿਣਕਾਣੀ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਜਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਸੋਨੇ 'ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਸੌਲੀ ਵਿਖੇ ਬਹੁਤਾ ਕੁਝ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਪਰੰਤੂ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਸਥਾਨ ਇਹੋ-ਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਬਿਤਾਏ ਕੁਝ ਪਲ ਕਦੇ ਵੀ ਚੇਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਵਿਸਾਰੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਕਸਬੇ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਪੈਦਲ ਤੁਰਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉੱਚੀਆਂ-ਨੀਵੀਆਂ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਤੁਰਦਿਆਂ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਖੁਮਾਰੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਸੌਲੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਤੋਂ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਕਾਲਕਾ, ਪਿੰਜੌਰ ਅਤੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਨਜ਼ਰੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਸੁਖਨਾ ਝੀਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਾਂਸੀ ਦੀ ਥਾਲੀ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਪਾ ਕੇ ਧੁੱਪੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇ। ਫੌਜੀ ਖੇਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਕਸੌਲੀ ਸੂਰਗ-ਰੂਪ ਹੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਲਿਜਾਣਾ ਮਨ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਹਰ ਪਾਸਾ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਤੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ-ਰਹਿਤ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕਸੌਲੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਖੂਬਸੂਰਤ ਤੇ ਖਿੱਚ-ਭਰਪੂਰ ਕੇਂਦਰ 'ਮਾਂਕੀ-ਪੁਆਇੰਟ' ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਹਨੂਮਾਨ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਉੱਚੀ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਬਣੇ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਬੜੇ ਹੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਮੰਦਰ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਖੇਤਰ ਏਅਰ-ਫੋਰਸ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ-ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੈਮਰਾ, ਮੋਬਾਈਲ ਫੋਨ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਮਨਾਹੀ ਹੈ। ਮੰਦਰ ਤੱਕ ਜਾਣ ਲਈ ਪਾਸ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੰਦਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈਲੀਪੈਡ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਾਂਕੀ-ਪੁਆਇੰਟ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਖੇਤਰ ਕਸੌਲੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਖੂਬਸੂਰਤ ਖੇਤਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇੱਥੇ ਸਨ-ਸੈਂਟ ਪੁਆਇੰਟ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਖੜ੍ਹ ਕੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤਿਕ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦਿਆਂ ਤੁਸੀਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, ਕਾਲਕਾ ਅਤੇ ਪਿੰਜੌਰ ਤੱਕ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਇੱਥੋਂ ਛਿਪਦੇ ਸੂਰਜ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਵੀ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਨ-ਸੈਂਟ ਪੁਆਇੰਟ ਤੋਂ ਮੁੜਦਿਆਂ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਕਸੌਲੀ ਦਾ ਹਸਪਤਾਲ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਹਲਕੇ ਕੁੱਤੇ ਦੇ ਕੱਟਣ ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਟੀਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕਸੌਲੀ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਬੜਾ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਰਹਿਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹਾਈ-ਲਿਖਾਈ ਲਈ ਬੜਾ ਹੀ ਵਧੀਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਦੇ ਕਈ ਵਧੀਆ ਸਕੂਲ ਕਸੌਲੀ ਵਿਖੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਕਈ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਐਕਟਰ, ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੇਤਾ ਕਸੌਲੀ ਵਿਖੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਕਸੌਲੀ ਵਿਖੇ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਸੀ। ਕਸੌਲੀ ਕਲੱਬ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹਰ ਸਾਲ ਪੁਸਤਕ-ਮੇਲਾ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਾਂਕੀ-ਪੁਆਇੰਟ ਤੋਂ ਮੁੜਦਿਆਂ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਚਰਚ ਨਜ਼ਰੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਲਗ-ਪਗ 1853 ਵਿੱਚ ਬਣਿਆ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਚਰਚ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤ ਮਾਹੌਲ ਹੈ। ਉੱਚੇ-ਲੰਮੇ ਚੀੜ ਦੇ ਦਰਖ਼ਤਾਂ ਦੀ ਸੰਘਣੀ ਛਾਂ ਹੇਠਾਂ ਠੰਢ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੈਲਾਨੀ ਸ਼ਿਮਲੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਖਿੱਚੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲੱਭਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਕਸੌਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਸੌਲੀ ਵਿਖੇ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਇੱਕ ਦਿਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਰੇ-ਤਾਜ਼ਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਸੌਲੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਤੋਹਫ਼ਾ ਹੈ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

1. ਬਹੁਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

(ੳ) ‘ਟਿੰਬਰ-ਟ੍ਰੇਲ’ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?

(ਕ) ਸੋਲਨ (ਖ) ਪਰਵਾਣੂ (ਗ) ਸ਼ਿਮਲਾ

(ਅ) ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਕਸੌਲੀ ਕਿੰਨੇ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਹੈ?

(ਕ) 80 (ਖ) 90 (ਗ) 100

(ੲ) ਕਸੌਲੀ ਦਾ ਮੌਸਮ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਹੈ?

(ਕ) ਗਰਮ (ਖ) ਬਰਫ਼ੀਲਾ (ਗ) ਠੰਢਾ

(ਸ) ਕਸੌਲੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਖੂਬਸੂਰਤ ਥਾਂ ਕਿਹੜੀ ਹੈ?

(ਕ) ਸਨ-ਸੈਂਟ ਪੁਆਇੰਟ (ਖ) ਮਾਂਕੀ ਪੁਆਇੰਟ (ਗ) ਭਗਵਾਨ ਹਨੂੰਮਾਨ ਮੰਦਰ

(ਹ) ਕਸੌਲੀ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਹੈ?

(ਕ) ਰੌਲੇ-ਰੱਪੇ ਵਾਲਾ (ਖ) ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਵਾਲਾ (ਗ) ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਰਹਿਤ।

2. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- ੳ. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਕਸੌਲੀ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਲਗ-ਪਗ ਕਿੰਨੇ ਘੰਟੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ?
- ਅ. ਜਾਬਲੀ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ?
- ੲ. ਕਸੌਲੀ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੀਆਂ ਹਨ?
- ਸ. ਕਸੌਲੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੂਬਸੂਰਤ ਸਥਾਨ ਕਿਹੜਾ ਹੈ?
- ਹ. ਕਸੌਲੀ ਵਿਖੇ ਕਿਹੜੇ ਟੀਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3 . ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਕਸੌਲੀ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?
- (ਅ) ਕਸੌਲੀ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼- ਚਿਤਰਨ ਕਰੋ।
- (ੲ) ਕਸੌਲੀ ਦੀ ਸੈਰ ਲਈ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਮੌਸਮ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ?
- (ਸ) ਕਸੌਲੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਤੋਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਸੁਖਨਾ ਝੀਲ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ?
- (ਹ) ਕਸੌਲੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੂਬਸੂਰਤ ਸਥਾਨ ਕਿਹੜਾ ਹੈ? ਵਰਨਣ ਕਰੋ।

4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ : —

ਸ਼ਬਦ	ਵਾਕ
ਰਮਣੀਕ	-
ਗਹਿਮਾ-ਗਹਿਮੀ	
ਢਾਬਾ	
ਅਕਸਰ	
ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ	
ਸੈਲਾਨੀ	

5. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

- ੳ. _____ ਦਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਤੇ ਰਮਣੀਕ ਸਥਾਨ ਹੈ - ਕਸੌਲੀ।
- ਅ. ਜ਼ੀਰਕਪੁਰ ਤੋਂ ਚੱਲ ਕੇ _____ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ।
- ੲ. ਹੋਟਲਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਹਿਣ ਲਈ ਇੱਥੇ _____ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।
- ਸ. ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਦੇ _____ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਰਫ਼ ਪਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ।
- ਹ. ਉੱਚੀਆਂ-ਨੀਵੀਆਂ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਤੁਰਦਿਆਂ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ _____ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- ਕ. ਮੰਦਰ ਤੱਕ ਜਾਣ ਲਈ _____ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

6. ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

- ਮਹਿੰਗਾ -
ਠੰਢਾ -
ਉੱਚੀਆਂ -
ਵਧੀਆ -
ਬਹੁਤੇ -

7. ਵਚਨ ਬਦਲੋ :

- ਦੁਕਾਨ -
ਸੈਲਾਨੀ -
ਕਸਬਾ -
ਇਮਾਰਤ -
ਕੈਮਰਾ -
ਤੋਹਫਾ -

8. ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ।

ਸ਼ਬਦ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਮੌਸਮ	_____	_____
ਸਫ਼ਰ	_____	_____
ਪੈਦਲ	_____	_____
ਪ੍ਰਕਿਰਤਿਕ	_____	_____
ਖੇਤਰ	_____	_____
ਚਰਚ	_____	_____

* * *

ਗੀਤ

ਸਾਡਾ ਸਭ ਦੁੱਖ ਜਾਣਦੇ,
ਰੁੱਖ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕਦੇ।
ਇਹ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਪਹਿਚਾਣਦੇ,
ਪਰ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕਦੇ।

ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਗਲ ਘੱਤ ਕੇ ਬਾਂਹਾਂ,
ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਜਾਵਣ ਹੋਰ ਉਤਾਂਹਾਂ।
ਉਹ ਜਦ ਫੁੱਲਾਂ ਸੰਗ ਭਰ ਜਾਵਣ,
ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣਦੇ।
ਪਰ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕਦੇ।

ਬੰਦਾ ਛਾਂਵੇਂ ਬੈਠਣ ਆਵੇ,
ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਛਾਂਗੀ ਜਾਵੇ।
ਨਾ ਬੋਲਣ ਨਾ ਕੂਕਣ ਫਿਰ ਵੀ,
ਭਾਵੇਂ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ।
ਪਰ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕਦੇ।

ਇਹਨਾਂ ਧੁਰੇਂ ਫਕੀਰੀ ਪਾਈ,
ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਦਿਲਗੀਰੀ ਪਾਈ।
ਰੱਬ ਦੇ ਫਕਰ ਖੜੇ-ਖੜੋਤੇ,
ਮੁਹਤਾਜੀ ਨਾ ਮਾਣਦੇ।
ਪਰ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕਦੇ।

ਬੰਦੇ ਦੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਜਾਣਨ,

ਉਸ ਦੀ ਹਰ ਇੱਕ ਨਬਜ਼ ਪਛਾਣਨ।
ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਏ ਬੰਦਾ,
ਇਹ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ।
ਪਰ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕਦੇ।

ਪੰਛੀ ਝੁਰਮਟ ਪਾ ਕੇ ਆਵਣ,
ਇਹਨਾਂ 'ਤੇ ਚਰਚੋਲ੍ਹਰ ਪਾਵਣ।
ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੇਵੇ ਦੇਵਣ,
ਬਿਨਾਂ, 'ਹਸਾਨ ਜਤਾਣ ਦੇ।
ਪਰ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕਦੇ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰੋ :—

(ੳ) ਪੰਛੀ ਝੁਰਮਟ ਪਾ ਕੇ ਆਵਣ
ਇਹਨਾਂ 'ਤੇ ਚਰਚੋਲ੍ਹਰ ਪਾਵਣ।
ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੇਵੇ ਦੇਵਣ,
ਬਿਨਾਂ 'ਹਸਾਨ ਜਤਾਣ ਦੇ।
ਪਰ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕਦੇ।

(ਅ) ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਗਲ਼ ਘੱਤ ਕੇ ਬਾਂਹਾਂ,
ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਜਾਵਣ ਹੋਰ ਉਤਾਂਹਾਂ।
ਉਹ ਜਦ ਫੁੱਲਾਂ ਸੰਗ ਭਰ ਜਾਵਣ,
ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣਦੇ।
ਪਰ ਬੋਲ ਨਾ ਸਕਦੇ।

2. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :—

ਦੁੱਖ
ਮੁਹਤਾਜੀ
ਝੁਰਮਟ

ਮੇਵੇ

ਭਲੀ-ਭਾਂਤ

5. ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

ਪੰਜਾਬੀ

ਹਿੰਦੀ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ

ਸਭ

ਸਭ

ਬੰਦਾ

ਰੱਬ

ਪੰਛੀ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ :

ਰੁੱਖਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ
ਅਧਿਆਪਕ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿਖਾਓ।

* * *

ਈਦਗਾਹ

ਰਮਜ਼ਾਨ ਦੇ ਪੂਰੇ ਤੀਹ ਰੋਜ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਈਦ ਆਈ ਹੈ। ਕਿੰਨੀ ਮਨੋਹਰ, ਕਿੰਨੀ ਸੋਹਣੀ ਸਵੇਰ ਹੈ ਰੁੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਅਜੀਬ ਹਰਿਆਲੀ ਹੈ। ਖੇਤਾਂ 'ਚ ਰੌਣਕ ਹੈ। ਅੱਜ ਦਾ ਸੂਰਜ ਵੇਖੋ ਕਿੰਨਾ ਪਿਆਰਾ, ਕਿੰਨਾ ਸੀਤਲ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਈਦ ਦੀ ਵਧਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਹਲਚਲ ਹੈ। ਈਦਗਾਹ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਕੁੜਤੇ ਨੂੰ ਬਟਨ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇ। ਉਹ ਗੁਆਂਢੀ ਤੋਂ ਸੂਈ-ਧਾਗਾ ਲੈਣ ਨੱਠਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਆਕੜ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਤੇਲ ਤੇ ਪਾਣੀ ਲਾ ਕੇ ਨਰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਬਲਦਾਂ ਨੂੰ ਸੰਨ੍ਹੀ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਈਦਗਾਹ ਤੋਂ ਮੁੜਦੇ-ਮੁੜਦੇ ਤਾਂ ਦੁਪਹਿਰ ਹੋ ਜਾਏਗੀ।

ਮੁੰਡੇ-ਖੁੰਡੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੁਸ਼ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਇੱਕ ਰੋਜ਼ਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਦੁਪਹਿਰ ਤੱਕ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਹ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਰੋਜ਼ੇ ਹੋਣਗੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਲਈ, ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਈਦ ਹੈ। ਸੇਵੀਆਂ ਲਈ ਘਰ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ, ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਮੇਵੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ; ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕੁਬੇਰ ਦਾ ਧਨ ਹੈ। ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜੇਬਾਂ 'ਚੋਂ ਖਜ਼ਾਨਾ ਕੱਢ ਕੇ ਗਿਣਦੇ ਹਨ, ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਰੱਖ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੋ-ਚਾਰ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਰੀਦਣਗੇ, ਖਿਡੌਣੇ, ਮਠਿਆਈਆਂ, ਵਾਜੇ, ਗੇਂਦ ਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ-ਕੀ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੁਸ਼ ਹੈ, ਹਾਮਿਦ। ਉਹ ਗਰੀਬ ਜਿਹੀ ਸ਼ਕਲ ਵਾਲਾ ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਮੁੰਡਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਬਾਪ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਚੱਲ ਵੱਸਿਆ ਤੇ ਮਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਪੀਲੀ ਪੈਂਦੀ-ਪੈਂਦੀ ਮਰ ਗਈ। ਹੁਣ ਹਾਮਿਦ ਆਪਣੀ

ਬੁੱਢੀ ਦਾਦੀ ਆਮਿਨਾ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿੱਚ ਸੌਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਏਨਾ ਹੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਪੈਸੇ ਕਮਾਉਣ ਗਏ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੁਪਏ ਲੈ ਕੇ ਆਣਗੇ। ਅੰਮੀ ਅੱਲਾ ਮੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਉਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲੈਣ ਗਈ ਹੈ। ਹਾਮਿਦ ਖੁਸ਼ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਬੂਟ ਫਟ ਗਏ ਹਨ। ਸਿਰ 'ਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਟੋਪੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਾ ਤੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਖਾਹਸ਼ਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰੇਗਾ।

ਵਿਚਾਰੀ ਆਮਿਨਾ ਆਪਣੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀ ਰੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਈਦ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਅੰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਦਾਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਈਦ ਨੂੰ? ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਹਾਮਿਦ—ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਕੀ ਮਤਲਬ? ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੈ ਤੇ ਬਾਹਰ ਉਮੀਦ ਤੇ ਉਮੰਗ।

ਹਾਮਿਦ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਦਾਦੀ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ “ਤੂੰ ਡਰੀਂ ਨਾ, ਅੰਮਾ! ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਰਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁੜਾਂਗਾ। ਤੂੰ ਘਬਰਾਈਂ ਨਾ---।”

ਪਰ ਆਮਿਨਾ ਦੇ ਖੋਹ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਬਾਪਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੀ ਹਾਮਿਦ ਇਕੱਲਾ ਜਾਵੇਗਾ? ਇਸ ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਿੱਚ ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ? ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਇੱਕਲਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇਵਾਂਗੀ। ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਤਾਂ ਹੈ। ਜੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛਾਲੇ ਪੈ ਗਏ?

ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਆਪ ਚਲੀ ਗਈ ਤਾਂ ਸੇਵੀਆਂ ਕੌਣ ਬਣਾਵੇਗਾ? ਭੁੱਖਾ-ਪਿਆਸਾ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਮੁੜੇਗਾ। ਕੀ ਉਹ ਉਸ ਲਈ ਉਦੋਂ ਸੇਵੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਬੈਠੇਗੀ? ਰੋਣਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਪੈਸੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਸ ਨੇ ਕੁਝ ਕੱਪੜੇ ਸੀਤੇ ਸਨ। ਲੈ ਕੇ ਇੱਕ ਅਠਿਆਨੀ ਬਚੀ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਬਚਾਈ ਹੋਈ ਅਠਿਆਨੀ ਵੀ ਦੁੱਧ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਦੇਣੀ ਪੈ ਗਈ। ਹੁਣ ਉਹ ਕੀ ਕਰੇ? ਹਾਮਿਦ ਲਈ ਜੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦੋ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਤਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਨਾ! ਪਰ ਉਸ ਕੋਲ ਦੋ ਆਨੇ ਹੀ ਬਚੇ ਸਨ। ਤਿੰਨ ਪੈਸੇ ਹਾਮਿਦ ਦੇ ਖੀਸੇ ਵਿੱਚ ਤੇ ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬਟੂਏ ਵਿੱਚ। ਇਹੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕੁੱਲ ਪੂੰਜੀ ਹੈ ਤੇ ਈਦ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ—ਅੱਲਾ ਹੀ ਬੇੜਾ ਪਾਰ ਕਰੇਗਾ।

ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਮੇਲੇ ਲਈ ਲੋਕ ਤੁਰੇ ਤਾਂ ਹਾਮਿਦ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਦੀ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਭੱਜ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ, ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਰੁੱਖ ਹੇਠਾਂ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਨਾਲ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ।

ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਬਗੀਚੇ ਹਨ। ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਇਹ ਅਦਾਲਤ ਹੈ, ਇਹ ਕਾਲਜ ਹੈ, ਇਹ ਕਲੱਬ-ਘਰ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਗਏ ਤਾਂ ਮਠਿਆਈਆਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ। ਅੱਜ ਖੂਬ ਸਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

ਇਹ ਪੁਲਿਸ-ਲਾਈਨ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਕਵਾਇਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। “ਲੈਂਡਟ-ਰਾਈਟ। ਫਾਮ-ਫੂ, ਹਪ।” ਰਾਤ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰੇ ਫਿਰ ਕੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦੇ ਨੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਚੋਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣ।

ਹੁਣ ਵੱਸੋਂ ਸੰਘਣੀ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਈਦਗਾਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ, ਇੱਕ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵੱਧ ਭੜਕੀਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਈ। ਕੋਈ ਟਾਂਗੇ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ, ਕੋਈ ਮੋਟਰ ਉੱਤੇ। ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਅਤਰ ਛਿੜਕੇ ਹੋਏ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਚਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ। ਪੇਂਡੂਆਂ ਦਾ ਇਹ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਟੋਲਾ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਮਗਨ, ਚੁਫੇਰੇ ਤੋਂ ਬੇਖਬਰ, ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਈਦਗਾਹ ਨਜ਼ਰ ਆਈ। ਉੱਥੇ ਇਮਲੀ ਦੇ ਦਰਖਤਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾ, ਪੱਕਾ ਫਰਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ

ਦਰੀਆਂ ਵਿਛੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਨਮਾਜ਼ੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ, ਇੱਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ? ਪੱਕੇ ਫ਼ਰਸ਼ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਿੱਥੇ ਦਰੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵਿਛੀ ਹੋਈ, ਕਈ ਕਤਾਰਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ। ਨਵੇਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਆ ਕੇ ਪਿਛਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਅੱਗੇ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਅਮੀਰੀ ਤੇ ਦਰਜਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ। ਇਸਲਾਮ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਪੇਂਡੂਆਂ ਨੇ ਵਜੂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਕਿੰਨਾ ਸੋਹਣਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ! ਤਰਤੀਬ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਜਮਾਤ ਹੈ। ਲੱਖਾਂ ਸਿਰ ਇਕੱਠੇ ਸਿਜਦੇ ਵਿੱਚ ਝੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਇਕੱਠੇ ਝੁਕਦੇ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਗੋਡਿਆਂ ਭਾਰ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਇਹ ਅਮਲ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲਾਟੂ ਇਕੱਠੇ ਜਗ ਜਾਂਦੇ ਹੋਣ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਬੁਝ ਜਾਣ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਇੱਕ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਪਰੋ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ।

ਨਮਾਜ਼ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਲੋਕ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਗਲੇ ਮਿਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਤਦੇ ਹੀ ਮਠਿਆਈਆਂ ਤੇ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ 'ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੇਂਡੂਆਂ ਦਾ ਇਹ ਟੋਲਾ ਇਸ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਹਿ ਦੇਖੋ, ਝੂਲਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਪੈਸਾ ਦੇ ਕੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਓ। ਕਦੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਲੱਗੋਗੇ ਤੇ ਕਦੇ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਡਿਗਦੇ। ਇਹ ਚਰਖੜੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਪੈਸਾ ਦੇ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਓ ਤੇ ਪੱਚੀ ਚੱਕਰਾਂ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਲਓ। ਮਹਿਮੂਦ ਤੇ ਮੋਹਸਿਨ, ਨੂਰਾ ਅਤੇ ਸ਼ਮੀ ਇਹਨਾਂ ਘੋੜਿਆਂ ਤੇ ਉਠਾਂ ਉੱਤੇ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਹਾਮਿਦ ਪਰੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਪੈਸੇ ਹੀ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਨੇ। ਜ਼ਰਾ ਜਿਹਾ ਚੱਕਰ ਖਾਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਹਿੱਸਾ ਉਹ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ।

ਸਭ ਉੱਤਰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਖਿਡੌਣੇ ਲੈਣਗੇ। ਉੱਧਰ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹਨ। ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਿਡੌਣੇ ਹਨ। ਸਿਪਾਹੀ, ਗਵਾਲਣ, ਰਾਜਾ, ਵਕੀਲ, ਧੋਬਣ, ਮਾਸ਼ਕੀ ਅਤੇ ਸਾਧੂ। ਵਾਹ! ਕਿੰਨੇ ਸੋਹਣੇ ਖਿਡੌਣੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਹੁਣੇ ਬੋਲ ਪੈਣਗੇ। ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਸਿਪਾਹੀ ਲੈ ਲਿਆ। ਖ਼ਾਕੀ ਵਰਦੀ ਤੇ ਲਾਲ ਪੱਗ ਵਾਲਾ ਮੋਢੇ ਉੱਤੇ ਬੰਦੂਕ। ਜਿਵੇਂ ਹੁਣੇ ਕਵਾਇਦ ਕਰ ਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਮੋਹਸਿਨ ਨੂੰ ਮਾਸ਼ਕੀ ਪਸੰਦ ਆਇਆ। ਝੁਕਿਆ ਲੋਕ ਤੇ ਉੱਤੇ ਮਸ਼ਕ ਰੱਖੀ। ਮਸ਼ਕ ਦਾ ਮੂੰਹ ਇੱਕ ਹੱਥ ਨਾਲ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਿੰਨਾ ਖੁਸ਼ ਹੈ। ਖ਼ਬਰੇ ਗੀਤਾ ਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨੂਰੇ ਨੂੰ ਵਕੀਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ। ਕਿੰਨੀ ਸਿਆਣਪ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ। ਕਾਲਾ ਚੋਗਾ, ਹੇਠਾਂ ਚਿੱਟੀ ਅਚਕਨ; ਅਚਕਨ ਦੀ ਸਾਹਮਣੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਘੜੀ, ਸੁਨਹਿਰੀ ਜ਼ੰਜੀਰ। ਇੱਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕਨੂੰਨ ਦੀ ਕਿਤਾਬ। ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਹੁਣੇ ਕਿਸੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹਿਸ ਕਰਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਖਿਡੌਣੇ ਦੋ-ਦੋ ਪੈਸੇ ਦੇ ਹਨ ਪਰ ਹਾਮਿਦ ਜੇ ਦੋ ਪੈਸੇ ਦਾ ਖਿਡੌਣਾ ਲੈ ਲਏ ਤਾਂ ਫੇਰ ਹੋਰ ਕੀ ਲਵੇਗਾ? ਨਹੀਂ! ਖਿਡੌਣੇ ਤਾਂ ਫਜ਼ੂਲ ਜਿਹੇ ਹਨ। ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਹੱਥੋਂ ਡਿੱਗ ਪੈਣ ਤਾਂ ਚੂਰਾ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਪਾਣੀ ਪਵੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਰੰਗ ਲਹਿ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹੋ-ਜਿਹੇ ਖਿਡੌਣੇ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਕੀ ਕਰੇਗਾ? ਮੋਹਸਿਨ ਆਖਦੈ, “ਮਾਸ਼ਕੀ ਰੋਜ਼ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਜਾਊਗਾ, ਸਵੇਰੇ-ਸ਼ਾਮ।” ਮਹਿਮੂਦ ਬੋਲਿਆ, “ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਸਿਪਾਹੀ ਘਰ ਦਾ ਪਹਿਰਾ ਦੇਊਗਾ। ਕੋਈ ਚੋਰ ਆਊ ਤਾਂ ਝੱਟ ਬੰਦੂਕ ਦਾ ਫਾਇਰ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।”

ਨੂਰਾ- “ਮੇਰਾ ਵਕੀਲ ਰੋਜ਼ ਮੁਕੱਦਮਾ ਲੜੇਗਾ।”

ਸ਼ਮੀ- “ਮੇਰੀ ਧੋਬਣ ਰੋਜ਼ ਕੱਪੜੇ ਧੋਊਗੀ।”

ਹਾਮਿਦ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। “ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਹੀ ਤਾਂ ਨੇ, ਡਿਗ ਪਏ ਤਾਂ ਚੂਰਾ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।” ਪਰ ਲਲਚਾਈਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਚਿਰ

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਸਕਦਾ। ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਅਨਜਾਣੇ ਹੀ ਵਧਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮੁੰਡੇ ਏਨੇ ਤਿਆਗੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਸ਼ੌਕ ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਹੋਵੇ। ਹਾਮਿਦ ਲਲਚਾਉਂਦਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮਿਠਿਆਈਆਂ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਰਿਓੜੀਆਂ ਲੈ ਲਈਆਂ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੋਹਣ-ਹਲਵਾ। ਮਜ਼ੇ ਨਾਲ ਖਾ ਰਹੇ ਨੇ। ਹਾਮਿਦ ਬਰਾਦਰੀ ਤੋਂ ਅੱਡ ਹੈ। ਵਿਚਾਰੇ ਕੋਲ ਤਿੰਨ ਪੈਸੇ ਹੀ ਨੇ। ਇਹ ਕੁਝ ਲੈ ਕੇ ਖਾਂਦਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਲਲਚਾਈਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਸਭ ਵੱਲ ਝਾਕਦਾ ਹੈ।

ਮੋਹਸਿਨ ਆਖਦਾ ਹੈ, “ਹਾਮਿਦ! ਰਿਓੜੀਆਂ ਲੈ-ਲੈ! ਕਿੰਨੀਆਂ ਖੁਸ਼ਬੋਦਾਰ ਨੇ।”

ਹਾਮਿਦ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਮਜ਼ਾਕ ਹੈ। ਮੋਹਸਿਨ ਏਨੇ ਵੱਡੇ ਦਿਲ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੋਹਸਿਨ ਡੂਨੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਰਿਓੜੀ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਵੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਾਮਿਦ ਹੱਥ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੋਹਸਿਨ ਰਿਓੜੀ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਹਿਮੂਦ, ਨੂਰਾ ਤੇ ਸ਼ਮੀ ਖੂਬ ਤਾੜੀਆਂ ਵਜਾ-ਵਜਾ ਕੇ ਹੱਸਦੇ ਹਨ। ਹਾਮਿਦ ਕੱਚਾ ਜਿਹਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੋਹਸਿਨ : “ਚੰਗਾ ਐਤਕੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਹਾਮਿਦ ਸਹੁੰ—ਲੈ ਜਾ।”

ਹਾਮਿਦ : ਰਹਿਣ ਦੇ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਗੇ?

ਸ਼ਮੀ : “ਤਿੰਨ ਪੈਸੇ ਹੀ ਤਾਂ ਹੋਗੇ, ਤਿੰਨਾਂ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀ-ਕੀ ਲਏਂਗਾ?”

ਮਹਿਮੂਦ : “ਮੈਥੋਂ ਗੁਲਾਬ-ਜਾਮਣ ਲੈ ਜਾ, ਹਾਮਿਦ! ਮੋਹਸਿਨ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਹੈ।”

ਹਾਮਿਦ : “ਮਿਠਾਈ ਕਿਤੇ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ? ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਏਸ ਦੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਨੇ।”

ਮੋਹਸਿਨ : “ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਤਾਂ ਆਖਦਾ ਹੋਵੇਂਗਾ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਮਿਲ ਜਾਏ ਤਾਂ ਖਾ ਲਵਾਂ। ਆਪਣੇ ਪੈਸੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੱਢਦਾ?”

ਮਹਿਮੂਦ : “ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਦੀ ਚਲਾਕੀ। ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਪੈਸੇ ਖਰਚ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਲਲਚਾ-ਲਲਚਾ ਕੇ ਆਪ ਖਾਵੇਗਾ।”

ਮਿਠਿਆਈਆਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕੁਝ ਦੁਕਾਨਾਂ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਲਈ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਗਏ। ਹਾਮਿਦ ਲੋਹੇ ਵਾਲੀ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਚਿਮਟੇ ਪਏ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ, ਦਾਦੀ ਕੋਲ ਚਿਮਟਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤਵੇ ਤੋਂ ਰੋਟੀ ਲਾਹੁੰਦਿਆਂ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਸੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਚਿਮਟਾ ਲਿਜਾ ਕੇ ਦਾਦੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇਗੀ! ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੜਨਗੀਆਂ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੰਮ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਆ ਜਾਵੇਗੀ। ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ? ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚ ਕਰਨੇ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਹੀ ਚਾਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਫੇਰ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਵੱਲ ਕੋਈ ਝਾਕਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਘਰ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਹੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਜਾਣਗੇ ਜਾਂ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਜੋ ਈਦਗਾਹ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ, ਜਿਦ ਕਰਕੇ ਲੈ ਲੈਣਗੇ ਤੇ ਤੋੜ ਦੇਣਗੇ। ਚਿਮਟਾ ਕਿੰਨੇ ਕੰਮ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ! ਤਵੇ ਤੋਂ ਰੋਟੀਆਂ ਲਾਹ ਲਓ, ਚੁੱਲ੍ਹੇ 'ਚ ਸੇਕ ਲਓ, ਕੋਈ ਅੱਗ ਮੰਗਣ ਆਏ, ਝੱਟ-ਪੱਟ ਚੁੱਲ੍ਹੇ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਦੇ ਦਿਓ। ਵਿਚਾਰੀ ਅੰਮਾਂ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਏਨੀ ਵਿਹਲ ਕਿ ਬਜ਼ਾਰ ਜਾਏ। ਨਾਲੇ ਏਨੇ ਪੈਸੇ ਹੀ ਕਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਰੋਜ਼ ਹੱਥ ਸਾੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਹਾਮਿਦ ਦੇ ਸਾਥੀ ਅੱਗੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਵੇਖੋ, ਕਿੰਨੇ ਲਾਲਚੀ ਨੇ! ਏਨੀਆਂ ਮਿਠਿਆਈਆਂ ਲਈਆਂ, ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਉੱਤੋਂ ਆਖਦੇ ਨੇ, ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਖੇਡੋ। ਮੇਰਾ ਅਹਿ ਕੰਮ ਕਰ ਦਿਓ, ਮੇਰਾ ਅਹੁ ਕੰਮ ਕਰ ਦਿਓ। ਹੁਣ ਜੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ ਤਾਂ ਪੁੱਛੋ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ। ਖਾਣ ਮਿਠਿਆਈਆਂ ਆਪੇ ਚੇਟਕ ਲੱਗੂ, ਫੋੜੇ-ਫਿਣਸੀਆਂ ਨਿਕਲਨਗੀਆਂ। ਫੇਰ ਚੁੱਕਣਗੇ ਘਰੋਂ ਪੈਸੇ ਤੇ ਖਾਣਗੇ ਛਿੱਤਰ। ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਝੂਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਥੋੜੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨੇ। ਮੇਰੀ ਜ਼ਬਾਨ ਕਿਉਂ ਖਰਾਬ ਹੋਵੇਗੀ? ਅੰਮਾ ਵੇਖਦਿਆਂ ਸਾਰ ਭੱਜ ਕੇ ਚਿਮਟਾ ਮੇਰੇ ਹੱਥੋਂ ਖੋਹ ਲਵੇਗੀ ਅਤੇ ਆਖੇਗੀ, “ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ ਅੰਮਾਂ ਲਈ ਚਿਮਟਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਐ।” ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਅਸੀਸਾਂ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਹਨਾਂ ਖਿਡੌਣੇ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੌਣ 'ਸੀਸਾਂ ਦੇਏਗਾ। ਵੱਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਦੁਆਵਾਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਰੱਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਨੇ ਤੇ ਫ਼ੌਰਨ ਸੁਣਵਾਈ ਹੁੰਦੀ ਐ। ਉਸ ਨੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਇਹ ਚਿਮਟਾ ਕਿੰਨੇ ਦਾ ਹੈ?”

ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗਿਆ, “ਇਹ ਤੇਰੇ ਕੰਮ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ, ਬਈ !”

“ਵਿਕਾਊ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ?”

“ਵਿਕਾਊ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ? ਹੋਰ ਇੱਥੇ ਲੱਦ ਕੇ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਲਿਆਏ ਹਾਂ?”

“ਫੇਰ ਦੱਸਦਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ, ਕਿੰਨੇ ਦਾ ਹੈ?”

“ਛੇ ਪੈਸੇ ਲੱਗਣਗੇ।”

ਹਾਮਿਦ ਦਾ ਜੀਅ ਥੋੜਾ ਹੋ ਗਿਆ।

“ਠੀਕ-ਠੀਕ ਦੱਸ।”

“ਠੀਕ-ਠੀਕ ਪੰਜ ਪੈਸੇ ਲੱਗਣਗੇ। ਲੈਣਾ ਹੈ ਲੈ, ਨਹੀਂ ਖਿਸਕਦਾ ਹੋ।”

ਹਾਮਿਦ ਨੇ ਜਿਗਰਾ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ, “ਤਿੰਨ ਪੈਸੇ ਲੈਣੇ ਨੇ?”

ਇਹ ਆਖਦਾ ਹੋਇਆ ਉਹ ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਗਿਆ ਕਿ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਕਿਤੇ ਘੁਰਕੇ ਨਾ ਪਰ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਘੁਰਕ ਕੇ ਨਾ ਪਿਆ, ਬੁਲਾ ਕੇ ਚਿਮਟਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪੈਸੇ ਲੈ ਲਏ।

ਹਾਮਿਦ ਨੇ ਚਿਮਟੇ ਨੂੰ ਇਉਂ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਰੱਖ ਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਬੰਦੂਕ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਆਕੜਦਾ ਹੋਇਆ ਸਾਥੀਆਂ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ।

ਮੋਹਸਿਨ ਨੇ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, “ਹਾਅ ਚਿਮਟਾ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਲੈ ਆਇਐਂ, ਕਮਲਿਆ? ਇਹਨੂੰ ਕੀ ਕਰੇਂਗਾ?”

ਹਾਮਿਦ ਨੇ ਚਿਮਟਾ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, “ਜ਼ਰਾ ਆਪਣਾ ਮਾਸ਼ਕੀ ਤਾਂ ਸੁੱਟ ਕੇ ਵੇਖ! ਸਾਰੀਆਂ ਪੱਸਲੀਆਂ ਨਾ ਚੂਰਾ ਹੋ ਜਾਣ, ਬੱਚੂ ਦੀਆਂ!”

ਮਹਿਮੂਦ—“ਇਹ ਚਿਮਟਾ ਕੋਈ ਖਿਡੌਣਾ ਹੈ?”

ਹਾਮਿਦ—“ਖਿਡੌਣਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਰੱਖ ਲਓ ਤਾਂ ਬੰਦੂਕ ਬਣ ਜੇ, ਹੱਥ 'ਚ ਫੜ ਲਓ, ਜਿਵੇਂ

ਫਕੀਰਾਂ ਦਾ ਚਿਮਟਾ। ਜੇ ਚਾਹਵਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਡੰਡੇ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਲੈ ਸਕਦਾਂ। ਇੱਕੋ ਮਾਰਾਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਭ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਦੀ ਜਾਨ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਖਿਡੌਣੇ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਚਿਮਟੇ ਦਾ ਵਾਲ਼ ਵੀ ਵਿੰਗਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ੇਰ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਚਿਮਟਾ।”

ਸ਼ਮੀ ਬੋਲਿਆ, “ਮੇਰੀ ਡਫਲੀ ਨਾਲ਼ ਵਟਾ ਲੈ। ਦੋ ਆਨਿਆਂ ਦੀ ਹੈ।”

ਹਾਮਿਦ ਨੇ ਡਫਲੀ ਵੱਲ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ਼ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, “ਬੱਸ ਇੱਕ ਚਿਮਟੇ ਦੀ ਨੋਕ ਲਾਓ, ਢੱਪ-ਢੱਪ ਬੋਲਣ ਲੱਗੋ। ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਪਾਣੀ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਬੱਸ, ਖ਼ਤਮ। ਮੇਰਾ ਬਹਾਦਰ ਚਿਮਟਾ ਅੱਗ ਵਿੱਚ, ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ, ਹਨੇਰੀ ਵਿੱਚ, ਤੁਫ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਡਟਿਆ ਰਹੇਗਾ।”

ਹੁਣ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਦੋ ਗੁੱਟ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਮਹਿਮੂਦ, ਮੋਹਸਿਨ, ਨੂਰਾ ਇੱਕ ਪਾਸੇ। ਹਾਮਿਦ ਇੱਕੱਲਾ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ। ਸ਼ਮੀ ਕਿਸੇ ਵੱਲ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਿੱਤਦਾ ਵੇਖੇਗਾ, ਉੱਧਰ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਮੋਹਸਿਨ, ਮਹਿਮੂਦ ਅਤੇ ਨੂਰਾ ਦੋ-ਦੋ ਵਰ੍ਹੇ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਵੀ ਹਾਮਿਦ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਗਏ। ਤਰਕ ਤੇ ਸਚਾਈ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਹਨ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਮਿੱਟੀ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਲੋਹਾ ਜੋਕਿ ਇਸ ਵਕਤ ਫ਼ੌਲਾਦ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮੋਹਸਿਨ ਨੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਹੈ, “ਪਰ ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਭਰ ਸਕਦਾ।”

ਹਾਮਿਦ ਨੇ ਚਿਮਟੇ ਨੂੰ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ, “ਮਾਸ਼ਕੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦਬਕਾ ਮਾਰੂ ਤਾਂ ਭੱਜਿਆ ਪਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਆਵੇਗਾ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਛਿੜਕਣ ਲੱਗੇਗਾ।”

ਮੋਹਸਿਨ ਹਾਰ ਗਿਆ ਪਰ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਗੱਲ ਬਚਾਈ, “ਜੇਕਰ ਬੱਚੂ ਜੀ ਫੜੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹੇ ਫਿਰਨਗੇ ਤਦ ਤਾਂ ਵਕੀਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੀ ਪੈਰੀਂ ਪੈਣਾ ਪਏਗਾ।”

ਹਾਮਿਦ ਇਸ ਠੋਸ ਦਲੀਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦੇ ਸਕਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਇਸ ਨੂੰ ਫੜਨ ਕੌਣ ਆਏਗਾ?”

ਨੂਰਾ ਆਕੜ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਇਹ ਸਿਪਾਹੀ, ਬੰਦੂਕ ਵਾਲ਼ਾ।”

ਹਾਮਿਦ ਨੇ ਮੂੰਹ ਚਿੜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਇਹ ਵਿਚਾਰਾ ਇਸ ਰੁਸਤਮੇ-ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਫੜੇਗਾ? ਚੰਗਾ ਆ, ਹੁਣੇ ਘੋਲ ਹੋ ਜਾਏ। ਇਸ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵੇਖ ਕੇ ਭੱਜ ਜਾਊਗਾ। ਫੜਨਾ ਕੀ ਹੈ, ਵਿਚਾਰੇ ਨੇ।”

ਮੋਹਸਿਨ ਨੇ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਚੋਟ ਕੀਤੀ, “ਤੇਰੇ ਚਿਮਟੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਰੋਜ਼ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸੜੇਗਾ।”

ਹਾਮਿਦ ਕੋਲ਼ ਜਵਾਬ ਤਿਆਰ ਸੀ, “ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਬਹਾਦਰ ਹੀ ਕੁੱਦਦੇ ਨੇ, ਜਨਾਬ! ਤੇਰੇ ਆਹ ਵਕੀਲ, ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ਮਾਸ਼ਕੀ ਡਰਪੋਕ ਨੇ। ਸਭ ਘਰਾਂ ’ਚ ਵੜ ਜਾਣਗੇ। ਅੱਗ ’ਚ ਭੁੰਜੇ ਹੀ ਪਿਆ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਵਕੀਲ ਸਾਹਿਬ ਕੁਰਸੀ ’ਤੇ ਬੈਠਣਗੇ।”

ਹਾਮਿਦ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਨਾ ਸੁੱਝਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਢਕੌਂਸਲਾ ਮਾਰਿਆ, “ਮੇਰਾ ਚਿਮਟਾ ਰਸੋਈ ’ਚ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਵਕੀਲ ਸਾਹਿਬ ਕੁਰਸੀ ’ਤੇ ਬੈਠਣਗੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਮਾਰੇਗਾ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਨੂੰਨ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਵਾੜ ਦੇਵੇਗਾ।”

ਗੱਲ ਬਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਕਨੂੰਨ ਨੂੰ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਵਾੜਨ ਵਾਲ਼ੀ ਗੱਲ ਜੰਮ ਗਈ। ਅਜਿਹੀ ਜੰਮੀ ਕਿ ਤਿੰਨੇ ਸੂਰਮੇ ਦੇਖਦੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਹਾਮਿਦ ਨੇ ਮੈਦਾਨ ਜਿੱਤ ਲਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਚਿਮਟਾ ਰੁਸਤਮੇ-ਹਿੰਦ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਸ

ਗੱਲੋਂ ਮੋਹਸਿਨ, ਮਹਿਮੂਦ, ਨੂਰਾ, ਸ਼ਮੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਸੁਲ੍ਹਾ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੈਅ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ, ਮੋਹਸਿਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਜ਼ਰਾ ਆਪਣਾ ਚਿਮਟਾ ਵਿਖਾ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਵੇਖੀਏ, ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਮਾਸ਼ਕੀ ਵੇਖ ਲੈ।”

ਮਹਿਮੂਦ ਤੇ ਨੂਰੇ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਖਿਡੌਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ।

ਹਾਮਿਦ ਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਚਿਮਟਾ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਟੋਹਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖਿਡੌਣੇ ਹਾਮਿਦ ਨੇ ਵੇਖੇ। ਕਿੱਡੇ ਸੋਹਣੇ ਖਿਡੌਣੇ ਹਨ!

ਹਾਮਿਦ ਨੇ ਹਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹੰਝੂ ਪੂੰਝੇ, “ਮੈਂ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਚਿੜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੱਚੀਂ, ਹਾਅ ਲੋਹੇ ਦਾ ਚਿਮਟਾ ਇਹਨਾਂ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਦਾ ਭਲਾ ਕੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੇਗਾ; ਲੱਗਦੈ, ਹੁਣੇ ਬੋਲੇ ਕਿ ਬੋਲੇ।”

ਪਰ ਮੋਹਸਿਨ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦਿਲਾਸੇ ਨਾਲ਼ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਈ। ਚਿਮਟੇ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਵਾਹਵਾ ਜੰਮ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੋਹਸਿਨ : “ਕੀ ਇਹਨਾਂ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਅਸੀਸ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ?”

ਮਹਿਮੂਦ : “ਅਸੀਸ ਭਾਲ਼ਦੈ, ਜੁੱਤੀਆਂ ਨਾ ਪੈਣ!” ਅੰਮਾ ਜ਼ਰੂਰ ਆਖੇਗੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਹਾਅ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਖਿਡੌਣੇ ਹੀ ਲੱਭੇ?”

ਹਾਮਿਦ ਨੂੰ ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਪਿਆ ਕਿ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਾਂ ਏਨੀ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿੰਨੀ ਦਾਦੀ ਚਿਮਟੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ। ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਮਹਿਮੂਦ ਨੂੰ ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ। ਉਸ ਦੇ ਅੱਬਾ ਨੇ ਕੇਲੇ ਖਾਣ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ। ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਹਾਮਿਦ ਨੂੰ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਬਾਕੀ ਮਿੱਤਰ ਮੂੰਹ ਵੇਖਦੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਇਹ ਉਸ ਚਿਮਟੇ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਸੀ।

ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹਲਚਲ ਮੱਚ ਗਈ। ਮੇਲੇ ਵਾਲ਼ੇ ਆ ਗਏ। ਮੋਹਸਿਨ ਦੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਨੇ ਨੱਠ ਕੇ ਮਾਸ਼ਕੀ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਖੋਹ ਲਿਆ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਭੜਕੀ ਮਾਸ਼ਕੀ ਸਾਹਿਬ ਹੇਠਾਂ ਡਿਗ ਪਏ ਤੇ ਸੁਰਗਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਏ। ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਭੈਣ-ਭਾਈ ਵਿੱਚ ਕੁੱਟ-ਮਾਰ ਹੋਈ। ਦੋਵੇਂ ਦੱਬ ਕੇ ਰੋਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅੰਮਾ ਰੌਲਾ ਸੁਣ ਕੇ ਖਿੜੀ ਤੇ ਉੱਤੇ ਦੋ-ਦੋ ਥੱਪੜ ਹੋਰ ਲਾਏ। ਮੀਆਂ ਨੂਰੇ ਦੇ ਵਕੀਲ ਦਾ ਅੰਤ ਉਸ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਜ਼ਰਾ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ਼ ਹੋਇਆ। ਵਕੀਲ ਭੁੰਜੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਦਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਖੂੰਟੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਉੱਤੇ ਲੱਕੜੀ ਦੀ ਫੱਟੀ ਰੱਖੀ ਗਈ। ਫੱਟੀ ਉੱਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਗਲੀਚਾ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਵਕੀਲ ਸਾਹਿਬ ਰਾਜਾ ਭੋਜ ਵਾਂਗ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜੇ। ਨੂਰੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਖਾ ਝੱਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪੱਖੇ ਦੀ ਹਵਾ ਨਾਲ ਕਿ ਪੱਖੇ ਦੇ ਵਜ਼ਨ ਨਾਲ਼ ਵਕੀਲ ਸਾਹਿਬ ਪਟੱਕ ਹੇਠਾਂ ਆ ਡਿਗੇ। ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ-ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ਼ ਮਾਤਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਵਕੀਲ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਕੂੜੇ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਬਾਕੀ ਰਿਹਾ ਮਹਿਮੂਦ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਝੱਟ-ਪੱਟ ਪਿੰਡ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਦਾ ਚਾਰਜ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਪਰ ਸਿਪਾਹੀ ਕੋਈ ਆਮ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਪੈਦਲ ਤੁਰਦਾ। ਇੱਕ ਟੋਕਰੀ ਆਈ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਲਾਲ਼ ਰੰਗ ਦੇ ਫਟੇ-ਪੁਰਾਣੇ ਕੱਪੜੇ ਵਿਛਾ ਕੇ ਪਾਲਕੀ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਿਪਾਹੀ ਸਾਹਿਬ ਅਰਾਮ ਨਾਲ਼ ਲੇਟੇ। ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਟੋਕਰੀ ਚੁੱਕੀ ਤੇ ਬੂਹੇ ਦੁਆਲੇ ਚੱਕਰ ਕੱਟਣ ਲੱਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਸਿਪਾਹੀ

ਵੱਲੋਂ “ਛੋਣ ਵਾਲਿਓ ਜਾਗਦੇ ਰਹੋ!” ਆਖਦੇ ਨਾਲ਼ ਟੁਰੇ। ਪਰ ਰਾਤ ਤਾਂ ਹਨੇਰੀ ਹੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮਹਿਮੂਦ ਨੂੰ ਠੋਕਰ ਲੱਗ ਗਈ। ਟੋਕਰੀ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਡਿਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪਣੀ ਬੰਦੂਕ ਸਮੇਤ ਡਿਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੱਤ ਵਿੱਚ ਵਿਗਾੜ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਹਾਮਿਦ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣੋ। ਅਮੀਨਾ ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਦੌੜੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੋਦੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਚਿਮਟਾ ਦੇਖ ਕੇ ਤੁਭਕੀ।

“ਇਹ ਚਿਮਟਾ ਕਿੱਥੋਂ ਸੀ?”

“ਮੈਂ ਮੁੱਲ ਲਿਆ।”

“ਕਿੰਨੇ ਦਾ?”

“ਤਿੰਨ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ।”

ਅਮੀਨਾ ਨੇ ਦੁਹੱਥੜ ਮਾਰਿਆ, “ਇਹ ਕਿਹਾ ਬੇਸਮਝ ਮੁੰਡਾ ਹੈ! ਦੁਪਹਿਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਨਾ ਕੁਝ ਖਾਧਾ, ਨਾ ਪੀਤਾ। ਲਿਆਇਆ ਕੀ? ਚਿਮਟਾ? ਸਾਰੇ ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਨਾ ਲੱਭੀ, ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਲੋਹੇ ਦਾ ਚਿਮਟਾ ਲੈ ਆਇਐ।”

ਹਾਮਿਦ ਨੇ ਮੁਜਰਮਾਂ ਵਾਂਗ ਕਿਹਾ, “ਤੇਰੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਤਵੇ ਨਾਲ਼ ਸੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸੀ ਨਾ, ਇਸੇ ਲਈ ਮੈਂ ਇਹ ਲੈ ਲਿਆ।”

ਬੁੱਢੀ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਸਨੇਹ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਨੇਹ ਵੀ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜੋ ਉੱਛਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਦਰਦ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਖਿੰਡਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਮੂਕ ਸਨੇਹ। ਬੱਚੇ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਤਿਆਗ, ਕਿੰਨੀ ਸਦਭਾਵਨਾ ਤੇ ਕਿੰਨੀ ਸਮਝ! ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਖਿਡੌਣੇ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਮਿਠਿਆਈ ਖਾਂਦੇ ਵੇਖ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਮਨ ਕਿੰਨਾ ਲਲਚਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ! ਏਨਾ ਸਬਰ ਇਸ ਕੋਲੋਂ ਹੋਇਆ ਕਿਵੇਂ? ਉੱਥੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੁੱਢੀ ਦਾਦੀ ਯਾਦ ਰਹੀ। ਅਮੀਨਾ ਦਾ ਦਿਲ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ਼ ਭਰ ਗਿਆ।

ਹੁਣ ਇੱਕ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਹੋਈ। ਹਾਮਿਦ ਦੇ ਇਸ ਚਿਮਟੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਅਨੋਖੀ, “ਬੱਚੇ ਹਾਮਿਦ ਨੇ ਬੁੱਢੇ ਹਾਮਿਦ ਦਾ ਪਾਰਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਬੁੱਢੀ ਅਮੀਨਾ ਬੱਚੀ ਅਮੀਨਾ ਬਣ ਗਈ। (ਬੱਚਾ ਹਾਮਿਦ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਵੱਡਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਬੁੱਢੀ ਦਾਦੀ ਜਿਵੇਂ ਬੱਚੀ ਬਣ ਗਈ) ਉਹ ਰੋਣ ਲੱਗੀ। ਝੋਲੀ ਫੈਲਾ ਕੇ ਹਾਮਿਦ ਨੂੰ ਦੁਆਵਾਂ ਦਿੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੰਝੂਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਤੁਪਕੇ ਹੇਠਾਂ ਡਿਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਾਮਿਦ ਇਸ ਦਾ ਭੇਤ ਕੀ ਸਮਝਦਾ?

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ:1 ਬਹੁਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:-

1. ਈਦ ਕਿੰਨੇ ਰੋਜ਼ਿਆਂ ਬਾਅਦ ਆਈ ਸੀ?
ਵੀਹ, ਤੀਹ, ਪੰਦਰਾਂ ।
2. ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਿਹੜਾ ਤਿਉਹਾਰ ਧੂਮ-ਧਾਮ ਨਾਲ਼ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ।
ਦਿਵਾਲੀ, ਕ੍ਰਿਸਮਿਸ, ਈਦ

3. ਹਾਮਿਦ ਨੇ ਦਾਦੀ ਲਈ ਕੀ ਖਰੀਦਿਆ?
ਖਿਡੌਣੇ, ਮਿਠਿਆਈ, ਚਿਮਟਾ
4. ਦਾਦੀ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਸੀ?
ਸ਼ਬੀਨਾ, ਰਵੀਨਾ, ਅਮੀਨਾ
5. ਹਾਮਿਦ ਨੇ ਚਿਮਟਾ ਕਿੰਨੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਖਰੀਦਿਆ ਸੀ?
ਤਿੰਨ, ਪੰਜ, ਦਸ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ:2 ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :-

1. ਬੀਦ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਹੈ?
2. ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਿੱਥੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ?
3. ਅਮੀਨਾ ਕਿਉਂ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ?
4. ਹਾਮਿਦ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ?
5. ਦਾਦੀ ਹਾਮਿਦ ਨੂੰ ਦੁਆਵਾਂ ਕਿਉਂ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ :3 ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :-

1. ਬੀਦ ਦੇ ਦਿਨ ਅਮੀਨਾ ਕਿਉਂ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ?
2. ਮਹਿਮੂਦ, ਮੋਹਸਿਨ, ਨੂਰੇ ਤੇ ਸ਼ਮੀ ਨੇ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਖਿਡੌਣੇ ਖਰੀਦੇ?
3. ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹਾਮਿਦ ਨੂੰ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਉਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ?
4. ਹਾਮਿਦ ਨੇ ਚਿਮਟਾ ਕਿਉਂ ਖਰੀਦਿਆ?
5. ਅਮੀਨਾ ਚਿਮਟੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋਈ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ :4 ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :-

ਸ਼ਬਦ	-	ਵਾਕ
ਮਾੜਚੂ	-	ਹਾਮਿਦ ਮਾੜਚੂ ਜਿਹਾ ਦਿਸਦਾ ਸੀ।
ਬੇੜਾ ਪਾਰ ਕਰਨਾ	-	
ਤਸੱਲੀ ਦੇਣਾ	-	
ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰਨਾ	-	
ਤਿਆਗ	-	
ਸਬਰ	-	

ਪ੍ਰਸ਼ਨ:5 ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ:

ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਬੂਹਾ		
ਖਾਹਸ਼		
ਚੁਫੇਰੇ		
ਦਿਲਾਸਾ		
ਧਾਵਾ		
ਗੁੰਮ		

ਪ੍ਰਸ਼ਨ :6 ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

ਮਿਠਿਆਈਆਂ, ਡਫਲੀ, ਹਲਚਲ, ਨਿੰਦਿਆ, ਮਜ਼ਾਕ ।

1. ਹਾਮਿਦ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਦੀ ———ਕਰਦਾ ਹੈ।
2. ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼———ਹੈ।
3. ਤਿਉਹਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਲੋਕ ———ਖ਼ਰੀਦਦੇ ਹਨ।
4. ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਖਿਡੌਣੇ ਮੇਰੀ———ਨਾਲ ਵਟਾ ਲੈ।
5. ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ———ਮੱਚ ਗਈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ :7 ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

ਨਰਮ	-	ਸਖ਼ਤ
ਪਸੰਦ	-	
ਖੁਸ਼ੀ	-	
ਅਮੀਰ	-	
ਪਿਆਰ	-	
ਹਾਰਨਾ	-	

ਪ੍ਰਸ਼ਨ :8 ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਲਕੀਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖੋ :

ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁੜਾਂਗਾ।

ਕਦੀ ਸਾਰੇ ਭੱਜ ਕੇ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ।

ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਹਾਮਿਦ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਆਕੜਦਾ ਹੋਇਆ ਸਾਥੀਆਂ ਕੋਲ ਗਿਆ।

ਲਕੀਰੇ ਸ਼ਬਦ ਕਿਰਿਆ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਕਿਰਿਆ-ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕਿਰਿਆ- ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ‘ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ’, ‘ਅੱਗੇ’, ‘ਆਰਾਮ ਨਾਲ਼’ ਅਤੇ ‘ਆਕੜਦਾ ਹੋਇਆ’ ਸ਼ਬਦ ਕਿਰਿਆ- ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : 9 ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ :

ਵਿਸ਼ਾ-ਅਧਿਆਪਕ ਪਾਠ ਨਾਲ਼ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਰ ਵਿਆਕਰਨ ਵੀ ਨਾਲ਼-ਨਾਲ਼ ਕਰਵਾਏਗਾ।

ਡਾ. ਏ. ਪੀ. ਜੇ. ਅਬਦੁਲ ਕਲਾਮ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ-ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਗਿਆਨੀ ਡਾ. ਏ. ਪੀ. ਜੇ. ਅਬਦੁਲ ਕਲਾਮ ਦਾ ਜਨਮ 15 ਅਕਤੂਬਰ, 1931 ਨੂੰ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੀਰਥ-ਅਸਥਾਨ ਰਾਮੇਸ਼ਵਰਮ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਂ ਅਵੁਲ ਪਾਕਿਰ ਜੈਨੁਲ ਆਬਦੀਨ ਅਬਦੁਲ ਕਲਾਮ ਸੀ। ਇਸ ਲੰਮੇ ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਵੁਲ ਉਸ ਦੇ ਪੜਦਾਦੇ, ਪਾਕਿਰ ਦਾਦੇ ਅਤੇ ਜੈਨੁਲ ਆਬਦੀਨ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚੋਂ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਨ ਵਾਲੇ ਮਲਾਹਾਂ ਲਈ ਬੇੜੀਆਂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਕਿਰਾਏ ਉੱਤੇ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਕਲਾਮ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ ਆਸ਼ੀਅੰਮਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਭੈਣ ਤੇ ਤਿੰਨ ਭਰਾ ਹੋਰ ਸਨ।

ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕਲਾਮ ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਬੱਚਾ ਸੀ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਸ਼ਮਸਦੀਨ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਵੰਡਣ ਤੇ ਵੇਚਣ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦਾ। ਦਸਵੀਂ ਉਸ ਨੇ ਰਾਮਾਨਾਥਾਪੁਰਮ ਦੇ 'ਸ਼ਵਾਰਟਜ਼ ਹਾਈ ਸਕੂਲ' ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇੰਟਰ ਮੀਡੀਏਟ ਤਰਿਚਨਾਪਲੀ ਦੇ ਸੇਂਟ ਜੋਸਫ ਕਾਲਜ ਤੋਂ। ਉੱਥੋਂ ਹੀ 1950 ਤੋਂ 1954 ਤੱਕ ਉਸ ਨੇ ਬੀ. ਐੱਸ-ਸੀ. ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਪਿਤਾ ਕੋਲ ਅੱਗੇ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਵਿਆਹੀ ਭੈਣ ਜ਼ੋਹਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਜਲਾਲਦੀਨ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਅਗਲੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਬੀੜਾ ਉਠਾਇਆ। ਕਲਾਮ 'ਮਦਰਾਸ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ ਆਫ ਤਕਨਾਲੋਜੀ' ਵਿੱਚ 'ਐਰੋਨਾਟਿਕ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ' ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲੱਗਾ।

ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਵਜੋਂ ਕਲਾਮ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਚਾਰ ਜਮਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨੀਵੀਂ ਉਡਾਣ ਵਾਲੇ ਲੜਾਕੂ ਜਹਾਜ਼ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਦਾ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਕੋਲ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਰੱਦ ਕਰਕੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਸਾਰੇ ਸਾਥੀ ਘਬਰਾ ਗਏ। ਇੰਝ ਨਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਕਲਾਮ ਦਾ ਵਜ਼ੀਫ਼ਾ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਕਲਾਮ ਫਿਰ ਵੀ ਨਾ ਘਬਰਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਕੱਲੇ ਨੇ ਹੀ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਨਵਾਂ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਕਰ ਕੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸ਼੍ਰੀਨਿਵਾਸਨ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਜਿੱਤ ਲਿਆ।

ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਦਾ ਡਿਪਲੋਮਾ ਲੈ ਕੇ 1957 ਵਿੱਚ ਕਲਾਮ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਐਰੋਨਾਟਿਕਸ, ਬੰਗਲੌਰ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇੱਥੇ ਮਿਲੀਆਂ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਬੜੀ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਫਿਰ ਜਦੋਂ 'ਇੰਡੀਅਨ ਕਮੇਟੀ ਫਾਰ ਸਪੇਸ ਰਿਸਰਚ' ਬਣੀ ਤਾਂ ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਨੇ ਕਲਾਮ ਨੂੰ ਸਪੇਸ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਉੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਾਰਤੀ ਸਾਇੰਸਦਾਨ 'ਵਿਕਰਮ ਸਾਰਾਭਾਈ' ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ।

ਸਾਰਾਭਾਈ ਕਲਾਮ ਤੋਂ ਬੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ 'ਨਾਸਾ' (ਨੈਸ਼ਨਲ ਐਰੋਨਾਟਿਕਸ ਐਂਡ ਸਪੇਸ ਐਡਮਿਨਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ) ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। 'ਨਾਸਾ' ਦੀ ਇੱਕ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਪੇਂਟਿੰਗ ਵੇਖੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਰਾਕਟਾਂ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਪੇਂਟਿੰਗ ਨੇ ਕਲਾਮ ਦੇ ਦਿਲ-ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਰਾਕਟ- ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਦੇ ਸੁਫਨੇ

ਜਗਾ ਦਿੱਤੇ। ਹਾਲਾਤ ਵੀ ਉਸ ਲਈ ਸਾਜ਼ਗਾਰ ਸਾਬਤ ਹੋਏ। 1962 ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ 'ਬੁੰਬਾ' ਦਾ ਰਾਕਟ ਲਾਂਚਿੰਗ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਵੰਬਰ, 1963 ਵਿੱਚ ਕਲਾਮ ਦੇਸ਼ ਪਰਤਿਆ। 1969 ਵਿੱਚ 'ਇੰਡੀਅਨ ਕਮੇਟੀ ਫਾਰ ਸਪੇਸ ਰਿਸਰਚ' ਦੀ ਥਾਂ ਬਣੀ 'ਇਸਰੋ' ਨੇ ਲੈ ਲਈ। ਕਲਾਮ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟਾਂ ਦਾ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਉੱਥੇ 1982 ਤੱਕ ਰਹੇ ਅਤੇ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸੀ 'ਸੈਟੇਲਾਈਟ ਲਾਂਚ ਵਹੀਕਲ' (ਐੱਸ. ਐੱਲ. ਵੀ.) ਦਾ ਡਿਜ਼ਾਈਨ। 10 ਲੱਖ ਪੁਰਜ਼ਿਆਂ ਵਾਲੇ ਇਸ ਰਾਕਟ ਲਾਂਚਰ ਦੇ ਪੁਰਜ਼ੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕਰਨੇ, ਬਣਾਉਣੇ ਅਤੇ ਅਸੈਂਬਲ ਕਰਨੇ ਸਨ। ਇਸ ਦੀ ਸਫਲ ਪਰਖ ਬਰੇਲੀ ਦੇ ਏਅਰ ਫੋਰਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਸੁਖੋਈ-16 ਜੈੱਟ ਜਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ।

1974 ਵਿੱਚ 'ਸੈਟੋਰ' ਰਾਕਟ ਦੀ ਪਰਖ ਹੋਈ। ਐੱਸ. ਐੱਲ. ਵੀ. ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਟੈਸਟ - ਉਡਾਰੀ 10 ਅਗਸਤ, 1979 ਨੂੰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜੋ ਅਸਫਲ ਰਹੀ। ਕਲਾਮ ਉਦਾਸ ਤਾਂ ਹੋਇਆ ਪਰ ਨਿਰਾਸ ਨਹੀਂ। ਅੰਤ 18 ਜੁਲਾਈ, 1980 ਨੂੰ ਉਹ ਐੱਸ ਐੱਲ ਵੀ ਨਾਲ ਰੋਹਣੀ ਉਪ-ਗ੍ਰਹਿ ਲਾਂਚ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ। ਐੱਸ. ਐੱਲ. ਵੀ. ਦੀ ਅਗਲੀ ਸਫਲ ਉਡਾਣ 31 ਮਈ, 1981 ਨੂੰ ਹੋਈ। ਫਿਰ ਇਸ ਵਾਹਨ ਦੇ ਸੋਧੇ ਹੋਏ ਵਿਕਸਿਤ ਰੂਪਾਂ ਉਤੇ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਏ. ਐੱਸ. ਐੱਲ. ਵੀ. ਤੋਂ ਜੀ. ਐੱਸ. ਐੱਲ. ਵੀ. ਤੱਕ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਆਪ 'ਡਿਫੈਂਸ ਰਿਸਰਚ ਐਂਡ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਆਰਗੇਨਾਈਜ਼ੇਸ਼ਨ' ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ। 26 ਜਨਵਰੀ, 1981 ਨੂੰ ਆਪ ਨੂੰ 'ਪਦਮ ਭੂਸ਼ਣ' ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਅਪਰੈਲ, 1982 ਵਿੱਚ ਡਾ. ਕਲਾਮ ਨੂੰ ਡੀ. ਆਰ. ਡੀ. ਲੈਬ. ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦਾ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇੱਥੇ ਉਸ ਨੇ 'ਗਾਈਡਡ ਮਿਜ਼ਾਈਲ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ' ਉਲੀਕਿਆ। ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਅਕਾਸ਼, ਛੋਟੀ ਰੇਂਜ, ਮੀਡੀਅਮ ਰੇਂਜ, ਵੱਡੀ ਰੇਂਜ, ਸਧਾਰਨ ਤੇ ਹਲਕੇ ਯੁੱਧ- ਅਸਤਰ, ਭਾਰੀ ਤੇ ਐਟਮੀ ਅਸਤਰ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਮਿਜ਼ਾਈਲਾਂ ਦੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਤੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦਾ ਕੰਮ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਟੈਕਨੀਕਲ ਕੋਰ ਵਹੀਕਲ ਨੂੰ 'ਤ੍ਰਿਸ਼ੂਲ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ, ਟੈਂਕ ਤੋੜਨ ਵਾਲੀ ਮਿਜ਼ਾਈਲ ਨੂੰ 'ਨਾਗ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ, ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਧਰਤੀ ਤੱਕ ਮਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਿਜ਼ਾਈਲ ਨੂੰ 'ਪ੍ਰਿਥਵੀ' ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਅਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਿਜ਼ਾਈਲ ਨੂੰ 'ਆਕਾਸ਼' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਡਲ ਬਣਾਏ ਗਏ। 'ਅਗਨੀ ਮਿਜ਼ਾਈਲ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਹਰ ਮਾਡਲ ਤੇ ਕਿਸਮ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਇਨਚਾਰਜ ਥਾਪ ਕੇ ਸਮੁੱਚੇ ਤਾਲ-ਮੇਲ, ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਡਾ. ਕਲਾਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖੀ।

ਮਿਜ਼ਾਈਲਾਂ ਦੇ ਲੰਮੇ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਯੋਗਿਕ ਪਰਖ 'ਡੈਵਿਲ' ਮਿਜ਼ਾਈਲ ਨਾਲ 1984 ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਤੰਬਰ, 1985 ਵਿੱਚ 'ਤ੍ਰਿਸ਼ੂਲ' ਦੀ ਸਫਲ ਪਰਖ ਹੋਈ। 1988 ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ 'ਪ੍ਰਿਥਵੀ' ਮਾਡਲ ਦੀ ਸਫਲ ਪਰਖ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੀ ਰੇਂਜ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਸੀ। 1989 ਵਿੱਚ 'ਅਗਨੀ' ਨਾਂ ਦੀ 'ਰੀਐਂਟਰੀ ਮਿਜ਼ਾਈਲ' ਦਾਗ ਕੇ ਪਰਖੀ ਗਈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ 'ਮਿਜ਼ਾਈਲ ਮੈਨ' ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ ਕਲਾਮ ਨੂੰ 1990 ਵਿੱਚ 'ਪਦਮ ਵਿਭੂਸ਼ਣ' ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਾਦਵਪੁਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੇ ਆਈ. ਆਈ. ਟੀ. ਬੰਬਈ (ਮੁੰਬਈ) ਨੇ ਡਾ. ਕਲਾਮ ਨੂੰ ਆਨਰੇਰੀ ਡੀ. ਐੱਸ-ਸੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਉਪਰੰਤ ਕਲਾਮ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਐਟਮੀ ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਨੂੰ ਅੱਗੇ

ਤੋਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ 1998 ਦੇ ਪੋਖਰਾਨ ਵਿਸਫੋਟਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ 1997 ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਭਾਰਤ ਰਤਨ' ਨਾਂ ਦੇ ਸਰਬ-ਉੱਚ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਅਲੰਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਸਿਖਰ 2002 ਵਿੱਚ ਡਾ. ਕਲਾਮ ਨੇ ਉਦੋਂ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਗਿਆਰ੍ਹਵਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਪੂਰੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਿਹਨਤ, ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਤੇ ਸਾਦਗੀ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ।

2007 ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਛੱਡ ਕੇ ਉਹ ਵਿਗਿਆਨੀ, ਚਿੰਤਕ ਤੇ ਪ੍ਰੋਨਾਜਨਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਜੋਂ ਬੱਚਿਆਂ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ, ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਸਭ ਦਾ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਗਰਮ ਹੋ ਗਏ। 27 ਜੁਲਾਈ, 2015 ਨੂੰ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਗੁਹਾਟੀ ਤੇ ਗੁਹਾਟੀ ਤੋਂ ਸ਼ਿਲਾਂਗ ਪਹੁੰਚੇ। ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸਿੱਖਿਆ-ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਭਾਸ਼ਣ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਅਚਾਨਕ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਬੀਅਤ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ। ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ 'ਫਸਟ ਏਡ' ਤੇ ਡਾਕਟਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਡਾ. ਕਲਾਮ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਸਲਾਮ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਲੈ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਅਣਹੋਣੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਅਕਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਬੁਲੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਮਹਾਨ ਵਿਗਿਆਨੀ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਯਾਦ ਰੱਖਣਗੇ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਧਾਰਨ ਤੋਂ ਅਸਧਾਰਨ ਬਣੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਨਾਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ:1. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:

- (ੳ) ਅਬਦੁਲ ਕਲਾਮ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਂ ਕੀ ਸੀ?
- (ਅ) ਡਾ. ਕਲਾਮ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਹੋਇਆ?
- (ੲ) ਡਾ. ਕਲਾਮ ਦੀ ਉਚੇਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਕਿਸ ਨੇ ਉਠਾਈ?
- (ਸ) ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਕਲਾਮ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਮਿਲਿਆ?
- (ਹ) ਤ੍ਰਿਸ਼ੂਲ ਦੀ ਸਫਲ ਪਰਖ ਕਦੋਂ ਹੋਈ?
- (ਕ) ਡਾ. ਕਲਾਮ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੀ ਸਿਖਰ ਕਿਹੜੀ ਸੀ?
- (ਖ) ਡਾ. ਕਲਾਮ ਜੀ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਕਿਵੇਂ ਨਿਭਾਈ?
- (ਗ) ਡਾ. ਕਲਾਮ ਕਿਸ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ: 2. ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਦਿਓ:

- (ੳ) ਡਾ. ਕਲਾਮ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਸੀ?
- (ਅ) ਡਾ. ਕਲਾਮ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ?
- (ੲ) ਡਾ. ਕਲਾਮ ਨੇ ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ?
- (ਸ) ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਨੇ ਡਾ. ਕਲਾਮ ਦੇ ਦਿਲ-ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਰਾਕਟ -ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਜਗਾਏ?

(ਹ) ਡਾ. ਕਲਾਮ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲੇ?

(ਕ) ਡਾ. ਕਲਾਮ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਹੋਇਆ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ :3 ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ:

ਮਲਾਹ, ਬੀੜਾ ਉਠਾਉਣਾ, ਵਜ਼ੀਫ਼ਾ, ਸਿਖਲਾਈ, ਮਿਜ਼ਾਈਲ, ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ, ਅਣਹੋਣੀ, ਅਸਧਾਰਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ :4 ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਪ੍ਰਸਿੱਧ		-
ਅਗਵਾਈ		
ਪਰਖ		
ਨਿਰਮਾਣ		
ਪ੍ਰਾਪਤੀ		
ਅਚਾਨਕ		

ਪ੍ਰਸ਼ਨ:5 ਸ਼ੁੱਧ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖੋ :

ਪਰਮੁੱਖ, ਪੁਰਜੇ, ਸਥਾਪਤ, ਸਖਸ਼ੀਅਤ, ਗਿਆਰਵਾਂ, ਭਾਸ਼ਨ

ਅਸੀਂ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਾਂ

ਪੰਦਰਾਂ ਅਗਸਤ ਤੇ ਛੱਬੀ ਜਨਵਰੀ, ਜਿਵੇਂ ਮਨਾਈਦੇ,
 ਦਿਨ ਹੋਰ ਵੀ ਖ਼ਾਸ ਨੇ, ਭੁੱਲਣੇ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੇ।
 ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿਆਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ, ਆਓ ਸੀਸ ਝੁਕਾਉਂਦੇ ਹਾਂ,
 ਮਈ ਮਹੀਨੇ ਮਾਂ -ਦਿਵਸ, ਬੱਚਿਓ! ਅਸੀਂ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।
 ਚੌਦਾਂ ਨਵੰਬਰ; ਬਾਲ-ਦਿਵਸ, ਬੱਚਿਓ! ਖੁਸ਼ੀ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ,
 ਚਾਚਾ ਨਹਿਰੂ ਦਾ ਜਨਮ-ਦਿਨ, ਇਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।
 ਕਰਦੇ ਸੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ਼ ਪਿਆਰ, ਪਿਆਰ ਦਾ ਮੁੱਲ ਚੁਕਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।
 ਚੌਦਾਂ ਨਵੰਬਰ ਬਾਲ-ਦਿਵਸ, ਬੱਚਿਓ! ਅਸੀਂ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।
 ਪੰਜ ਸਤੰਬਰ ਅਧਿਆਪਕ-ਦਿਵਸ ਨੂੰ, ਰੱਖਣਾ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਯਾਦ ਸਦਾ,
 ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਕਰਦੇ, ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਸਤਿਕਾਰ ਸਦਾ।
 ਡਾਕਟਰ ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਜੀ ਨੂੰ, ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।
 ਪੰਜ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਅਧਿਆਪਕ-ਦਿਵਸ, ਬੱਚਿਓ! ਅਸੀਂ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।
 ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਹਨ, ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਇਨਸਾਨ ਦੇ,
 ਟੀ.ਵੀ., ਕੰਪਿਊਟਰ, ਮੋਬਾਈਲ, ਸਾਰੇ; ਤੋਹਫ਼ੇ ਨੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ।
 ਨਵੀਂਆਂ-ਨਵੀਂਆਂ ਖੋਜਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ, ਸਭ ਨੂੰ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।
 ਅਠਾਈ ਫ਼ਰਵਰੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਗਿਆਨ-ਦਿਵਸ, ਬੱਚਿਓ! ਅਸੀਂ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।
 ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਲੋੜ ਹੈ ਹੁੰਦੀ, ਸਾਫ਼ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀ,
 ਇਕੱਲਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਇਹ ਗੱਲ ਹੈ ਸਾਂਝੇ ਉਪਰਾਲੇ ਦੀ।
 ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਰਲ਼-ਮਿਲ਼ ਰੁੱਖ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।
 ਪੰਜ ਜੂਨ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਿਵਸ, ਬੱਚਿਓ! ਅਸੀਂ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।
 ਕਲਪਨਾ ਚਾਵਲਾ, ਮਦਰ ਟੈਰੇਸਾ, ਜਾਣੂ ਨੇ ਸਭ ਨਾਂਵਾਂ ਦੇ,
 ਜਗ-ਜਣਨੀ ਹੈ ਔਰਤ ਰੱਖਦੀ, ਰੁਤਬੇ ਜੋ ਸਨਮਾਨਾਂ ਦੇ।
 ਦੇ ਕੇ ਹੱਕ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਅਸੀਂ, ਆਪਣਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।
 ਅੱਠ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਮਹਿਲਾ -ਦਿਵਸ, ਬੱਚਿਓ! ਅਸੀਂ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।

ਬਹੁਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (1) ਸਾਡਾ ਅਜ਼ਾਦੀ-ਦਿਵਸ ਕਿਹੜੇ ਦਿਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ?
 (ੳ) ਛੱਬੀ ਜਨਵਰੀ (ਅ) ਦੋ ਅਕਤੂਬਰ
 (ੲ) ਪੰਦਰਾਂ ਅਗਸਤ
- (2) ਛੱਬੀ ਜਨਵਰੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਦਿਨ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ:
 (ੳ) ਗਣਤੰਤਰ-ਦਿਵਸ (ਅ) ਸੁਤੰਤਰਤਾ-ਦਿਵਸ
 (ੲ) ਬਲੀਦਾਨ ਦਿਵਸ
- (3) ਚੌਦਾਂ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਜਨਮ-ਦਿਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:
 (ੳ) ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦਾ (ਅ) ਚਾਚਾ ਨਹਿਰੂ ਜੀ ਦਾ
 (ੲ) ਡਾ. ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਨ ਜੀ ਦਾ
- (4) ਅਧਿਆਪਕ-ਦਿਨ ਕਿਸ ਦਿਨ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?
 (ੳ) ਚੌਦਾਂ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ (ਅ) ਅਠਾਈ ਫ਼ਰਵਰੀ ਨੂੰ
 (ੲ) ਪੰਜ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ
- (5) 5 ਜੂਨ ਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਦਿਵਸ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?
 (ੳ) ਵਿਗਿਆਨ- ਦਿਵਸ (ਅ) ਵਿਸ਼ਵ-ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਿਵਸ
 (ੲ) ਮਹਿਲਾ- ਦਿਵਸ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ :2 ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਮਾਂ-ਦਿਵਸ ਕਿਸ ਮਹੀਨੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ?
- (ਅ) ਅਧਿਆਪਕ-ਦਿਵਸ ਕਿਸ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਦਿਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?
- (ੲ) ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਗਿਆਨ -ਦਿਵਸ ਕਿਸ ਮਿਤੀ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ?
- (ਸ) ਮਹਿਲਾ -ਦਿਵਸ ਕਿਸ ਮਿਤੀ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ?
- (ਹ) ਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਾਢਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖੋ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ :3 ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :

- (ੳ) ਅਸੀਂ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਖ਼ਾਸ ਦਿਨ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਾਂ?
- (ਅ) ਚਾਚਾ ਨਹਿਰੂ ਕੌਣ ਸਨ? ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦੋਂ ਹੋਇਆ?

- (ੲ) ਪੰਜ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਮਨਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦਿਵਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੋ।
- (ਸ) ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਕੀ-ਕੀ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤਾ ਹੈ?
- (ਹ) ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਸਾਫ਼- ਸੁਥਰਾ ਰੱਖਣਾ ਕਿਉਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ :4 ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰੋ :

- (ੳ) ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿਆਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ -----
- (ਅ) -----ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।
- (ੲ) ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਲੋੜ ਹੈ ਹੁੰਦੀ -----
- (ਸ) -----ਵਿਸ਼ਵ-ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਿਵਸ, ਬੱਚਿਓ! ਅਸੀਂ -----
- (ਹ) -----ਜਾਣੂ ਨੇ ਸਭ ਨਾਂਵਾਂ ਦੇ ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ :5 ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

- (ੳ) ਖ਼ਾਸ (ਅ) ਸੀਸ ਝੁਕਾਉਂਦੇ (ੲ) ਵਿਗਿਆਨ
- (ਸ) ਉਪਰਾਲੇ (ਹ) ਰੁਤਬੇ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ :6 ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ :

1. ਜਨਮ-ਦਿਨ   ਜਨਮਦਿਨ   Birthday
2. ਸਤਿਕਾਰ
3. ਰਿਸ਼ਤਾ
4. ਸਾਫ਼
5. ਔਰਤ

ਪਹਿਲ

ਉਸ ਦਰਮਿਆਨੀ ਅਬਾਦੀ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਘਰ ਬੜੇ ਆਧੁਨਿਕ ਢੰਗ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਗਲੀਆਂ - ਨਾਲੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਪੱਕੀਆਂ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ-ਭੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਸਫ਼ਾਈ ਪੱਖੋਂ ਬਹੁਤ ਪਛੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਪਈ ਬਰਸਾਤ ਪਿੰਡਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਸੁਖਾਵੀਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੀਂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੜ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਅੰਤਾਂ ਦੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਇੰਝ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਨਾਲੇ ਵਗਦੇ ਹੋਣ। ਪਿੰਡ ਦਾ ਲਾਂਘਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਕਾਜ-ਠੱਪ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਪਿੰਡ ਵਿਚਲੀਆਂ ਨਾਲੀਆਂ 'ਚ ਫਸਿਆ ਕੂੜਾ-ਕਰਕਟ ਹੀ ਸੀ ਦੂਜਾ ਫਿਰਨੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਪੱਕਾ, ਵੱਡਾ ਨਿਕਾਸੀ ਨਾਲਾ ਵੀ ਮਿੱਟੀ-ਘੋਟੇ, ਕੂੜ ਕਬਾੜ ਤੇ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਲਿਫ਼ਾਫ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਡੱਕਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੀਂਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਨਾ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਉਹ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੀ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਦਿਨ ਖੜੋਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਦੁਰਗੰਧ ਜਿਹੀ ਆਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੁਸੀਬਤ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਆਈ, ਉਹ ਸੀ ਮੱਖੀਆਂ-ਮੱਛਰਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਜੁੜਦੇ ਰਹੇ।

ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਦਿਲਜੀਤ ਬਾਰੂਵੀਂ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇੱਕ ਨਾਮਵਰ ਕਾਲਜ ਵਿੱਚ ਜਾ ਦਾਖਲ ਹੋਈ। ਸਕੂਲ -ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਫੁਟਬਾਲ ਦੀ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਖਿਡਾਰਨ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਇਸ ਖੇਡ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਕਾਰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਕਾਲਜ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇੱਥੇ ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਕਾਲਜ ਦਾ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਹੋਣਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਇੱਥੋਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪਿੰਡ ਆਉਣਾ-ਜਾਣਾ ਔਖਾ ਸੀ। ਦੂਜਾ, ਉਹ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫੁਟਬਾਲ ਵੀ ਖੇਡ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਖੇਡਾਂ ਦੀ ਬਾਕਾਇਦਾ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਆਉਂਦੀ, ਸਭ ਨੂੰ ਮੋਹ -ਮੁਹੱਬਤ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ। ਘਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ-ਕਾਰਾਂ 'ਚ ਹੱਥ ਵਟਾਉਂਦੀ ਤੇ ਛੁੱਟੀ ਕੱਟ ਕੇ ਮੁੜ ਕਾਲਜ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ।

ਦਿਲਜੀਤ ਦੇ ਮਾਤਾ -ਪਿਤਾ ਬੜੇ ਸਾਊ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ, ਮਿਲਾਪੜੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ -ਸੁੱਖ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸਹਾਈ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਘਰ ਦੀ ਖੇਤੀ-ਬਾੜੀ ਵੀ ਸੰਭਾਲਦੇ ਸਨ। ਦਿਲਜੀਤ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਆਪਣੀਆਂ ਵਧੀਆਂ ਘਰੇਲੂ ਜ਼ੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਸੰਭਾਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਦਿਲਜੀਤ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਆਪਣੀ ਉਚੇਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਦਿਲਜੀਤ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਘਰੇਲੂ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਪਲੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਾ -ਪਿਤਾ ਨੇ ਫੁਟਬਾਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖੇਡਣ ਦੇ ਪੂਰੇ ਮੌਕੇ ਦਿੱਤੇ। ਜਿਹੜੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਨੇ ਬਾਰੂਵੀਂ ਜਮਾਤ

ਪਾਸ ਕੀਤੀ, ਉੱਥੇ ਵੀ ਉਹ ਫੁਟਬਾਲ ਖਿਡਾਰਨ ਰਹੀ। ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਕਈ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਖੇਡਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਜਾ ਆਉਂਦੀ। ਚੰਗੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਉਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਦਿਲਜੀਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨਾਲ ਬੜਾ ਮੋਹ ਸੀ ਪਰ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ, ਖਾਸ ਕਰ ਨਾਲੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਉਦਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਨਾਲੀਆਂ 'ਚ ਫਸਿਆ ਕੂੜਾ- ਕਰਕਟ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਠੋਸ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਛਲੀ ਬਰਸਾਤ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦੀ ਕਿ ਨਾਲੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਖਸਤਾ ਹਾਲਤ ਹੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਰੁਕਾਵਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀ ਸੀ। ਦੂਜੇ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਿਕਾਸੀ ਵਾਲਾ ਵੱਡਾ ਨਾਲਾ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਨਿੱਕ - ਸੁੱਕ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਉੱਧਰ ਫੇਰ ਬਰਸਾਤ ਦਾ ਮੌਸਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਹ ਸੋਚਦੀ, ਜੇਕਰ ਨਾਲੇ ਤੇ ਨਾਲੀਆਂ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਹਾਲਾਤ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੇ ਹੀ ਹੋ ਜਾਣੇ ਸਨ। ਲੋਕ ਫੇਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਾਰ ਝੱਲਣਗੇ ਤੇ ਗੰਦਗੀ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਨਗੇ।

ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਸਫ਼ਾਈ ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਅਕਸਰ ਭਾਰੂ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਉੱਥੇ ਤਾਂ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ, ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਪੜ੍ਹੇ -ਲਿਖੇ ਵੀ ਹਨ; ਪਰ ਸਫ਼ਾਈ ਪੱਖੋਂ ਬੜੇ ਅਵੇਸਲੇ ਤੇ ਬੇਧਿਆਨੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਦਾ ਕੂੜਾ- ਕਰਕਟ ਕਿਸੇ ਥਾਂ- ਟਿਕਾਣੇ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦੇ, ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਉਚਿਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ। ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਸੁੱਟਿਆ ਘਰੇਲੂ ਕੂੜਾ ਹਵਾ ਨਾਲ ਉੱਡ ਕੇ ਨਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਫਸਦਾ ਜੋ ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਿਕਾਸੀ 'ਚ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੂੜੇ-ਕਰਕਟ ਨੂੰ ਢੁਕਵੀਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸੁਟਣ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵੀ ਬੜੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਰੜਕਦੀ।

ਦਿਲਜੀਤ ਜਦੋਂ ਇਸ ਹਫ਼ਤੇ ਕਾਲਜ ਤੋਂ ਪਿੰਡ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸੋਚ ਅੰਗੜਾਈ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਦੇਸ 'ਚ ਚੱਲੀ 'ਸੂਫ਼ ਭਾਰਤ' ਮੁਹਿੰਮ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਟੁੰਬ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ, ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇੱਕ ਲਹਿਰ ਹੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਛੋਟੇ -ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਖੂਬ ਚਰਚੇ ਸਨ। ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ ਦੀ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ 'ਚ ਸਾਰੀਆਂ ਜਨਤਿਕ ਥਾਂਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਦਿਲਜੀਤ ਦਾ ਕਾਲਜ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੋਹਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਪੂਰਾ ਦੇਸ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ -ਸੁਥਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਜੁਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪਿੰਡ ਫਿਰ ਕਿਉਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹੇ? ਇਹ ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਦੀ ਉਹ ਘਰ ਆ ਗਈ।

ਸਨਿੱਚਰਵਾਰ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਸਵੇਰ ਐਤਵਾਰ ਦੀ ਸਭ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਿੰਡ 'ਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸਹੇਲੀ 'ਪ੍ਰੀਤ' ਨਾਲ ਵੀ ਫੋਨ 'ਤੇ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉੱਠ ਗਈ। ਨਾ -ਧੋ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਲੇ ਵਾੜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਕਹੀਆਂ ਚੁੱਕ ਲਈਆਂ। ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ “ਪਿਤਾ ਜੀ! ਅੱਜ ਦਾ ਦਿਨ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਨਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕੂੜੇ- ਕਰਕਟ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਵਾਂਗੀ।” ਦਿਲਜੀਤ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਬੋਲੇ, “ਬੇਟਾ ਦਿਲਜੀਤ! ਇਹ ਖਿਆਲ ਤੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਆ ਗਿਆ ? ਤੂੰ ਇੱਕਲੀ ਹੀ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਲਏਂਗੀ?” ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ

ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਦਿਲਜੀਤ ਨੇ ਕਿਹਾ “ਪਿਤਾ ਜੀ, ਪਿਛਲੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਇਹ ਗੱਲ ਘਰ ਕਰੀ ਬੈਠੀ ਹੈ ਕਿ ਵੇਖਣ- ਪਰਖਣ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਸਾਡਾ ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਲੱਗਦੈ ਪਰ ਨਾਲੀਆਂ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਪੱਖੋਂ ਬਹੁਤ ਪਛੜ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਨਾਲੀਆਂ ਤੇ ਬਾਹਰ ਵਾਲ਼ਾ ਨਾਲ਼ਾ ਕੂੜੇ ਨਾਲ਼ ਭਰੇ ਪਏ ਨੇ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਐਤਕੀਂ ਵੀ ਹਾਲਾਤ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਨੇ, ਉੱਪਰੋਂ ਬਰਸਾਤ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਣੀ ਹੈ। ਰਹੀ ਗੱਲ ਮੇਰੀ 'ਕੱਲੀ ਦੇ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ, ਤੁਸੀਂ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ। ਮੇਰੀ ਸਹੇਲੀ ਪ੍ਰੀਤ ਮੇਰੇ ਨਾਲ਼ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਵਟਾਏਗੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ਼ ਰਾਤ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਬਾਕੀ, ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕੀਂ ਬੜੇ ਸਹਿਯੋਗੀ ਹਨ। ਬੱਸ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਦੇਰ ਹੈ; ਵੇਖਿਓ, ਕਿਵੇਂ ਸਾਰੇ ਆ ਰਲ਼ਨਗੇ।” ਦਿਲਜੀਤ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਇਸ ਚੰਗੇਰੀ ਸੋਚ ਨਾਲ਼ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਵੀ ਵਧ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਸਾਬਾਸ਼ ਦਿਲਜੀਤ! ਚੱਲ ਫਿਰ ਅੱਜ ਮੈਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਕਾਇਆਂ-ਕਲਪ ਕਰਨ 'ਚ ਤੁਹਾਡਾ ਪੂਰਾ ਸਾਥ ਦਿਆਂਗਾ।”

ਮਿੱਥੇ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿਲਜੀਤ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤ ਇੱਕਠੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰੀ ਫੜ ਕੇ ਸਫ਼ਾਈ- ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਜੁਟ ਗਈਆਂ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਦਿਲਜੀਤ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵੀ ਆ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦਿਲਜੀਤ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤ ਵੱਲੋਂ ਨਾਲੀਆਂ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਦੌਰਾਨ ਕੱਢੇ ਕੂੜੇ -ਕਰਕਟ ਨੂੰ ਕਹੀ ਨਾਲ਼ ਇੱਕਠੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਢੇਰੀਆਂ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਤੱਕ ਉਹਨਾਂ ਇੱਕ ਗਲ਼ੀ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਥਰਾ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸਫ਼ਾਈ ਸੰਬੰਧੀ ਦਿਲਜੀਤ ਦੇ ਇਸ ਉੱਦਮ ਦੀ ਚਰਚਾ ਛਿੜ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਦੇਖ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਵੀ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ 'ਚੋਂ ਕਹੀਆਂ ਤੇ ਬੱਠਲ ਆਦਿ ਚੁੱਕ ਲਿਆਏ। ਦੇਖਾ- ਦੇਖੀ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਤੇ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਰਹੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਝਾੜੂਆਂ ਨਾਲ਼ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਕੇ ਲਿਸ਼ਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਦਿਲਜੀਤ ਦੀ ਦੱਸੀ ਸਕੀਮ ਅਨੁਸਾਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇੱਕਠੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਕੂੜੇ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਟਾਲੀ ਵਿੱਚ ਭਰ ਕੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇੱਕ ਖ਼ਾਲੀ ਟੋਏ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾ ਸੁੱਟਿਆ। ਕੁਝ ਗੱਭਰੂ ਦਿਲਜੀਤ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਵੱਡੇ ਨਿਕਾਸੀ ਨਾਲ਼ੇ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ 'ਚ ਜੁਟ ਗਏ। ਕਈ ਮਰਦ-ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਮਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਭ ਦੀ ਹੌਸਲਾ- ਅਫ਼ਜ਼ਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇੰਝ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਪਿੰਡ ਚ ਅੱਜ ਸੂਫ਼ਤਾ-ਦਿਵਸ ਮਨਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਢਲ਼ਨ ਨਾਲ਼ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦਾ ਸਰਪੰਚ ਤੇ ਪੰਚਾਇਤ-ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਦਿਲਜੀਤ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਈ ਇਸ ਸਫ਼ਾਈ-ਮੁਹਿੰਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਉਹਨਾਂ ਪਿੰਡ 'ਚ ਮੁਨਾਦੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਅੱਜ ਤਕਾਲ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਾਂਝਾ ਇੱਕਠ ਪਿੰਡ ਦੀ ਪੰਚਾਇਤ-ਘਰ ਵਿਖੇ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਸਰਪੰਚ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੱਦਾ ਦਿਲਜੀਤ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂਜੋ ਉਹ ਇਸ ਇੱਕਠ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਪੁੱਜੇ। ਜਦੋਂ ਦਿਲਜੀਤ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾਲ਼ ਸ਼ਾਮ ਸਮੇਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਇੱਕਠ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਰਪੰਚ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਿਲਜੀਤ ਨੂੰ ਕੋਲ਼ ਸੱਦਿਆ ਅਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਅੱਜ

ਦਿਲਜੀਤ ਨੇ ਸਾਡਾ ਸਭ ਦਾ ਦਿਲ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਇਸ ਧੀ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਪ੍ਰੀਤ ਪਹਿਲ ਕਰ ਕੇ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਸੂਫ਼ਤਾ ਦੀ ਇੱਕ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਚੇਤਨਾ ਸਦਾ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗੀ। ਅਸੀਂ ਦਿਲਜੀਤ ਦੀ ਇਸ ਸੋਚ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਨੂੰ ਦਾਦ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ।” ਸਭ ਨੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਤਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਪੰਚਾਇਤ ਵੱਲੋਂ ਦਿਲਜੀਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ‘ਫੁਲਕਾਰੀ’ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਤਾੜੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਗੂੰਜ ਉੱਠਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਦਿਲਜੀਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਸਫ਼ਾਈ ਦੀ ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ‘ਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਹੇਲੀ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਵੀ ਬਾਕਾਇਦਾ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਲਾ- ਦੁਆਲਾ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਪੰਚਾਇਤ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਪਿੰਡ ਦੀ ਹਰ ਗਲੀ ‘ਚ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਕੂੜੇਦਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੇ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ‘ਤੇ ਖਾਲੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇ। ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪੰਚਾਇਤ ਨੇ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਮੌਕੇ ‘ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ‘ਚ ਦਿਲਜੀਤ ਦੀ ਇਸ ਸਫ਼ਾਈ-ਮੁਹਿੰਮ ਦੀਆਂ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਾ- ਪਿਤਾ ਦਾ ਸਿਰ ਮਾਣ ਨਾਲ ਗਿੱਠ ਉੱਚਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : 1. ਠੀਕ ਉੱਤਰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਠੀਕ (✓) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਓ :

- (ੳ) ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਘਰ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ?
 (i) ਕੱਚੇ (ii) ਆਧੁਨਿਕ ਢੰਗ ਦੇ
 (iii) ਪੁਰਾਣੇ ਢੰਗ ਦੇ (iv) ਲੱਕੜ ਦੇ
- (ਅ) ਬਾਰੂਵੀਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਿਲਜੀਤ ਕਿੱਥੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਪਈ?
 (i) ਵਿਦੇਸ਼ (ii) ਸ਼ਹਿਰ
 (iii) ਪਿੰਡ (iv) ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ
- (ੲ) ਦਿਲਜੀਤ ਦੀ ਸਹੇਲੀ ਕੌਣ ਸੀ?
 (i) ਪ੍ਰੀਤ (ii) ਮਨਮੀਤ
 (iii) ਮਨਪ੍ਰੀਤ (iv) ਕੋਈ ਨਹੀਂ
- (ਸ) ਨਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਰੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ?
 (i) ਰੇਤ (ii) ਇੱਟਾਂ-ਰੋੜੇ
 (iii) ਕੂੜਾ-ਕਰਕਟ (iv) ਬਜਰੀ
- (ਹ) ਪੰਚਾਇਤ ਵੱਲੋਂ ਦਿਲਜੀਤ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ?

- (i) ਯਾਦਗਾਰੀ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਾਲ਼ (ii) ਨਕਦੀ ਨਾਲ਼
 (iii) ਕਿਤਾਬਾਂ ਨਾਲ਼ (iv) ਸੁੰਦਰ ਫੁਲਕਾਰੀ ਨਾਲ਼

ਪ੍ਰਸ਼ਨ: 2. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲ਼ੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਗਲ਼ੀਆਂ-ਨਾਲ਼ੀਆਂ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਪੱਖੋਂ ਕੀ ਹਾਲ਼ਤ ਸੀ?
 (ਅ) ਪਿੰਡ ਦਾ ਲਾਂਘਾ ਕਿਉਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ?
 (ੲ) ਦਿਲਜੀਤ ਨੇ ਅਗਲੇਰੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕਾਲਜ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਚੁਣਿਆ?
 (ਸ) ਦਿਲਜੀਤ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ?
 (ਹ) ਦਿਲਜੀਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਓਂਤ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸ ਨਾਲ਼ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ?
 (ਕ) ਪਿੰਡ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ 'ਤੇ ਦਿਲਜੀਤ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ-ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਕੀ ਅਸਰ ਹੋਇਆ?
 (ਖ) ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕੀ ਮੁਨਾਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ?
 (ਗ) ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਦਿਲਜੀਤ ਨੇ ਪੰਚਾਇਤ ਨੂੰ ਕੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ: 3. ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲ਼ੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਪਿਛਲੀ ਬਰਸਾਤ ਵੇਲ਼ੇ ਪਿੰਡ 'ਚ ਕੀ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ?
 (ਅ) ਦਿਲਜੀਤ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਸੀ?
 (ੲ) ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਦਿਲਜੀਤ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕਰਦੀ ਸੀ?
 (ਸ) ਦਿਲਜੀਤ ਦੀ ਵਿਓਂਤ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ 'ਤੇ ਕੀ ਅਸਰ ਹੋਇਆ?
 (ਹ) ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਨੇ ਦਿਲਜੀਤ ਦਾ ਸਾਥ ਕਿਵੇਂ ਦਿੱਤਾ?
 (ਕ) ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਤਾੜੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕੀਤੀ?
 (ਖ) 'ਪਹਿਲ' ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲ਼ਦੀ ਹੈ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ: 4. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਖੁੱਲ਼ੀਆਂ-ਭੁੱਲ਼ੀਆਂ, ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ, ਕੂੜਾ-ਕਰਕਟ, ਨਿਕ-ਸੁੱਕ, ਹੌਸਲਾ-ਅਫ਼ਜ਼ਾਈ, ਹਿੰਮਤ, ਕੰਮ-ਕਾਰ, ਆਲ਼ਾ-ਦੁਆਲਾ, ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : 5. ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ :

- ਆਧੁਨਿਕ
 ਦੁਰਗੰਧ
 ਠੀਕ
 ਪਿਆਰ
 ਆਪਣਾ

ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ

ਮੁਕੰਮਲ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : 6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ :

ਪੰਜਾਬੀ

ਹਿੰਦੀ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ

ਮੁਸੀਬਤ

ਨਾਮਵਰ

ਔਖਾ

ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ

ਰੁਚੀ

ਮੁੱਦਾ

ਨਿਕਾਸੀ

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ :

ਜੇਕਰ ਦਿਲਜੀਤ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਪਾਤਰ ਤੁਹਾਡੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਧਿਆਪਕ ਜੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਕਲਮਬੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ।

ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਦੀ ਗੱਲ

“ਪਹੁੰਚਦਾ ਈ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਦੇਈਂ, ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ! ਆਪਣੀ ਖ਼ਬਰਸਾਰ ਦੀ....।” ਕੰਮ-ਕਾਰ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ ਘਰੋਂ ਦੂਰ ਜਾ ਰਹੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਮਾਂ ਅਕਸਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਹਿਣਾ ਕਦੇ ਨਾ ਭੁੱਲਦੀ।

ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਡਾਕਖ਼ਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਹਵਾ ਭੀੜ ਜੁੜਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕਰਿਆਨੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਿਕ-ਸੁਕ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਡਾਕਖ਼ਾਨੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖ਼ਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਦੁਕਾਨਾਂ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਖੁੱਲੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਪਰ ਡਾਕਖ਼ਾਨੇ ਦਾ ਕੰਮ ਸਵੇਰੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਹੀ ਚੱਲਦਾ ਸੀ। ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਵਾਲੇ ਚੰਦ ਕੁ ਬੰਦੇ ਹੀ ਡਾਕਖ਼ਾਨੇ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਤਕਾਲਾਂ ਵੇਲੇ ਡਾਕ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਤਾਂਤਾ ਲੱਗਿਆ ਹੁੰਦਾ।

ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਡਾਕ ਉਡੀਕਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੌਜੀਆਂ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬਾਪ, ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਮੈਂਬਰ ਹੁੰਦੇ। ਸਵੇਰੇ ਦਸ ਕੁ ਵਜੇ ਡਾਕ ਵਾਲੀ ਥੈਲੀ ਪਿੰਡੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਤਿੰਨ ਕੁ ਵਜੇ ਆਉਂਦੀ। ਸਿਆਲ ਦੇ ਠੰਢੇ ਦਿਨ ਹੋਣ, ਚਾਹੇ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਪਿੰਡਾਂ ਲੂੰਹਦੀ ਧੁੱਪ, ਚਿੱਠੀ ਆਉਣ ਦੀ ਆਸ ਨਾਲ ਲੋਕ ਦੋ ਕੁ ਵਜੇ ਡਾਕਖ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਜੁੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ।

ਡਾਕ ਆਉਣ ਤੱਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਛਿੜਦੀਆਂ। ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੇਸ਼ਾਂ-ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇੱਥੇ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਸਾਬਕਾ ਫੌਜੀ 1965 ਅਤੇ 1971 ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕਰਦੇ ਕਿ ਲੜਾਈ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਡਾਕ ਆਉਣ ਉਪਰੰਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਕੋਈ ਟਿਕਾਣਾ ਨਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਬਾਕੀ ਕੱਲ੍ਹ 'ਤੇ ਆਸ ਰੱਖ ਕੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਤ ਜਾਂਦੇ। ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਲਗਾਤਾਰ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ।

ਡਾਕ ਦੀ ਲਿਖਾ-ਪੜ੍ਹੀ ਦਾ ਕੰਮ ਦੁਕਾਨ ਵਾਲੇ ਲਾਲਾ ਜੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ, ਚਾਰ-ਚਾਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿੱਠੀਆਂ ਵੰਡਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਡਾਕੀਆ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲ ਡਾਕ ਵੰਡਣ ਦੇ ਕੰਮ ਲਈ ਡਾਕੀਏ ਪੈਦਲ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸਾਈਕਲਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕੰਮ ਸੁਖਾਲਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੁਆ-ਸਲਾਮ ਕਰਨਾ ਨਾ ਭੁੱਲਦੇ। ਲੰਘਦੇ-ਵੜਦਿਆਂ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ-ਸੁਵਿਧਾ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਾਰਨ ਆਪਸੀ ਸੰਪਰਕ ਦਾ ਜ਼ਰੀਆ ਸਿਰਫ਼ ਚਿੱਠੀਆਂ ਹੀ ਸਨ। ਚਿੱਠੀ ਨੂੰ ਅੱਧੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫੌਜੀ ਅਤੇ ਨੀਮ-ਫੌਜੀ ਬਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਲਈ ਚਿੱਠੀ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਉਹੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਅਲੱਗ ਪਛਾਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲਿਫ਼ਾਫ਼ੇ ਵਾਲੀ ਚਿੱਠੀ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ।

ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਬੱਚੇ ਕਈ-ਕਈ ਵਾਰ ਚਿੱਠੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ, ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦੇ। ਕਈ ਪੁਰਾਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਹਾਲੇ ਵੀ ਚਿੱਠੀਆਂ ਗਹਿਣਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।

ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚਲੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸ਼ੁਕੀਨਾਂ ਲਈ ਡਾਕਖਾਨੇ ਦੀ ਖਾਸ ਮਹੱਤਤਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਾਸਿਕ, ਦੋ-ਮਾਸਿਕ, ਤ੍ਰੈ-ਮਾਸਿਕ ਰਿਸਾਲੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਹਿਤਿਕ ਸਮਗਰੀ ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਸੀ। ਡਾਕਖਾਨੇ ਜਾਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਨਿੱਤ-ਨੇਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਕਈ ਵਾਰ ਡਾਕੀਏ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਣ 'ਚ ਦੇਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇੱਕੋ ਗੱਲ ਨਿਕਲਦੀ, “ਅੱਜ ਪਤਾ ਨੀ, ਕੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ!” ਕਈ ਵਾਰ ਡਾਕੀਆ ਬਾਹਲੀ ਦੇਰ ਵੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਪਰ ਉਡੀਕਣ ਵਾਲੇ ਟੱਸ ਤੋਂ ਮੱਸ ਨਾ ਹੁੰਦੇ। ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਫੋਜੀਆਂ ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਗਏ ਪੱਤਰਾਂ ਦੇ ਪੱਤਰਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵੀ ਹੁੰਦੀ।

ਡਾਕ ਵਾਲੀ ਥੈਲੀ ਖੁੱਲ੍ਹਣ 'ਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦਾ ਢੇਰ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਲੋਕ ਬੜੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਦੁਆਲੇ ਘੇਰਾ ਘੱਤ ਲੈਂਦੇ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਡਾਕ ਛਾਂਟੀ ਹੋਣ ਤੱਕ ਉਹ ਸਾਹ ਰੋਕ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਡਾਕਖਾਨੇ ਨਾ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੇ, ਉਹ ਰਾਹ-ਵਾਟੇ ਡਾਕੀਏ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੇ। ਬਾਕੀਆਂ ਵਾਂਗ ਡਾਕੀਆ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਵੀ ਇੱਕ ਅਹਿਮ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਪਾਤਰ ਸੀ।

ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਚਾਇਤੀ ਟੈਲੀਫੂਨ-ਟਾਵਰ ਲਾਏ ਗਏ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ। ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਦੀ ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਇੱਕ ਟੈਲੀਫੂਨ ਨਾਲ ਕਿੱਥੇ ਗੱਲ ਬਣਨੀ ਸੀ? ਉਹ ਵੀ ਲੰਝੇ-ਡੰਗ ਚੱਲਦੇ। ਚਿੱਠੀਆਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ।

ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਸੜਕ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਡੂੰਘੀਆਂ ਖਾਈਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਪੁੱਟੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ ਜੋ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਫਿਰਨੀਆਂ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਜਾ ਵੜੀਆਂ। ਫਿਰ ਮਹੱਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਫੁੱਟ ਪਈਆਂ। ਤਾਰਾਂ ਵਿਛੀਆਂ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈਲੋ-ਹੈਲੋ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਚਿੱਠੀਆਂ, ਖਬਰਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਦੇਸ-ਵਿਦੇਸ਼ ਤੱਕ ਭੇਜਣ ਲਈ ਫੈਕਸ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਛੋਟੇ ਕਸਬਿਆਂ ਤੱਕ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚਲੇ ਐੱਸ . ਟੀ . ਡੀ . ਬੁਥਾਂ 'ਤੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।

ਡਾਕ ਵਾਲੀ ਥੈਲੀ ਵਿੱਚ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲਗਾਤਾਰ ਘਟਣ ਲੱਗੀ। ਰਹਿੰਦੀ ਕਸਰ ਮੋਬਾਈਲ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਸੇਵਾ ਨੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ। ਬਿਜਲਈ ਚਿੱਠੀਆਂ (ਈ-ਮੇਲ) ਦਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਆ ਗਿਆ। ਸੋਸ਼ਲ - ਮੀਡੀਏ ਨੇ ਤਾਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਵਾਲੇ ਲੰਮੇ ਸਫ਼ਰ ਨੂੰ ਸਕਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਨੇੜੇ ਲੈ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਆਪਣੀ ਚਾਲੇ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਦਲਾਅ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣੀ ਬਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪਾਠ- ਅਭਿਆਸ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ : 1. ਠੀਕ ਉੱਤਰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਸਹੀ (✓) ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਓ :

- (ੳ) ਡਾਕਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਡਾਕ ਉਡੀਕਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਤਾਂਤਾ ਕਦੋਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ?
  - (i) ਸਾਰਾ ਦਿਨ
  - (ii) ਦੁਪਹਿਰ ਸਮੇਂ
  - (iii) ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ
  - (iv) ਤਕਾਲਾਂ ਵੇਲੇ

- (ਅ) ਡਾਕ ਉਡੀਕਣ ਵਾਲੇ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਸਨ?
- (i) ਪੜ੍ਹਾਈ-ਲਿਖਾਈ ਸੰਬੰਧੀ (ii) ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ
(iii) ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ (iv) ਸਾਰੇ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੇ
- (ੲ) ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸ਼ੁਕੀਨਾਂ ਲਈ ਡਾਕਖਾਨੇ ਦਾ ਕੀ ਮਹੱਤਵ ਹੁੰਦਾ ਸੀ?
- (i) ਵਿਹਲਾ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਣ ਕਰਕੇ (ii) ਰਿਸਾਲੇ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸਮਗਰੀ ਕਰਕੇ
(iii) ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨ ਲਈ (iv) ਉਪਰੋਕਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ
- (ਸ) ਫੈਕਸ ਰਾਹੀਂ ਕਿਹੜੀ ਸਹੂਲਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?
- (i) ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
(ii) ਲਿਖਤੀ ਕਾਗਜ਼ ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
(iii) ਫੋਟੋਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।
(iv) ਵਿਅਕਤੀ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ :2. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਡਾਕਖਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭੀੜ ਕਿਉਂ ਜੁੜਦੀ ਸੀ?
- (ਅ) ਡਾਕਖਾਨੇ ਦੇ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਦਾ ਸਮਾਂ ਕਿਹੜਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ?
- (ੲ) ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਡਾਕ ਉਡੀਕਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੌਣ-ਕੌਣ ਹੁੰਦੇ ਸਨ?
- (ਸ) ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਡਾਕ ਵੰਡਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਕੌਣ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਸੀ?
- (ਹ) ਟੈਲੀਫ਼ਨ ਸਹੂਲਤ ਆਉਣ ਨਾਲ ਕੀ ਫ਼ਰਕ ਪਿਆ?
- (ਕ) ਟੈਲੀਫ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਰ ਕਿਹੜੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਆਈਆਂ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ:3. ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਡਾਕਖਾਨੇ 'ਚ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਚੁੰਝ-ਚਰਚਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ?
- (ਅ) ਡਾਕ ਆਉਣ ਵੇਲੇ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਮਾਹੌਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ?
- (ੲ) ਲੋਕ ਡਾਕੀਏ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੇ ਸਨ?
- (ਸ) ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਆਈ ਚਿੱਠੀ ਕਾਰਨ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਮਾਹੌਲ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ?
- (ਹ) ਡਾਕੀਏ ਦੀ ਦੇਰੀ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਤਿਕਰਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ?
- (ਕ) ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਕਿਹੜੀ ਸਹੂਲਤ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ: 4. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :-

ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ, ਭੀੜ, ਵਰਨਣ, ਸਿਲਸਿਲਾ, ਸੁਖਾਲਾ, ਸੁਵਿਧਾ, ਨਿੱਤ-ਨੇਮ, ਤਬਦੀਲ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ:5 . ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :-

- (ੳ) ‘ਪਹੁੰਚਦਾ ਈ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਦਈਂ, ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ! ਆਪਣੀ----- ਦੀ।’
- (ਅ) ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੇਸ਼ਾਂ-ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ -----
— ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇੱਥੇ ਹੁੰਦੀਆਂ।
- (ੲ) ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ----- ਕਰਨਾ ਨਾ ਭੁੱਲਦੇ।
- (ਸ) ਚਿੱਠੀ ਨੂੰ ----- ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
- (ਹ) ਮਹੱਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀਆਂ ----- ਫੁੱਟ ਪਈਆਂ।
- (ਕ) ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚਲੇ ----- ਬੂਥਾਂ ’ਤੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗੇ।
- (ਖ) ----- ਦਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਆ ਗਿਆ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ: 6 . ਵਚਨ ਬਦਲੋ :

ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ
ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ
ਰਿਸਾਲੇ
ਥੈਲੀ
ਖਾਈ
ਖ਼ਬਰ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ:7 . ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ :

ਪੰਜਾਬੀ	ਹਿੰਦੀ	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ
ਉਡੀਕ		
ਸਿਆਲ		
ਸਮੱਸਿਆ		
ਲਗਾਤਾਰ		
ਮੁਲਾਕਾਤ		
ਨਿੱਤ-ਨੇਮ		
ਸਫ਼ਰ		
ਬਦਲਾਅ		

ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ :-

ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆ ਰਹੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਘਰ ਦਾ ਜਿੰਦਰਾ

ਪਾਤਰ:

ਵਿਸ਼ਵਜੀਤ ਅਤੇ ਗੁਰਸਿਮਰ-ਲੜਕੇ

ਰਿਧਿਮਾ, ਵੰਦਨਾ, ਆਕ੍ਰਿਤੀ, ਸਾਨੀਆ-ਲੜਕੀਆਂ

(ਅੱਧੀ ਛੁੱਟੀ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜਦੀ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੱਥ ਧੋਣ ਉਪਰੰਤ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਟਿਫਨ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹਨ।)

- ਵਿਸ਼ਵਜੀਤ : ਰਿਧਿਮਾ! ਅੱਜ ਤੂੰ ਪਰੋਠਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਕੇ ਆਈ?
- ਰਿਧਿਮਾ : ਮੇਰੇ ਮੰਮੀ ਬਿਮਾਰ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਸਵੇਰੇ ਜਲਦੀ ਉੱਠਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ।
- ਵੰਦਨਾ : ਅੱਛਾ! ਤਾਂ ਹੀ ਤੂੰ ਟਿਫਨ ਵਿੱਚ ਬਿਸਕੁਟ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਏਂ!
- ਰਿਧਿਮਾ : ਹਾਂ.....।
- ਆਕ੍ਰਿਤੀ : ਰਿਧਿਮਾ, ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ-ਥੋੜ੍ਹੀ ਰੋਟੀ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਤੈਨੂੰ ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇਗੀ।
- ਸਾਨੀਆ : ਹਾਂ ਰਿਧਿਮਾ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਸਵੇਰੇ ਨਾਸ਼ਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੋਣਾ।
- ਰਿਧਿਮਾ : ਨਾਸ਼ਤਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਪਰ ਮੈਂ ਦੁੱਧ ਦਾ ਗਲਾਸ ਪੀ ਕੇ ਆਈ ਹਾਂ।
- ਗੁਰਸਿਮਰ : ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਮੰਮੀ ਬਿਮਾਰ ਹੁੰਦੇ ਨੇ, ਮੇਰੇ ਦਾਦੀ ਜੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਮੇਰਾ ਟਿਫਨ...। ਉੱਥੇ ਵੀ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਚੂਰੀ ਕੁੱਟ ਕੇ ਦਿੰਦੇ ਨੇ, ਕਦੇ ਗੁਲਗੁਲੇ ਪਕਾ ਦਿੰਦੇ ਨੇ.....। ਸਾਉਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਖੀਰ-ਪੂੜੇ ਵੀ ਉਹ ਹੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।
- ਸਾਨੀਆ : ਮੇਰੇ ਵੀ ਨਾਨੀ ਜੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਨੇ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਪਰੋਠੇ ਤੇ ਸਬਜ਼ੀ। ਉਹ ਗੁੜ ਵਾਲੇ ਮਿੱਠੇ ਚਾਵਲ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੁਆਦ ਬਣਾਉਂਦੇ ਨੇ।
- ਆਕ੍ਰਿਤੀ : ਮੇਰੇ ਨਾਨੀ ਜੀ ਵੀ ਆਲੂ ਦੇ ਪਰੋਠੇ ਬਹੁਤ ਸੁਆਦ ਬਣਾਉਂਦੇ ਨੇ।
- ਵੰਦਨਾ : ਸਾਨੀਆ, ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਨੀ ਜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ?
- ਸਾਨੀਆ : ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਨਾਨੀ ਜੀ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਮਾਸੀ ਜੀ ਮੇਰੇ 'ਅਮਰੀਕਾ' ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਮਾਮਾ ਜੀ ਕੋਈ ਹੈ ਨਹੀਂ.....।
- ਵੰਦਨਾ : ਅੱਛਾ!
- ਸਾਨੀਆ : ਮੇਰੇ ਨਾਨਾ-ਨਾਨੀ ਮਾਸੀ ਜੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਨਾਨਾ ਜੀ ਤਾਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਹੀ ਮੇਰੇ ਮੰਮੀ-ਪਾਪਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਦਲੀ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਕਰਵਾ ਲਈ ਹੈ।
- ਰਿਧਿਮਾ : ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ, ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਆ ਕੇ।
- ਆਕ੍ਰਿਤੀ : ਮਾਂ-ਬਾਪ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿੰਨੇ ਲਾਡਾਂ-ਪਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਪਾਲਦੇ ਨੇ, ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਨੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦੇ ਨੇ—, ਜਿਵੇਂ

- ਸਾਡੇ ਮੰਮੀ-ਪਾਪਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕਰਦੇ ਨੇ ਸਾਡੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਤੇ ਨਾਨਾ-ਨਾਨੀ ਨੇ ਵੀ ਪਾਪਾ ਮੰਮੀ ਲਈ ਇਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ....।
- ਵਿਸ਼ਵਜੀਤ : ਮਾਪੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾਅ 'ਤੇ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਨੇ.... ਪਰ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਬੱਚੇ ਮਾਪਿਆਂ ਪ੍ਰਤਿ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ।
- ਗੁਰਸਿਮਰ : ਅੱਜ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਭ ਉੱਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਲੇ 'ਅਮਿਤੋਜ ਸਰ' ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਲੱਗਦੈ। ਬੜੀਆਂ ਸਿਆਣੀਆਂ -ਸਿਆਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ!
- ਵੰਦਨਾ : 'ਅਮਿਤੋਜ ਸਰ' ਨੇ ਅੱਜ ਸਵੇਰ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ 'ਘਰ ਵਿੱਚ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਲੋੜ' ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
- ਰਿਧਿਮਾ : ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤੈ! 'ਸਰ' ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਤਨਖਾਹ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਲਈ ਬਣੇ ਬਿਰਧ- ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਨੇ। ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਦਵਾਈ ਆਦਿ ਲੈ ਕੇ ਦਿੰਦੇ ਨੇ— ਨਾਲੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਕਰਦੇ ਨੇ, ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ....।'
- ਸਾਨੀਆ : ਤੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ, ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ?
- ਰਿਧਿਮਾ : ਮੈਨੂੰ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਦੀ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। 'ਅਮਿਤੋਜ ਸਰ' ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ।
- ਵਿਸ਼ਵਜੀਤ : ਅੱਜ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਆ ਰਹੇ ਨੇ....।
- ਗੁਰਸਿਮਰ : ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ?
- ਵਿਸ਼ਵਜੀਤ : ਉਹ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਉੱਥੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਉੱਥੇ ਗਰਮੀ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਐ..... ਬਿਜਲੀ ਵੀ ਘੱਟ ਹੀ ਆਉਂਦੀ। ਉੱਥੇ ਰਹਿਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ।
- ਵੰਦਨਾ : ਤੇਰੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਵੀ ਉੱਥੇ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ.... ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤਾਂ ਔਖਾ ਲੱਗਦਾ ਹੋਊ!
- ਵਿਸ਼ਵਜੀਤ : ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਰਹਿਣ। ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਏ. ਸੀ., ਪੱਖੇ, ਕੂਲਰ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਕੱਟ ਵੀ ਘੱਟ ਹੀ ਲੱਗਦੇ ਨੇ....।'
- ਵੰਦਨਾ : ਤੇਰੇ ਪਾਪਾ ਨੂੰ ਅਫਸਰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਪੇ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਮੌਜਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਇਹਨਾਂ ਸੁੱਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਉੱਤੇ ਤੇਰੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਓਨਾ ਹੀ ਹੱਕ ਹੈ.....। ਮੇਰੇ ਦਾਦੀ ਤੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ।
- ਆਕ੍ਰਿਤੀ : ਮੇਰੇ ਦਾਦੀ ਜੀ ਹੋਰੀਂ ਵੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਨੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਅਨੰਦ ਆਉਂਦਾ, ਸੁਣ ਕੇ।
- ਵੰਦਨਾ : ਮੈਂ ਤਾਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਾਦੀ ਜੀ ਨਾਲ ਸੈਰ ਕਰਨ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਉਹ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਨੇ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ, ਰੋਜ਼ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਨੇ, ਮੈਨੂੰ....।

ਰਿਧਿਮਾ : ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਕੂਲ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਘਰੇ ਇੱਕਲੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਮੰਮੀ -ਪਾਪਾ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਆਉਂਦੇ ਨੇ, ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ।
 ਗੁਰਸਿਮਰ : ਤੈਨੂੰ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ, ਇਕੱਲੇ ਰਹਿਣਾ?
 ਰਿਧਿਮਾ : ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਲੱਗਦੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਜਿੰਦਰਾ ਲਾ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ, ਮੇਨ-ਗੇਟ ਨੂੰ। ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਨੀਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।
 ਗੁਰਸਿਮਰ : ਨਾ ਬਈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਇੱਕਲਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ....।
 ਵਿਸ਼ਵਜੀਤ : ਗੁਰਸਿਮਰ! ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋ....।
 ਰਿਧਿਮਾ : (ਹਉਕਾ ਭਰ ਕੇ) ਕਾਸ਼! ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਵੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ....।
 ਵੰਦਨਾ : ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਲਿਆਓ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ....।
 ਰਿਧਿਮਾ : ਸਾਡਾ ਘਰ ਛੋਟਾ ਹੈ ਨਾ....! ਮੰਮੀ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਕਮਰਾ ਦੇਵਾਂਗੇ?
 ਵੰਦਨਾ : ਤੇਰਾ ਕਮਰਾ ਵੀ ਤਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਨੇ, ਉਹ ਵੀ।
 ਰਿਧਿਮਾ : ਹਾਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਵਾਰ। ਪਰ ਮੰਮੀ-ਪਾਪਾ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਫਿਰ ਤੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਰਿਹਾ ਕਰੇਂਗੀ, ਪੜ੍ਹਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਤੂੰ....।
 ਆਕ੍ਰਿਤੀ : ਇਹ ਤਾਂ ਗਲਤ ਗੱਲ ਐ।
 ਸਾਨੀਆ : ਹੋਰ ਕੀ! ਤੇਰੇ ਪਾਪਾ ਨੂੰ ਵੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਹੈ, ਨਾ!
 ਰਿਧਿਮਾ : ਪਰ ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੀ ਸਮੱਸਿਆ।
 ਵਿਸ਼ਵਜੀਤ : ਰਿਧਿਮਾ ਤੇਰਾ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹਾਲ ਐ। ਮੇਰੇ ਦਾਦੀ ਜੀ ਮੇਰੇ ਤਾਇਆ ਜੀ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ। ਤਾਇਆ ਜੀ ਖੇਤੀ-ਬਾੜੀ ਕਰਦੇ ਨੇ ਅਤੇ ਮੱਝਾਂ-ਗਾਂਵਾਂ ਵੀ ਰੱਖਦੇ ਨੇ। ਮੇਰੇ ਦਾਦੀ ਜੀ ਸਾਨੂੰ ਸਿਆਲਾਂ ਵਿੱਚ ਖੋਏ ਦੀਆਂ ਪਿੰਨੀਆਂ ਤੇ ਗਜਰੇਲਾ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜਦੇ ਨੇ, ਹਰ ਸਾਲ।
 ਗੁਰਸਿਮਰ : ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਵ, ਜਦ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਘਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਖਾਣ ਲਈ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ, ਪਿੰਨੀਆਂ।
 ਆਕ੍ਰਿਤੀ : ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਖੁਆਈਂ, ਇਸ ਵਾਰ....।'।
 ਵਿਸ਼ਵਜੀਤ : ਜ਼ਰੂਰ! ਜ਼ਰੂਰ!!
 ਸਾਨੀਆ : ਅੱਜ ਤਾਂ ਖਾਣੇ ਨਾਲੋਂ ਜਿਆਦਾ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਪੇਟ ਭਰਿਆ, ਆਪਾਂ ਨੇ—।
 (ਸਾਰੇ ਹੱਸਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਵਿਸ਼ਵਜੀਤ ਅਤੇ ਰਿਧਿਮਾ ਚੁੱਪ ਅਤੇ ਉਦਾਸ ਹਨ)
 ਵੰਦਨਾ : ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਮੀਆਂ ਵੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੀਆਂ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਕੋਲ ਜ਼ਰੂਰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦੈ।
 ਗੁਰਸਿਮਰ : ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ, ਭਲਾ?
 ਸਾਨੀਆ : ਸਾਰੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ।
 ਗੁਰਸਿਮਰ : ਹਾਂ, ਇਹ ਠੀਕ ਐ। ਮੇਰੇ ਮੰਮੀ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੀ

- ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਮੰਮੀ ਤੇ ਦਾਦੀ ਜੀ ਮਿਲ ਕੇ ਘਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਨੇ....। ਜੇ ਕਦੇ ਮੇਰੇ ਭੂਆ ਜੀ ਆਏ ਹੋਣ, ਫਿਰ ਤਾਂ ਰੋਣਕਾਂ ਹੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨੇ....।’
- ਰਿਧਿਮਾ : ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਭੂਆ ਵੀ ਨਹੀਂ....। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਵੀ ਕ੍ਰੈਚ (ਬਾਲ ਸੰਭਾਲ-ਘਰ) ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ, ਸਾਰਾ ਦਿਨ....।
- ਵਿਸ਼ਵਜੀਤ : ਸਾਂਝੇ ਟੱਬਰਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਸ਼ਾਨ ਹੀ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾ ਘਰ ਨੂੰ ਜਿੰਦਰਾ ਲਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ, ਨਾ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰੈਚ ਵਿੱਚ ਛੱਡਣ ਦੀ।
- ਰਿਧਿਮਾ : ਮੈਂ ਤਾਂ ਅੱਜ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਪਾਪਾ ਨੂੰ ਕਹਾਂਗੀ, ਬਈ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਓ।
- ਵਿਸ਼ਵਜੀਤ : ਮੈਂ ਵੀ ਕਹਾਂਗਾ...ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਆਪ ਹੀ ਜਾਊਂ, ਇਸੇ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਮੰਮੀ-ਪਾਪਾ ਨਾਲ, ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈਣ।
- ਵੰਦਨਾ : ਇੱਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਸੁਣੋ। ਆਪਾਂ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ-ਦਾਦੀਆਂ ਨਾਲ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਪਿਕਨਿਕ 'ਤੇ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂਗੇ।
- ਸਾਨੀਆ : ਅਸੀਂ ਵੀ ਨਾਨਾ- ਨਾਨੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਪਿਕਨਿਕ 'ਤੇ....।
- ਗੁਰਸਿਮਰ : ਨਾਨਾ- ਨਾਨੀ ਵੀ ਜਾਣਗੇ.... ਬੱਲੇ ਬਈ ਬੱਲੇ, ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਅਸੀਂ ਕੱਲੇ—। (ਅੱਧੀ ਛੁੱਟੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜਦੀ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਹੱਸਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਟਿਫ਼ਨ ਚੁੱਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।) ਸਟੇਜ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਅਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ :-

ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰੋ,
ਕਦੇ ਨਾ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲੋ ਮੰਦਾ।
ਬਜ਼ੁਰਗ ਤਾਂ ਘਰ ਦਾ ਜਿੰਦਰਾ ਹੁੰਦੇ,
ਸਮਝੋ ਨਾ ਤੁਸੀਂ ਗਲ ਦਾ ਫੰਧਾ।
ਫ਼ਰਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਨਾ ਪੱਲਾ ਛੁਡਾਓ।
ਜਨਮ-ਦਾਤਿਆਂ ਦੀ ਕਰ ਸੇਵਾ,
ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਅਸੀਸਾਂ ਪਾਓ।
ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਰੁਚੀਆਂ ਛੱਡ ਕੇ,
ਸਾਰੇ ਸਰਵਣ ਪੁੱਤ ਬਣ ਜਾਓ।

ਪਾਠ-ਅਭਿਆਸ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ-1 . ਸੰਖੇਪ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

- (ੳ) ਰਿਧਿਮਾ ਟਿਫ਼ਨ ਵਿੱਚ ਬਿਸਕੁਟ ਕਿਉਂ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਸੀ?
- (ਅ) ਗੁਰਸਿਮਰ ਦੇ ਦਾਦੀ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਣ ਲਈ ਕੀ-ਕੀ ਬਣਾ ਕੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ?
- (ੲ) ਸਾਨੀਆ ਦੇ ਮੰਮੀ-ਪਾਪਾ ਨੇ ਬਦਲੀ ਕਿਉਂ ਕਰਵਾਈ ਸੀ?
- (ਸ) ਅਧਿਆਪਕ ਅਮਿਤੋਜ ਜੀ ਨੇ ਸਵੇਰ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੱਤਾ?

- (ਹ) ਵਿਸ਼ਵਜੀਤ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ?
- (ਕ) ਸਾਂਝੇ ਟੱਬਰਾਂ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਸ਼ਾਨ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?
- ਖ) ਇਸ ਇਕਾਂਗੀ ਵਿੱਚ ਘਰ ਦਾ ਜਿੰਦਰਾ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ-2. ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋ :

ਖੀਰ-ਪੂੜੇ, ਸੁਆਦ, ਸੰਭਾਲ, ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ, ਸਮੱਸਿਆ, ਰੋਣਕ, ਕ੍ਰੈਚ,

ਪ੍ਰਸ਼ਨ-3. ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

- (ੳ) ਸਾਉਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ----- ਵੀ ਉਹ ਹੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।
- (ਅ) ਨਾਨਾ ਜੀ ਤਾਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ----- ਹੋ ਗਏ ਸਨ।
- (ੲ) ਅੱਜ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ----- ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਆ ਰਹੇ ਨੇ।
- (ਸ) ----- ਦੀ ਤਾਂ ਸ਼ਾਨ ਹੀ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- (ਹ) ਸਾਰੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ----- ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ-4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ :

ਪੰਜਾਬੀ   ਹਿੰਦੀ   ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ

ਭੁੱਖ

ਅੱਧੀ ਛੁੱਟੀ

ਸੁਆਦ

ਵਿਆਹ

ਬਜ਼ੁਰਗ

ਸਹੂਲਤਾਂ

ਸਮੱਸਿਆ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ-5. ਸਹੀ ਮਿਲਾਣ ਕਰੋ :

ਭੂਆ   ਨਾਨਾ

ਮੰਮੀ   ਮਾਸੜ

ਨਾਨੀ   ਦਾਦਾ

ਦਾਦੀ   ਫੁੱਫੜ

ਮਾਸੀ   ਪਾਪਾ

ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਲਈ :

ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਾਤਰ ਚੁਣ ਕੇ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇਕਾਂਗੀ ਖਿਡਾਓ।